

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HAFS B. GIYÂS VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Âdem ÖZDEMİR

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZŞENEL

TEMMUZ - 2007

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HAFS B. GIYÂS VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

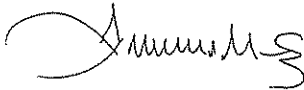
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adem ÖZDEMİR

Enstitü Anabilim Dah: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dah: HADİS

Bu tez 19/07/2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

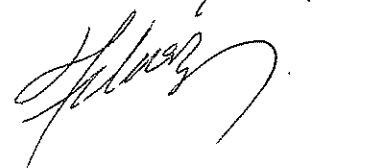
Jüri

Doc. Dr. Levent ÖZGİRK

Jüri

Krd. Doc. Dr. Mehmet Özgenç

Jüri

Y. Doc. Dr. Hayrettin Yılmaz

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Adem ÖZDEMİR

19/07/2007

ÖNSÖZ

İslam dininin iki temel kaynağı Kur'ân ve Sünnet'tir. Kur'ân vahyinin tamamlanması ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatının ardından İslam'ın doğru anlaşılıp tatbik edilmesi konusunda sahâbe ve ondan sonraki bütün nesiller için Sünnet daha anlamlı ve önemli hale gelmiştir.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.s.), kendisine inanan bütün insanlar için örnek bir şahsiyet ve model bir insandır. Bu özelliğinden dolayıdır ki onu ve yaşantısını örnek almak isteyen her bir inanan daha ilk günden itibaren Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlerini, fiillerini ve takrirlerini ezberleme, yazıya geçirme, tedvin ve tasnif etmek için büyük bir gayret sarf etmişlerdir.

Bu çalışmamızda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kutlu sözlerini bizlere ulaştırmak için büyük gayretler sarf eden tebeü't-tâbiîn dönemi âlimlerinden, Bağdat ve Kûfe kadısı, İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin büyüklerinden, muhaddis ve fakîh Hafs b. Gıyâs'ın hayatını ve hadis ilmindeki yerini araştırdık.

Çalışmamız esnasında yardımlarını esirgemeyen en başta danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZŞENEL'e, her daim bizlere, sorularımıza ve sorunlarımıza zaman ayıran Prof. Dr. Abdullah AYDINLI, Yrd. Doç. Dr. Hayati YILMAZ hocalarıma, hadis bölümünde görev yapmakta olan diğer hocalarıma, kütüphanemizin değerli çalışanlarına, lisansüstü ve benzeri her hayırlı çalışmamda maddi ve manevi desteğini esirgemeyen biricik anneme ve babama, çok kıymetli eşime ve canım kızıma en kalbî teşekkürlerimi sunarım.

Adem ÖZDEMİR

19/07/2007

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: HAFS B. GIYÂS'IN HAYATI VE KİŞİLİĞİ.....	14
1.1. Hayatı.....	14
1.1.1. İsmi.....	14
1.1.2. Künyesi.....	14
1.1.3. Nisbesi.....	14
1.1.4. Doğumu.....	15
1.1.5. Yetiştirilmesi.....	15
1.1.6. Fizikî Yapısı.....	16
1.1.7. Ailesi.....	16
1.1.8. İmam-ı Âzâm Ebû Hanîfe İle İlişkisi.....	19
1.1.9. Kadılığı.....	21
1.1.9.1. Kadılığı Yermesi.....	24
1.1.9.2. Hükümlerinde Adaletli Oluşu.....	25
1.1.10. Vefatı.....	27
1.2. Kişiliği.....	29
1.2.1. Ahlaki kişiliği.....	29
1.2.2. İlmî Kişiliği.....	32
1.2.2.1. Hocaları.....	32
1.2.2.2. Talebeleri.....	35
1.2.2.3. Eserleri.....	37
1.2.2.3.1. Hadis Cüz'ü.....	39
1.2.2.3.2. <i>Kitabü's-Siyer</i> 'in Hafs Nüshası.....	39
1.2.2.3.3. <i>Kitâbü'l-Asâr</i> 'ın Hafs Nüshası.....	39
1.2.2.1. Fıkıhî Görüşleri.....	40

BÖLÜM 2: HAFS B. GIYÂS'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE RİVAYETLERİ

RİVAYETLERİ	44
2.1. Cerh Ve Ta'dil Yönünden Durumu.....	44
2.1.2. Cerhi İle İlgili Görüşler.....	44
2.1.3. Ta'dili İle İlgili Görüşler.....	47
2.1.3.1. Hadisçiliği Hakkında Âlimlerin Görüşleri.....	49
2.1.3.2. Sika, Sebt ve Güvenilir Kabul Edilmesi.....	49
2.1.3.3. Hadis Öğrenmeye Verdiği Önem ve Rivayette Zor Bir Kimse Oluşu...51	
2.1.3.4. Hadis Hafızları İçinde Sayılması	52
2.2. Hafs b. Gıyâs'ın Cerh ve Ta'dil Değerlendirmeleri.....	53
2.3. Kütüb-ü Tis'a'daki Rivayetlerinin Konulara Göre Dağılımı.....	54
2.3.1. Buhârî'nin <i>Sahih</i> 'indeki Rivayetlerinin Dağılımı.....	54
2.3.2. Müslim'in <i>Sahih</i> 'indeki Rivayetlerinin Dağılımı.....	54
2.3.3. Tirmizî'nin <i>Sünen</i> 'indeki Rivayetlerinin Dağılımı.....	55
2.3.4. Ebû Dâvud'un <i>Sünen</i> 'indeki Rivayetlerinin Dağılımı	55
2.3.5. Nesaî'nin <i>Sünen</i> 'indeki Rivayetlerinin Dağılımı	55
2.3.6. İbn Mâce'nin <i>Sünen</i> 'indeki Rivayetlerinin Dağılımı.....	55
2.3.7. Ahmed b. Hanbel'in <i>Müsned</i> 'indeki Rivayetlerinin Dağılımı.....	55
2.3.8. Malik'in <i>Muvatta</i> 'ndaki Rivayetlerinin Dağılımı.....	56
2.3.9. Dârimî'nin <i>Sünen</i> 'indeki Rivayetlerinin Dağılımı.....	56
2.4. Rivayetlerinde Kullandığı Sigalar.....	56
2.4.1. Haddesenî ve Haddesenâ	56
2.4.2. Semi'tü	57
2.4.3. Ahberânî-Ahbberanâ	57
2.4.4. An.....	57
2.4.5. Enbeenâ	57
2.4.6. Enne	58
2.5. Eleştirilen Bazı Rivayetleri.....	58
2.6. Rivayetlerinin <i>Kütüb-ü Tis'a</i> 'daki Sened Zinciri	60
2.6.1. Buhârî'nin <i>el-Câmiü's-Sahih</i> 'indeki Sened Zinciri.....	60
2.6.2. Müslim'in <i>el-Câmiü's-Sahih</i> 'indeki Sened Zinciri.....	61
2.6.3. Tirmizî'nin <i>el-Câmiü's-Sahih</i> 'indeki Sened Zinciri.....	64

2.6.4. Ebû Dâvud'un <i>Sünen</i> 'indeki Sened Zinciri.....	65
2.6.5. Nesâî'nin <i>Sünen</i> 'indeki Sened Zinciri.....	66
2.6.6. İbn Mâce'nin <i>Sünen</i> 'indeki Sened Zinciri.....	67
2.6.7. Dârimî'nin <i>Sünen</i> 'indeki Sened Zinciri.....	69
2.6.8. Ahmed'in <i>Müsned</i> 'indeki Sened Zinciri.....	69
2.6.9. Mâlik'in <i>Muvattâ</i> 'ındaki Sened Zinciri.....	70
SONUÇ.....	72
KAYNAKLAR.....	74
EK.....	79
ÖZGEÇMİŞ.....	138

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
nşr./thk.	: Neşreden (Tahkik eden)
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
s.	: Sayfa
s.a.s	: Sallâllahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
trc./çev.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
y.y.	: Yayın yeri yok

Tezin Başlığı: Hafs b. Gıyâs ve Hadis İlmindeki Yeri	
Tezin Yazarı : Adem ÖZDEMİR	Danışman : Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZŞENEL
Kabul Tarihi: 19/07/2007	Sayfa Sayısı: VI (ön kısım)+78 (tez)+61 (ekler)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı : Hadis
<p>Tebeü't-tabîm döneminin önde gelen hadis âlimlerinden olan Hafs b. Gıyâs Kufe'de doğup büyümüş, hadis ve fıkıh sahasında otorite şahsiyetlerden ilim tahsil etmiştir. Harûn Reşîd zamanında 177'de (793) Bağdat'ın doğu kesiminde iki yıl ve Kûfe'de on üç yıl kadılık yapmıştır. Bu görevi geçim sıkıntısı nedeniyle kabul ettiği rivayet edilir. Hafs verdiği hükümlerde baskı ve tesir altında kalmazdı. Kadılık görevini üstün bir liyakatle yerine getirmesinden dolayı vefat ettiği zaman "Kadılık, Hafs b. Gıyâs ile sona erdi" denilmiştir. Cömert bir zat olan Hafs aldığı 300 dirhem maaşı iki arkadaşıyla paylaşırdı. Hafs, hadis münekkitlerince sika kabul edilmekle birlikte tedliste bulunmakla da itham edilmiş, ömrünün sonlarına doğru hafızasının biraz zayıfladığı ve bu dönemde rivayet ettiği hadislerin ihtiyatla karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte rivayet ettiği hadisler hem Sünni, hem Şii kaynaklarda kabul görmüştür. Kendisinden 3000 veya 4000 hadis rivayet edilen Hafs b. Gıyâs'ın kaynaklarda 170 hadis ihtiva eden bir hadis cüzünün bulunduğu kaydedilmektedir. Rivayetleri <i>Kütüb-ü Sitte</i> diye meşhur altı hadis kitabında yer almaktadır. Aynı zamanda İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin ileri gelenlerinden olan Hafs b. Gıyâs, ondan <i>Asâr</i>'ını ve diğer eserlerini dinlemiş ve onları rivayet etmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Hafs b. Gıyâs, hadis, fıkıh, rivayet, kadılık	

Title of The Thesis: Hafs b. Gıyâs and His Place in Hadith Science	
Author: Adem Özdemir	Supervisor: Asist Prof. Mehmet ÖZŞENEL
Date: 19/07/2007	Nu. of Page: VI (pre text)+78 (main body)+61 (appendices)
Department: The Basic Islamic Science Subfield: Hadith	
<p>Hafs b. Gıyas is one of the prominent scholar of hadith in the period of <i>atbau't-tabi'in</i>. He was born and grow up in Kufa. And he was educated by the master of hadith and fiqh in that time. In the time of Harun al-Rasheed (177/793) he has worked as a judge for two years in the east of Baghdad and for thirteen years in Kufa. It is related that he accepted this duty because of bad straits. Hafs was not under the pressure in his opinions. Because of his success in his occupation, after his death it was told that “the judgeship came to an end”. Hafs was a generous person and he was used to share his salary worth three hundreds drachma with his two frends. Although he has been accepted a trustworthy (sika) teller by the critics he has accused for to be deceptive (mudellis) and his memory has gotten weak. And it is said that to be cautious to his hadiths in that period is must. However his hadith has been respected by Ahl al Sunna and Shi'a. Three or four thousand hadith has been related from Hafs and it's mentioned that he has got a fascicle containing one hundred seventy hadiths. His hadiths exist in the Kutub al-sittah. Hafs was the prominent companion of Abu Hanifa and listen Abu Hanifa's book from him and related this books.</p>	
Keywords: Hafs b. Gıyâs, hadith, canon law, narrative, judgeship.	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kutlu sözlerinin bize ulaşmasında büyük emeği olan etbaüt-tâbiîn dönemi âlimlerinden, Bağdat ve Kûfe kadısı, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Hafs b. Gıyâs'ın hayatı ve hadis ilmindeki yeri araştırılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Hafs b. Gıyâs'ın biyografisine yer veren kaynaklardan ve rivayetlerinden elde edilen bilgilerin ortaya konulup yorumlanmasıyla onun hadis ilmi için yaptıklarının tespit edilmesidir. Böylece etbau't-tâbiîn dönemi âlimlerinden sayılan ve ehl-i rey bölgesi kabul edilen Kûfe'de yaşayan ve İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe'nin ashabının ileri gelenlerinden olan, muhaddis bir fakîh'in sahip olduğu rivayet bilgisinin kaynakları ortaya konulmuş olunacaktır.

Çalışmanın Sınırları

Hafs b. Gıyâs'ın hayatına dair kaynaklardaki bilgilerin sınırlı ve çoğunlukla birbirinin tekrarı olması sebebiyle onun biyografisine yer veren bütün kaynaklar incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada hadis ilminin temel altı kitabı olan (*Kütüb-ü Sitte*) Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesaî, Tirmizî ve İbn Mâce'nin eserleri ile bunlara ilave olarak Dârimî'nin *Sünen*'i, Mâlik'in *Muvattâ*'ı ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki rivayetleri incelenmiştir. Çalışmada bundan sonra bu dokuz kitaplık külliyattan *Kütüb-i tis'a* diye bahsedilecektir.

Çalışmanın Yöntemi

Birinci bölümde Hafs b. Gıyâs'ın hayatı ve kişiliği ele alınmıştır. Hayatı ve kişiliği tarih ve tabakât kitaplarından elde edilen bilgilerin tasnif edilmesiyle oluşturulmuştur.

Bu bölümde Hafs b. Gıyâs'ın Hanefî Mezhebinin kurucusu olan İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe ile ilişkisi de tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Hafs b. Gıyâs'ın Hadis ilmindeki yeri belirlenmeye çalışılmış, âlimlerin onun hadisçiliği hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir. Cerh ve ta'dil yönünden durumu incelenmiş, hoca ve talebeleri, rivayetlerinin konulara göre dağılımı tespit edilmiş olup rivayetlerinde hangi sîgaları kullandığına ve eleştirilen rivayetlerinin de neler olduğuna değinilmiştir.

Hafs b. Gıyâs'ın *Kütüb-ü Tis'â*'daki rivayetlerini tesbit edebilmek için *el-Mektebetü's-Şâmile* CD-ROM'u kullanılmıştır. CD-ROM'dan bulunan rivayetler ayrıca matbu nüshalarla da karşılaştırılmıştır. Tesbit edilen rivayetler tezin sonunda ek olarak sunulmuş ve tahriri yapılmıştır. Rivayetlerin dipnotlarında parantez içi kaynaklar CD-ROM'daki baskıların cilt ve sayfa numaralarını göstermektedir.

Araştırmanın verdiği sonuçlar tezin sonunda özetlenmiştir.

Birinci bölüme başlamadan önce Hafs b. Gıyâs'ın yaşadığı dönemin ilmî, siyasî ve kültürel durumu hakkında bazı bilgiler vermemiz konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

I. Hafs b. Gıyâs'ın Yaşadığı Dönemin İlmî, Siyasî Ve Kültürel Durumu

Hafs b. Gıyâs (h. 117-194) yaşadığı dönem itibarıyla Emevîler'in son dönemini ve Abbâsîler'in ilk dönemini içine almaktadır. Hafs b. Gıyâs'ın, Bağdat ve Kûfe'de onbeş yıl süre ile kadılık yapmış olmasından dolayı dönemin adlî teşkilat yapısının ve özellikle kadılık müessesesinin tarihî gelişimine, kadınların görev ve yetkilerinin neler olduğuna değinmek Hafs b. Gıyâs'ı daha iyi tanımamıza, vermiş olduğu bazı fikhî/hukukî kararları daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Özellikle Hafs b. Gıyâs'ın içinde yaşadığı toplumun ilim sahibi bir ferdi olmasının yanısıra, kadılık yapması sebebiyle de idarecilerle, özellikle vermiş olduğu bazı kararlar neticesinde sık sık karşı karşıya gelebilmiştir. Burada Hafs b. Gıyâs'ın içinde yaşadığı dönemin idarî, siyasî ve kültürel yapısına genel bir bakış yapılması uygun olacaktır.

A. İdarî ve Siyasî Durum

Halifelik müessesesini mutlak verasete dayalı bir hükümdarlık haline dönüştüren Emevîler biat uygulamasını şeklen de olsa devam ettirmişlerdir. Devlet güçlerinin hepsi halifenin elinde toplandığından bu dönemde vezirlik hukukî bir statüye kavuşmamıştır. Hz. Muaviye zamanında hükümdarlık merasim ve protokollerinin ortaya çıkmasıyla birlikte hâciblik görevi ihdas edilmişti. Sarayda önemli bir yeri olan hâcibin vazifesi, halifenin güvenliğini sağlamak, halk tarafından meşgul edilmesini önlemek ve yapacağı görüşmeleri düzenlemektir.

Merkez teşkilatında diğer yüksek rütbeli görevliler ise divan başkanlarıydı. Resmî yazışmaları yürüten *Divânü'r-resâil*, halifenin mektuplarını yazıp gerekli yerlere gönderme işini üstlenen *Dîvânü'l-hâtem*, devletin çeşitli mâlî işlerine bakan *Dîvânü'l-harâc*, posta ve istihbarat işlerini yürüten *Dîvânü'l-berîd*, askerî işlere bakan *Dîvânü'l-cünd* Emevîler devrindeki en önemli dîvanlardı. Başşehir ve diğer büyük merkezlerde asayiş *şurta teşkilatı* tarafından sağlanırdı. Başlangıçta kadılık makamına bağlı olarak çalışan ve kadınların verdiği cezaları uygulayan bu teşkilat bir süre sonra müstakil hale getirilmiştir. Görevi suçluları takip ederek yakalamak olan şurta teşkilatının başında, merkezde genellikle nüfuzlu ailelerden seçilen ve “*sâhibü's-şurta*” denilen bir görevli bulunurdu. Vilayetlerde valinin emrinde çalışan şurtanın görevi de asayiş korumak ve suçluların yakalanmasını sağlamaktı.

Emevîler zamanında ülke, devlet merkezi olan Suriye ve civarı dışında, valileri (umumi vali) halife tarafından tayin edilen beş büyük eyalete ayrılıyordu. Eyalet valisi, kendisine bağlı şehirlerin valilerini bizzat tayin hakkına sahip bulunuyordu. Bu eyaletler, merkezi Medine şehri olup Arabistan'ın tamamını içine alan hicaz; merkezi Kûfe olan ve Basra, Uman, Bahreyn, Kirman, Sicistan, Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerini içine alan Irak (Horasan'ın merkezi olan Merv, bazen doğrudan halife tarafından tayin edilen valilerce yönetilmiştir); İrmîniye, Azerbeycan ve Anadolunun Müslümanların elinde olan kısımlarını içine alan el-Cezîre; Mısır; önceleri Mısıra bağlı iken müstakil hale getirilen ve merkezi Kayrevan olan İfrîkiye'den ibaretti. Endülüs da buraya bağlıydı ve valileri İfrîkiye valileri tarafından tayin edilirdi.¹

Emevîler devrindeki gelişmelerin ardından Abbâsîler devrinde halife mutlak bir hükümdar, halifelik de verasete dayalı bir hükümdarlık şeklinde devam etti. Velihtlık müessesesi de pratikte halifeliği Abbâsî ailesinin elinde tutabilmek gayesiyle muhafaza edildi. Halifenin kuvvet ve kudretinin kaynağı ilâhî bir temele dayanıyordu. Abbâsî halifeleri artık “Halîfetü Resûlillâh” yerine “*Halîfetüllâh*” ve “*Zillullah fi'l-arz*” ünvanlarını taşımaya başlamışlardı. Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevî halifelerine adlarıyla hitap edilir ve huzurlarına rahatlıkla girilirken, Abbâsî halifeleri bir saray hiyerarşisinin debdebesiyle halktan ayrılmışlardı. Halife nazarî olarak şerîatın bütün kurallarına uymak mecburiyetinde olmakla birlikte uygulama da hiç de böyle değildi. Hilafet düzenli askerî kuvvetlere dayanıyor ve iktidarını ücretli bürokrasi ile yürütüyordu.

Abbâsîler ile birlikte devlet teşkilatında bazı yeni müesseseler ortaya çıkmıştır. Bunların başında Sâsânîler'den alınan bir müessese olarak vezâret gelmektedir. Vezir halifenin vekili ve idarî teşkilâtın başı idi. Halifeden sonra gelen en önemli icra organı olması dolayısıyla geniş yetkilere sahipti. Zaman zaman “*mezâlim mahkemeleri*”ne başkanlık eder, savaflara karar verir, hazineden gerekli gördüğü harcamaları yapar, valileri tayin ve azledebilirdi. Abbâsîler'de iki çeşit vezirlik vardı: *Vezâret-i tefvîz*, *vezâret-i tenfîz*. Birinci gruptaki vezirler tam ve sınırsız yetkilere sahipti; halifenin nâibi sıfatıyla da hilafet mührünü taşırdı. Hârûn Reşîd ve oğullarının vezirliğini yapmış olan *Bermekîler*, vezâret-i tefvîze güzel bir örnek teşkil eder. İkinci gruptaki vezirler ise sadece yürütme (icra) ile ilgili yetkilere sahip olup halifenin verdiği emirleri yerine getirmekle mükellef

¹ Yiğit, “Emevîler”, *DİA*, XI, 95.

idi. Bu bakımdan yetkileri sınırlıydı. Merkezî idare, vezirlerin başkanlığında birçok divan, yani vezirliklerden meydana geliyordu. Abbâsîler’de idare merkeziyetçi bir karaktere sahipti. Eyaletler vali ve emir tarafından idare edilirdi. Mali işlerden sorumlu olan sâhibü’l-harâc ve âmiller de yönetimde valilere yardımcı olurlardı.²

B. Adlî Teşkilat

Adliye teşkilatı mahkeme, mezâlîm mahkemeleri ve hisbe teşkilatından müteşekkildi. Abbâsî halifeleri kazaî yetkilerini fakihler arasından seçilen kadılar vasıtasıyla icra ederlerdi. Başlangıçta eyaletlerdeki kadılar vali tarafından tayin ediliyordu. Ancak daha sonra halifeler merkezde veya eyaletlerde kendi adlarına görev yapacak kadıları bizzat tayin etmeye başladılar. Harun Reşîd³ (ö. 193/809) devrinden itibaren ise *kâdilkudâtlık* (başkadılık) müessesesi ihdas edildi ve bu göreve ilk olarak İmam Ebû Yûsuf⁴ (ö. 182/798) getirildi. Bu tarihten sonra kadılar başşehirde oturan kâdilkudât tarafından tayin edilmeye başlandı. İlk dönemlerde her vilayette bir kadı bulunurdu. Irak kadısı Hanefî mezhebine, Suriye ve Kuzey Afrika kadısı Mâlikî mezhebine, Mısır’daki kadı da Şafî mezhebine göre hüküm verirdi. Daha sonra her vilayete dört mezhebi temsilen kadılar tayin edildi. Zaman zaman halifelerin kadıları kendi istekleri doğrultusunda hüküm vermeye zorlamaları sebebiyle bazı fakihler kadılık görevini kabul etmemişlerdir. Nitekim İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, Halife Mansûr’un kadılık teklifini kabul etmemiştir. Kadının başlıca vazifeleri davalara bakmak, yetimleri, mecnunları ve henüz ergenlik çağına ulaşmamış çocukları koruyup gözetmek, bunlara veli ve vasi tayin etmek, vakıflarla ilgilenmek ve şer’î kanunları ihlal edenleri cezalandırmaktan ibaretti. İlk dönemde davalara mescidde bakılırken Halife Mu’tazîd bu uygulamayı yasaklamıştır. Kadılar duruşma sırasında siyah cübbe giyer, uzun bir başlık üzerine siyah sarık sararlardı.⁵

1. Kadılık

Arapça’da kazâ (kadâ) kökünden ism-i fâil olan kâdî, fıkıh terimi olarak “*insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer’î hükümlere göre çözümlmek için*

² Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I, 38-39.

³ *Hârûn Reşîd Ebû Reşîd b. Muhammed el-Mehdî Billah b. Abdillâh el-Mansûr. Abbâsî halifesi (786-809)*

⁴ *Ebû Yûsuf Ya’kub b. İbrahîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî Ebû Hanîfe’nin önde gelen talebesi, müctehid hukukçu ve ilk kâdilkudât. Halife Mehdi, Hâdî ve Reşîd zamanında kadılık görevinde bulunmuştur.* (Öğüt, *DİA*, X, 260; Taşköprüzâde, *Tabakâtü’l-fukaha*, 15).

⁵ Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I, 40.

yetkili makamlarca tayin edilen kişiyi” ifade eder. Kadıların tayin, terfi ve azilleriyle yetkili kimseye “*kâdılkudât*” veya “*kâdılcemâa*”, kadı tarafından yargılama yapmak üzere görevlendirilen kişiye de “*halife, nâib*” yahut “*vekil*” adı verilir. Kur’an’da geçmiş peygamberlerin hayat hikâyeleri anlatılırken doğrudan veya dolaylı olarak onların yargı işleriyle görevlendirildiklerine de temas edilir⁶. Câhiliye devrinde hakemler ve kabile ileri gelenleri eliyle yürütülen⁷, re’ye, örf ve âdete dayalı şifâhi yargılama usulü İslam döneminde islah edilerek belli esaslara bağlanmış ve kamu görevi haline getirilmiştir. Kur’an’da adalete sıkça vurgu yapılarak bir taraftan fertlerin birbirlerinin haklarına saygı göstermeleri istenirken diğer taraftan insanlar arasında meydana gelecek davaların çözüme kavuşturulması, hakların sahiplerine iade edilmesi ve suçluların cezalandırılmasının gereği üzerinde durulmuştur. Kur’an’da bu mesajın bir parçası olarak Hz. Peygamber’in yargı işleriyle de görevlendirildiği açık bir şekilde beyan edilmiş⁸, Resûl-i Ekrem’de İslam’da ilk kadı sıfatıyla insanlar arasında meydana gelen birçok hukukî çekişmeyi karara bağlamış ve onun yargı kararları ayrı bir literatür oluşturacak bir yeküne ulaşmıştır. Hz. Peygamber’in İslam toplumunun genişlemesine ve görülecek davaların sayısındaki artışa paralel olarak Hz. Ömer, Amr b. Âs, Ukbe b. Âmir, Huzeyfe b. Yemân gibi sahabîlere Medine’de yargı yetkisi verdiği, bazılarını cezaların infazına memur ettiği, Hicaz bölgesinde ve Güney Arabistan’da yeni fethedilen şehir ve bölgelere idarî işleri tedvir etmek üzere valiler tayin ettiği ve onlara yargı görevi de verdiği bilinmektedir.

Devletin teşkilatlanmasında önemli yapısal değişikliklerin olduğu Hz. Ömer devrinde ülkenin fetihlerle genişleyip idarî ve kazâî işlerin çoğalmasının ardından başta Medine olmak üzere Mısır, Irak ve Suriye bölgelerindeki şehirlere ayrıca kadılar tayin edildi. Medine’de halife, vilayetlerde valiler sınır ve cinayet davalarına bakarken kadılar sadece medenî davalarla ta’zir cezası gerektiren davalara bakmakla yetkili kılındılar. Bu dönemde kadıların faaliyeti bir yönüyle fetvaya benzediği için onlara müftü adı da verilmekteydi. Bu uygulama Hz. Osman ve Ali’nin hilafetleri döneminde de sürdürüldü.

Emevî Devleti’nin ilk halifesi Hz. Muâviye’nin, başşehir Dımaşk’ta hukuken sahip olduğu yargı yetkisini tayin ettiği kadıya devretmesini ve yargı işleriyle hiç meşgul

⁶ el-Mâide 5/44; Sa’d 3826

⁷ Hasan, *İslâm Tarihi*, II, 194.

⁸ en-Nisâ 4/65, 105; el-Mâide 5/48

olmamasını taşrada valilerin yargı yetkilerini tayin ettikleri kadılara devretmeleri takip etti. Tayin edilen bu kadılar medenî ve cezâî davaların tamamına, halife ve valiler ise sadece mezâlim mahkemelerine intikal eden davalara bakmaktaydı. Emevîler devrinde kadılara ayrıca idarî, malî ve eğitimle ilgili görevlerle yetim ve vakıf mallarını koruma görevleri de verildi.

Abbâsiler'in ilk dönemlerinde halifeler bizzat kadınların tayin ve azliyle meşgul olmuşlarsa da şehirlerin yerleşim alanları genişleyip nüfusları artınca büyük şehirlere birden fazla kadı tayinine ihtiyaç duyuldu ve ülke çapında kadınların sayısı arttı. Bunun üzerine Hârûn Reşid (ö. 193/809), önce şehirlere tayin edilecek kadınların seçiminde kendisine yardımcı olması için Hanefî mezhebinin meşhur hukukçusu Ebû Yûsuf'u kâdilkudât olarak tayin etti. Kâdilkudâtların daha sonra kadınların tayin, terfi ve azli konusundaki yetkileri tadrîcî biçimde arttı.⁹ Bir kamu hizmeti olan yargı işine zaman ayırıp bu görevi ifa ettikleri için kadılara çalışmalarına karşılık devlet bütçesinden maaş ödenir, maaşlar tesbit edilirken hayat şartları ve sosyal mevkileri göz önünde bulundurulurdu. Hz. Peygamber'in kamu hizmetlerinde çalıştırılacak kimselerin ev, evlenme, hizmetçi, binek gibi temel ihtiyaçlarının karşılanacağını, beytûlmalden başka sebeplerle alınacak masrafın kusur ve hırsızlık teşkil edeceğini bildiren hadisi¹⁰ kadınların ücret ve maaşlarının tesbitine de ışık tutmaktadır. Resûl-i Ekrem, Attâb b. Esîd'i Mekke'ye vali-kadı olarak gönderdiğinde ona yılda 400 dirhem (yahut 40 ukiyye=1600 dirhem) maaş vermiş, Hulefâ-yi Râşidîn de tayin ettikleri kadılara sosyal konumlarını dikkate alarak yüksek miktarda maaş takdir etmişlerdir. Bir hâkimin maaşı –tarihi kaynaklardan öğrenmiş olduğuya göre 10 dinardan aşağı olamazdı. Bu rakam daha sonra, hâkimin başka bir işle meşgul olmasını önlemek için günlük 7 dinara çıkarılmıştır.¹¹ Bu dönemde kadınların verdiği kararların toplandığı defterlerin bulundurulmasına ihtiyaç hasıl oldu. Bu usul Hulefâ-yi Râşidîn devrinde bilinmiyordu. Ancak, hasımların birbirine düşman haline gelmesi bu usulün ihdasını gerekli hale getirdi. Bu sebeple siciller tutuldu.¹²

⁹ Atar, “Kadı”, *DİA*, XXIV, 66–67.

¹⁰ Ebû Dâvûd, “İmâre”, 10

¹¹ Atar, “Kadı”, *DİA*, XXIV, 68; Hasan, *İslâm Tarihi*, II, 205-206.

¹² Hasan, *İslâm Tarihi*, II, 200.

C. İlim ve Kültür Hayatı

Mescid ve camilerin İslam eğitim ve öğretim tarihinde önemli bir yeri vardır. Camiler hem ibadethane, hem birer eğitim ve öğretim müessesesi olarak kullanılmışlardır. Zengin kitap koleksiyonlarına sahip bulunan camiler bu önemli fonksiyonlarını Abbâsîler'in ilk devirlerinde de devam ettirmişlerdir.

Abbâsîler devrinin ilk zamanları, İslam kültür ve medeniyetine damgasını vuran çok önemli bir çağdır. İslam dünyasında çeşitli müesseseler ve ilimler bu devirde şekillenmiş, zamanla gelişerek modern Avrupa medeniyetinin doğmasında da etkili olmuştur. İslam dünyasında filolojik, dinî, sosyal ve tabii ilimler sahasındaki ilk çalışmaların bir kısmı Emevîler devrinde başlamış olmakla birlikte, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak müstakil birer ilim dalı haline gelmesi Abbâsîler devrinde olmuştur.¹³

1. Hadis İlminin Durumu

Hadis ilmi başlangıçta dinî konuların tamamını içine alıyordu. Esasen bu dönemde ilim denilince umumiyetle hadis rivayeti ve hadislerin ihtiva ettiği konulara dair bilgiler anlaşılırmaktaydı. Bu durum I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra dinî bilgiler giderek dallara ayrılmaya başlamıştır. Dinî ilimlerin müstakil dallar halinde teşekkülü Abbâsîler'in ilk dönemlerinde gerçekleşmiştir.

Hadis ilmi başlıca üç safha geçirmiştir: Birinci safha, hadislerin yazılmasıdır. Ashap devriyle tâbîûnun ilk zamanlarını içine alan bu dönemde hadisler “*sahîfe*” adı verilen küçük kitapçıklarda toplanmıştır. İkinci safha, çeşitli hadis sayfalarının bir araya getirildiği *tedvin* merhalesidir. Bu dönem I. yüzyılın sonlarıyla II. yüzyılın başlarını içine alır. Hadis ilminin üçüncü safhası ise Emevîler'in son devrinde başlayıp Abbâsîler zamanında tamamlanan hadislerin *tasnifi*, yani *konulara veya ravilere* göre düzenlenmesi safhasıdır. Ashaptan bazılarının daha Resûlullah'ın sağlığında ondan izin alarak başlattıkları hadis yazma faaliyeti Emevîler zamanında yoğunluk kazanmıştır. Dönemin hadis âlimleri sayfalarında yer alan hadislerle hocalarından dinledikleri hadisleri kitaplarda toplamışlardır.

¹³ Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I, 40-41.

Hadislerin tedvininde büyük rolü olan Ömer b. Adûlazîz (ö. 101/720), hadis âlimlerinin vefatı sebebiyle ilmin uğrayacağı kaybı dikkate alarak valilere ve ülkelerdeki hadis âlimlerine mektuplar göndermiş ve Resûlullah'tan nakledilen hadislerin toplanmasını emretmiştir. Bu emri ilk olarak yerine getiren kişi hadis tarihinin büyük ismi, Hicaz ve Şam bölgesi âlimi Muhammed b. Şihab ez-Zührî olmuştur (ö. 124/742). Çağdaşı olan diğer hadisçiler de onun yolunu takip etmişlerdir.

Hadiste isnad uygulaması Emevîler devri hadisçileri tarafından başlatılmıştır. Bu uygulamanın başlamasında, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan hadis uydurma faaliyetinin büyük rolü olmuştur. Âlimler sadece doğruluğuna inandıkları kişilerin naklettikleri hadislere itibar etmişler ve bu hadisleri kimlerden aldıklarını belirtmişlerdir.¹⁴ Hicrî ikinci yüzyıla girerken Halife Ömer b. Abdûlazîz (ö. 101/720) tarafından resmen başlatılan hadislerin tedvîni hareketi Zührî'den (ö. 124/742) sonra gelişerek devam etmiş,

Abbâsîlerin ilk yıllarından itibaren belli başlı İslam ülkelerinde tasnif faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu faaliyetlerin günümüze ulaşan en eski önemli ürünü, Medineli Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta* adlı eseridir. Bundan bir müddet önce Ma'mer b. Râşid (ö. 152/769) tarafından Mekke'de meydana getirilen ve tasnif devrinin ilk mahsülü sayılan *el-Cami*, Ma'mer'in talebesi Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/827) *el-Musannef* adlı eserinin içinde günümüze kadar gelmiştir. Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *el-Müsned*'i, Ebubekir b. Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'i, ihtiva ettiği 40.000'e yakın hadis ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ve Dârimî'nin (ö. 255/868) *el-Müsned* veya daha yaygın söylenişi ile *es-Sünen*'i, hicri III. Yüzyılın ilk yarısında meydana getirilen en önemli eserlerdir. Bu yüzyılın daha çok ikinci yarısında yazılan ve "Kütüb-ü Sitte" diye şöhret bulan Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/874) *el-Câmi'u's-Sahîh*'leri ile İbn Mâce (ö. 273/886), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî'nin(ö. 303/915) *es-Sünen*'leri bu sahadaki eserlerin en önemlileri olarak kabul görmüştür.¹⁵

Bu başlık altında ayrıca değinmemiz gereken bir diğer husus nasları anlama hususunda düşünce tarihimizde yer alan gruplardır. İslam düşünce tarihinde nasları değerlendirme ve anlamada iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar ehl-i rey ve ehl-i hadis

¹⁴ Yiğit, "Emevîler", *DİA*, XI, 97-98.

¹⁵ Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, 42; Hasan, *İslâm Tarihi*, III, 155-56.

yaklaşımlarıdır. Hz. Peygamber ve sahâbe döneminden itibaren varolduğunu bildiğimiz bu temel yaklaşımlar hicrî birinci asrın sonlarından itibaren netleşmeye başlamış, ikinci asrın ortalarına doğru gelişme sürecine girmiştir. Hicrî birinci asrın sonlarında bu iki yaklaşımın Irak ve Hicaz'da yoğunlaştığı, birincisinin Nehaî'de¹⁶ (ö. 95/714), ikincisinin Saîd. b. el-Müseyyeb'de (ö. 94/713)) tebellür ettiği genelde kabul edilir.

Hicrî ikinci asrın ortalarına doğru ise ehl-i rey'in Ebû Hanîfe (ö. 150/767) liderliğinde, ehl-i hadisin Mâlik (ö. 179/795)) öncülüğünde gruplaştığı bilinmektedir. Ebû Hanîfe selefleri vasıtasıyla ashâbın fakîhlerinden miras aldığı usulleri geliştirmiş, Irak'taki sosyo-kültürel ortamın da tesiriyle hadis kabulünde sıkı şartlar ileri sürmüştür. Bu çerçevede sened tenkidi yanında hadisleri değerlendirmede arz usulünü de dikkate almıştır. Mâlik ise hadisleri değerlendirmede Medine ehlinin ameline büyük önem vermiştir. Ehl-i hadis ve ehl-i rey gruplarının netleşmesiyle taraflar arasında özellikle hadise bağlılık konusunda yoğun tartışmalar yaşandığı görülür.

Bu tartışmalar sonucunda ehl-i rey mensupları hadisi terk ve kıyası hadise tercih etme gibi ithamlara maruz kalmış, bu durum hadis musannefatında onların hadislerinin terk edilmesine müncer olmuştur. Ehl-i rey de muhaliflerini şekilcilik, hadisin manasından habersiz olma, kuru nakilcilik yapma gibi iddialarla itham etmişlerdir. Ancak ikinci asrın ortalarından itibaren karşılıklı ilmî ziyaretlerin artması, her iki gruptan âlimlerin birbirleriyle görüşmeleri sonucunda belli bir yakınlaşma sağlandığı görülür.¹⁷

2. Fıkıh İlminin Durumu

Sözlükte, “*bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak*” manasına gelen fıkıh kelimesi ilim, fehim gibi yakın anlamlı diğer kavramlara göre daha özel bir anlam taşır. Fakîh de (çoğulu fukahâ) “*bir konuyu derinden kavrayan, ince anlayış sahibi kimse*” demektir. Kur'an'da, hadiste ve İslamın ilk dönemlerinde fıkıh kelimesinin kullanımı bu sözlük anlamı çerçevesinde kalmış olmakla birlikte, Kur'an ve

¹⁶ *Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehaî el-Kûfî*; Muhaddis ve fakîh, tâbiî. Fikhî istidlallerinde re'ye ve onun daha özel bir şekli olan kıyasa önemli derecede yer veren Irak ekolünün baş otoritesidir. Irak ehl-i re'y mektebinin teşekkülünde merkezî bir rol oynayan Nehaî, Kûfe'de özellikle İbn Mes'ûd'un etrafında başlayıp gelişen fikhî hareketin kendi dönemine kadar süren birikimini özümseyerek fıkıh alanındaki görüş ve faaliyetleriyle öğrencisi Hammâd üzerinden daha sonra Ebû Hanîfe ekseninde teşekkül edecek olan Hanefî mezhebinin görüşlerine de kaynaklık etmiştir. (Özen, “Nehaî”, *DİA*, XXXI, 538-39).

¹⁷ Özşenel, *Ehl-i Rey- Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmâm Şeybânî*, s. 181-184.

hadisin İslam toplumunun iki temel bilgi kaynağı olması sebebiyle kelime genelde Kur'an ve hadis merkezli dinî bilgiyi ve anlayışı ifade eden kavramlardan biri olarak kullanılmış, İslam toplumunda dinî bilginin gelişip alt ilim dallarının oluşmasına paralel olarak II. (VIII.) yüzyılın sonlarından itibaren İslam'ın ferdî ve ictimâî hayata dair amelî hükümlerini bilmeyi ve bu konuyu inceleyen bir ilim dalını ifade eden bir terim halini almaya başlamıştır. Kelimenin terim anlamının netleşmesi ise daha ileriki yüzyıllardadır.

Fıkıhın doğuşundan günümüze kadar geçirdiği değişme ve gelişmelerde bazen kişiler ve nesiller, bazan da siyasî, sosyal ve kültürel şartlar rol oynamıştır. Bundan dolayı fıkıh dönemleri Hz. Peygamber, Sahâbe, Abbâsîler, Selçuklular, Moğol istilasından *Mecelle'*ye ve *Mecelle'*den günümüze kadarki devirler şeklinde sıralamaya tabi tutulmuştur. Hz. Peygamber devri fıkıh dönemlerinin en önemlisidir; çünkü vahye dayanan veya vahyin denetimi altında gerçekleşen yasama ve uygulama bu dönem içinde tamamlanmış, dolayısıyla bu devir daha sonraki dönemlere de kaynak ve örnek olmuştur. Bu devrin hicretten önce Mekke'de geçen kısmında sosyal ilişkilerin düzenlenmesinden çok inanç, ibadet ve ahlak konuları üzerinde durulmuş, bir anlamda fıkıh için altyapı oluşturulmuştur. Resûl-i Ekrem'in toplum lideri olarak benimsenip davet edildiği Medine'de ise İslam, Allah-fert ilişkileri yanında sosyal hayatı da düzenlemeye yönelmiş, bir taraftan ibadetler, cihad, aile ve mirasla, diğer taraftan anayasa, ceza muhakeme usulü, muamelât, devletler arası münasebetlerle ilgili bir takım hüküm ve kaideler konulmuştur. Fıkıhın bu dönemdeki üç temel özelliği vardır. Tedric, kolaylık ve nesih. Fıkıh ilminin ikinci dönemi, bir kırılma noktasıyla Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Her iki dönemde de sahâbe nesli fıkıh açısından belirleyici bir role sahip olmakla beraber siyaset-fıkıh ilişkisi bakımından

Emevîler devri hilâfetin saltanata dönüşmüş olması sebebiyle önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Hulefâ-yi Râşidîn devri dinî hayatın, İslâm'ın insanlığa getirdiği inkilabın tekâmül devridir. Bu dönemde her şey din için, dinin amaçlarını gerçekleştirmek içindir. Emevîler devrinde ise fazilet ve manevî tekâmülün yerini siyasî istikrar ve maddî gelişme almaya başlamış, kültür karışması, saltanatın ve siyasî baskıların doğurduğu muhalefet (Havâric ve Şîa), özellikle fıkıhın kamu hukuku alanında yeni düşünce ve teorilere zemin hazırlamıştır. Hulefâ-yi Râşidîn (m. 632-661) döneminde fıkıhın kaynakları bakımından önemli olan gelişmelerden biri vahyin sona

ermesi, sahâbe ictihadının Hz. Peygamber'e arzı ve tasvibinin alınması imkanının ortadan kalkmış bulunmasıdır. Bundan böyle fıkıh, Kitap ve Sünnet'in sınırlı nasları ile re'y ictihadına dayanmaktadır. Terim olarak adları konmamakla beraber sonradan istihsan, istislâh, örf, kıyas isimlerini alan metodlar da re'y çerçevesi içinde kullanılmıştır.

Abbâsîler (m. 750-1258) devri fikhın olgunluk çağıdır. Bu hânedan, hilâfeti hakkı olana geri vermek ve Hulefâ-yi Râşidîn devrini ihya etmek gibi bir dava ile iktidara talip olduğundan, halifeler görünüşte de olsa hem din hem de dünya işlerinde Allâh'ın resûlünün halifesi ve Müslümanların başkanları sıfatıyla davranıyorlardı. Bunun tabii sonucu olarak din ulemâsının söz, fiil, düşünce ve inançlarıyla da yakından ilgileniyorlardı. Nitekim Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) siyasetine ters düşmeyen âlimlere ihsanlarda bulunmuş, öte yandan verdiği görevi kabul etmediği ve gizlice muhalefeti desteklediği için Ebû Hanîfe'yi kırbaçlattırılmıştır. Mehdî-Billâh (ö. 169/785) zındıklara karşı çok sert davranmış, onların takip edilerek cezalandırılması için bir daire kurmuştur. Hârun Reşîd (ö. 193/809), Ebû Yûsuf'u (ö. 113/731) yargının başına getirmiş ve yanından hiç ayırmamıştır. Me'mûn (ö. 218/833) Kur'ân-ı Kerîm'in mahluk olduğuna dair bir emirnâme çıkarmış, müt'a nikâhını münakaşa ettirmiş, cevâzına dair emir çıkarmaya teşebbüs etmiştir.

Abbâsîler'in bu tutumları bilgi ve uygulama olarak fikhı da etkilemiştir. Bu dönemde fikhın gelişmesini ve alanının genişlemesini sağlayan başka âmiller de vardır. 1. Sahâbe devrinde fikhın kaynağı olan Kurân ve Sünnet'e tâbiîn devrinde sahâbe içtihatları ve uygulamaları, daha sonraki tebeu't-tâbiîn neslinde ise tâbiîn içtihatları eklenmiştir. 2. Nazârî ve farazi fıkıh çalışmaları hızlanmış; boşama, yemin, adak, âzat etme gibi konularda vuku ihtimali çok uzak meseleler üzerinde durulmuş, fikir temrinleri yapılmıştır. Iraklı fakîhlerin geliştirdiği bu harekete daha sonra Şâfiî ve Mâlikî fukahâsı da katılmıştır. 3. Sahâbe ve büyük tâbiîn devrinde görülen ictihat ihtilafı, eski sebeplere ek olarak fıkıh âlimleri ve meseleler daha da çoğaldığı ve genişleyen İslam dünyasında örf, adet ve ihtiyaçlar çeşitlendiği için artarak devam etmiştir. 4. İctihat kapısı sonuna kadar açık olduğu gibi ictihat hürriyeti de tam olarak mevcuttur.

Abbâsîler devrine girerken fıkıhçılar arasında tartışılabilen, hüküm çıkarmada re'ye ve hadise verilecek yer ve değer konusuna bağlı olarak re'yciler ve eserciler diye bilinen

yeni bir gruplaşma meydana geldi. Her birinin aşırıları ve mutedileri ayrı ayrı değerlendirildiğinde dört ayrı gruptan söz edilir. a) Aşırı re'yciler. Sünneti delil ve hüküm kaynağı olarak kabul etmeyen, delil olarak Kur'ân'a ve re'ye dayanan bu grup zaman içinde tarihe karışmış ve eser bırakmamıştır. Basra Mu'tezilesi veya Hâricîler içinden çıktığı tahmin edilen bu grubun görüş ve delillerini İmâm Şâfî nakletmiştir. b) Mutedil reyciler. Sünneti delil olarak kabul etmekle beraber sıhhatini tespit konusunda titiz ölçüler kullanır, hadis rivayetinde çekimser davranırlar. Kıyas, istihsan, maslahat gibi re'y içinde yer alan usul ve kaynakları kullanmaktan çekinmezler; farazî meselere hüküm üretirler, üstatların söylediklerinden hareketle hüküm çıkarırlar. c) Aşırı eserciler. Re'y icihadını ve özellikle bunun en önemli kısmı olan kıyası, sahâbe ve tâbiûn fetvalarını delil olarak kabul etmezler. Bazı Mu'tezile imamlarına da nisbet edilen bu tutum, bilhassa Zâhiriyye adıyla bilinen mezhebin imamı Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270/883) ve tabîlerine aittir. d) Mutedil eserciler. Genel olarak hadisçiler mutedil esercilerdir. Re'y ve kıyası reddetmemekle beraber buna nâdiren başvururlar, hadislerin yanında sahâbe ve tabiîn ferveralarını da kaynak olarak değerlendirirler; hiçbir re'yi hadise tercih etmezler, farazî meselelerin fikhını da yapmazlar.¹⁸

¹⁸ Karaman, "Fıkıh", *DİA*, XIII, 1-7; Hasan, *İslâm Tarihi*, III, 157-58.

BÖLÜM 1: HAFS B. GIYÂS'IN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı

1.1.1. İsmi

Hafs b. Gıyâs'ın ismi kaynaklarda, “*Hafs b. Gıyâs b. Talk b. Muâviye b. Mâlik b. el-Hâris b. Sa'lebe b. Âmir b. Rebia b. Âmir b. Cüşem b. Vehbîl b. Sa'd b. Mâlik b. en-Neha' b. Mezhic en-Neha'*¹⁹ *el-Ezdî*²⁰ şeklinde geçmektedir.

1.1.2. Künyesi

Kaynaklarda Hafs b. Gıyâs'ın künyesi genellikle Ebû Ömer²¹ olarak verilmektedir.

Ancak bazı kaynaklarda Ebû Amr olarak geçmektedir. Bazı kaynaklarda da iki künyesi aynı anda kullanılmaktadır.²² Hafs b. Gıyâs'ın künyesi İbn Hallikân'ın (ö 681/1282) *el-Vefeyât*, Kerderî'nin (ö. 642/1244) *Menâkibu Ebû Hanîfe*, Leknevî'nin (ö. 1806), *el-Fevâidü'l-Behiyye*, Zirikli'nin *el-Âlâm* adlı eserlerinde “*Ebû Amr*” olarak geçmektedir.²³

1.1.3. Nisbesi

Hafs b. Gıyâs, *el-Kûfî*²⁴; *el-Kâdî*²⁵; *en-Neha'*²⁶ ve *el-Ezdî*²⁷ nisbeleriyle anılmaktadır. Bu nisbelerden *el-Kûfî* yaşadığı şehre nisbetle; *el-Kâdî*, mesleğine nisbetle; *en-Neha'* ve *el-*

¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 389-390; Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, II, 121; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 290; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 370; İclî, *Târihu's-sikât*, 125; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 185; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 172; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahih-i'l-Buhârî*, I, 181; İbn Mencüye, *Ricâlü Sahih-i'l-Müslim*, I, 144; Tûsî, *el-Fihrist*, 116; Hatib, *et-Târih*, VIII, 185; İbn Hallikan, *Vefeyât*, II, 197; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, VII, 56; Zehebî, *Siyeru â'lâmi'n-nübelâ*, IX, 22; a. mlf., *Mizânü'l-itidâl*, I, 567; a. mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 297; a. mlf., *Târihü'l-İslam: sene 191-200*, s. 152-153; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizi*, s. 36; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, I, 629; Temîmî, *et-Tabâkat*, 173; Kerderî, *Menâkibi Ebî Hanîfe*, II, 481; Zirikli, *el-A'lâm*, II, 291; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 68; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 649; Evrakzeî, *Mesânîdü'l-İmâm*, s. 100.

²⁰ Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *DİA*, XV, 118; Sandıkçı, *Hicrî İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 202.

²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 389-390; İbn Maîn, *et-Târih*, II, 121; Halife b. Hayyât, *Tabakât*, s. 290; Buhârî, *et-Târihü's-sağîr*, II, 278; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 185; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 172; İbn Mencüye, *Ricâlü Sahih-i Müslim*, I, 144; Hatib, a.g.e., VIII, 195; İbn Hacer, *et-Takrîb*, I, 189; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 649; Evrakzeî, *Mesânîdü'l-İmâm*, s. 100; Sandıkçı, a.g.e., s. 202; Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *DİA*, XV, 118.

²² el-Hûî, *Mu'cemü Ricâli'l-Hadis*, VI, 148.

²³ İbn Hallikân, *el-Vefeyât*, II, 197; Kerderî, *Menâkib*, II, 481; Leknevî, *el-Fevâid*, 68; Zirikli, *el-A'lâm*, s. 291

²⁴ Buhârî, *et-Târihü's-Sağîr*, II, 278; İclî, *Târihu's-sikât*, s. 125; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahih-i'l-Buhârî*, 181; Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 56; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, I, 629; Evrakzeî, *Mesânîdü'l-İmâm*, s. 100.

²⁵ Buhârî, *et-Târihü's-Sağîr*, II, 278; Zehebî, *et-Tarih: sene 191-200*, s. 152-153; a. mlf., *Mizân*, I, 567.

Ezdî de kabilesine nisbetle verilmiştir. Sem'ânî, *Ensâb*'da *Nehâî* nisbesinin Neha' kabilesine nisbetle verildiğini ve bu kabilenin Kûfe'ye yerleşmiş bulunan bir Arap kabilesi olduğunu açıklamaktadır.²⁸

1.1.4. Doğumu

Hafs b. Gıyâs, Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik'in (ö. 125/743) hilafeti döneminde²⁹, 117/735 yılında Kûfe'de doğdu.³⁰ Doğum yeri ve tarihi hakkında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

Kaynaklardan tespit edebildiğimize göre Hafs b. Gıyâs doğumu ile ilgili bizzat kendisi de bilgi vermektedir. Bizatihi kendisi doğum tarihini söylediği gibi bazende ne zaman doğduğu hakkında sorulan sorulara cevap sadedinde doğum tarihini açıkça beyan etmiştir. Hârun b. Hâtim, Hafs b. Gıyâs'ı "117 senesinde doğdum" derken işittim demiştir.³¹ Ebû Bişr Hârun b. Hâtim, Hafs b. Gıyâs'a doğumu hakkında soruldu. Ben de dinliyordum, "117 yılında doğdum" demiştir.³²

Yine rivayete göre Hafs b. Gıyâs 117 senesinde doğdum dediğini beyan etmiştir.³³ Ubeyd b. es-Sabbâh, "Hafs b. Gıyâs 117 senesinde doğdu, 194 senesinde vefat etti" demiştir.³⁴

1.1.5. Yetiştirilmesi

Etbau't-tâbiîn'den olan³⁵ Hafs b. Gıyâs doğduğu şehir olan Kûfe'de yetişmiş, ilk bilgilerini orada almış ve yine oranın âlimlerinden ilim tahsil etmiş, daha sonra ise

²⁶ Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 290; Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, II, 370; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Hatib, *Tarih*, VIII, 185; Zehebî, *Siyer*, IX, 22; a. mlf., *et-Tezkire*, I, 297; İbn Hacer, *et-Takrîb*, I, 189; Temîmî, *Tabakatü's-seniyye*, s. 173.

²⁷ Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 202.

²⁸ Leknevî, *el-Fevâid*, s. 68.

²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 389-390.

³⁰ Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîh-i'l-Buhârî*, I, 181; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 237; Zehebî, *et-Târih*: sene 190-200, s. 153; a. mlf., *et-Tezkire*, I, 298; a. mlf., *Siyer*, IX, 22; Temîmî, *et-Tabakât*, s. 177; Zirikli, *el-A'lâm*, 291; Kehhâle, a.g.e., I, 649; Evrakzeî, *Mesânidü'l-İmâm*, s. 100; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 202; Cüyüşî, "Hafs b. Gıyâs", *ME*, XLVII/3, 346.

³¹ Zehebî, *Siyer*, IX, 33.

³² Hatib, *et-Tarih*, VIII, 196; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 60.

³³ Buhârî, *et-Târihü's-Sağîr*, II, 278.

³⁴ Hatib, *et-Târih*, VIII, 196; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 69.

³⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 172.

çağının önde gelen âlimlerinden ilim okumuş³⁶ ve ömrünün yine büyük bölümünü orada geçirmiştir. Yalnızca Bağdat'ın doğusunda iki yıl kadar kadı olarak kalmıştır.

1.1.6. Fiziki Yapısı

Kaynaklarda, Hafs b. Gıyâs'ın fiziki yapısı yani şemâîli hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı rivayetlerden hareketle bazı fiziksel özelliklerini tespit etmek mümkün olmuştur.

Rivayete göre Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: “Hafs'ın ağzının ön kısmındaki dişlerin altınla muhafaza edilmiş olduğunu gördüm”³⁷ demiştir. Bu rivayet bize Hafs'ın dişlerinde altın kullanmış olduğunu göstermektedir. Ama bu, bugünkü gibi diş kaplaması mı yoksa diş teli mi net bir şey belirtmek çok mümkün gözükmemektedir.

Hafs b. Gıyâsın fiziki özelliği olarak sayabileceğimiz bir diğer durum onun kına kullanmasıdır. Ahmed b. Hanbel'in *el-İlel*'inde “*muhaddislerden kına kullananlar*” başlığı altında açılan bapta Abdullah babamı şöyle derken işittim demektedir: “Yahyâ b. Saîd'i (ö. 198/813) gördüm. Kınalıydı. Abdurrahman b. Mehdî'yi (ö. 198/813), 185 senesinde, 50 yaşındayken gördüm. O gün kınalıydı. 54 yaşında gördüm. Yine kınalıydı. Hüseyim kına kullanırdı. Abdülvehhâb es-Sekafî'yi, Yezid b. Hârun'u gördüm. Onlarda kına kullanıyorlardı. Ebû Muâviye'yi gördüm. O çok iyi bir şekilde kınalanıyordu. Hafs b. Gıyâs'ı (ö.194/810) gördüm. O da kına kullanıyordu. İbn İdrîs (ö. 192/808) hafif bir şekilde kınalanıyordu.³⁸

Hafs b. Gıyâs 192/808 senesinde felç geçirmesi sonucunda bu tarihten vefatına kadar olan süreyi (2 yıl) evinde geçirmek zorunda kalmıştır.³⁹

1.1.7. Ailesi

Hafs b. Gıyâs'ın aile fertleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Daha ziyade ilim ile meşgul olan aile fertleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Hafs b. Gıyâs'ın dedesi

³⁶ Cüyûşî, “Hafs b. Gıyâs”, *Mecelletü'l-Ezher*, c. 47, sy. 3, s. 346.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 308, III, 72; Hatib, *et-Târih.*, VIII, 195; Zehebî, *Siyer*, IX, 30; a. mlf., *Tezkire*, I, 298.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 521-22

³⁹ Hatib, *et-Târih*, VIII, 195; Zehebî, *Siyer*, IX, 33; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 69.

olan Talk b. Muâviye, onun hocaları arasında zikredilmekte⁴⁰ ve ondan rivayetleri bulunmaktadır. Babası, annesi ve eşi hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Kaynaklarda Hafs b. Gıyâs'ın Ömer (ö. 222/836) ve Gannâm adlarında iki oğlundan bahsedilmektedir. Ancak bazı Şîh kaynaklarında Muhammed adında bir oğlunun daha bulunduğu kaydedilmektedir.⁴¹ Ehl-i Sünnet'e ait tabakât ve terâcîm eserlerinde bu bilgiyi teyit edecek herhangi bir malumat bulunamamıştır. Bir de Hafs'ın amcasının oğlu Talk b. Gannâm en-Nehâî'den (ö. 211/826) bahsedilmektedir. Talk b. Gannâm en-Nehâî, Hafs b. Gıyâs'ın talebeleri arasında zikredilmektedir.⁴² Burada Hafs b. Gıyâs'ın ailesinden olan bu şahıslar hakkında kısa bilgi vermek uygun olacaktır.

1. Talk b. Muâviye en-Nehâî. Künyesi Ebû Gıyâs'tır. Hafs b. Gıyâs'ın dedesidir. Kadı Şüreyh'ten, Ebû Zür'a b. Amr b. Cerîr'den rivayette bulunmuştur. Ondan rivayette bulunanlar arasında torunu Hafs b. Gıyâs, Süfyân es-Sevrî, kadı Şerik b. Abdillâh en-Nehâî, Muhamed b. Câbir es-Sühaymî ve Cerîr b. Abülhamid bulunmaktadır.⁴³ İbn Hibbân onu *Sikât*'ında zikretmiştir.⁴⁴ İbn Hacer onu makbûl kabul etmektedir.⁴⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred'de* ondan rivayette bulunmuştur. Müslim ve Nesâî'de ondan hadis rivayet etmişlerdir.⁴⁶ Babası Muaviye b. el-Hâris b. Sa'lebe Kadisiye savaşını gören kimselerdendir.⁴⁷ Talk b. Muâviye'nin biyografisinin verildiği kaynaklarda Kadisiye savaşını gören kişi olarak babası Muâviye gösterilirken⁴⁸, torunu Talk b. Gannâm'ın biyografisinin verildiği yerlerden İbn Sa'd'ın *Tabakat*'ında Kadisiye'ye katılanın Malik b. el-Hâris olduğu Talk b. Gannâm'dan rivayet edilir.⁴⁹ Talk b. Muâviye'nin vefat tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2. Ömer b. Hafs b. Gıyâs (ö. 222/836). Künyesi Ebû Hafs'tır. Hafs b. Gıyâs bu oğluna nisbetle Ebû Ömer künyesini almıştır. Ömer b. Hafs b. Gıyâs, babasından, Ebubekir b. Ayyâş'tan, Abdullâh b. İdrîs'ten ve daha bir çok kişiden rivayette bulunmuştur. Sebt âlimlerdendir. Buhârî ve Müslim, *Sahîh*'lerinde ondan rivayette bulunmuşlardır.

⁴⁰ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l- Müslim*, I, 144; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 629-630.

⁴¹ el-Hûî, *Mu'cem*, VI, 151.

⁴² Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

⁴³ Mizzî, *et-Tehzîb*, XIII, 459; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, III, 24.

⁴⁴ İbn Hibbân, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 491.

⁴⁵ İbn Hacer, *et-Takrîb*, I, 380.

⁴⁶ Mizzî, *et-Tehzîb*, XIII, 459; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, III, 24; a. mlf., *et-Takrîb*, I, 380;

⁴⁷ Mizzî, *et-Tehzîb*, XIII, 459; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, III, 24.

⁴⁸ Mizzî, *et-Tehzîb*, XIII, 459; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, III, 24.

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 405.

Buhârî'nin hocaları arasındadır. Buhârî ondan 84 rivayette bulunmuştur.⁵⁰ İbn Mâce hariç dört Sünen müellifi de ondan rivayette bulunmuşlardır. İbn Mâce bir râvî vasıtasıyla ile ondan rivayette bulunmuştur.⁵¹ Kendisinden rivayette bulunanlar arasında Buhârî, Müslim, Ebû Şeybe İbrahim b. Ebîbekr b. Ebî Şeybe, İbrahim b. Ya'kup el-Cüzcânî, Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve daha birçok kimse bulunmaktadır.⁵² Ebû Hatim sika olduğunu söylemektedir.⁵³ İbn Hibbân, bazen hata ederdi demştir.⁵⁴ Buhârî (ö. 256/869) ve İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) beyanına göre Halife Hârun el-Vâsık'ın (ö. 227/842) hilafeti zamanında Kûfe'de rebiülevvel ayında 222/836 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁵

3. Gannâm b. Hafs b. Gıyas (Ubeyd b. Gannâm'ın babası). Mizzî'nin *Tehzibü'l-Kemâl* adlı eserinde Hafs b. Gıyâs'ın oğlu olduğu ve babasından rivayette bulunduğu bilgisi yer almaktadır.⁵⁶ Ancak bunun dışında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

4. Muhammed b. Hafs b. Gıyâs. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Hafs b. Gıyâs'ın Ehl-i Sünnet'e ait tabakat ve teracim gibi eserlerde geçmeyen ancak Şii kaynaklarda ismi yer alan oğludur. Şii müellif Tûsî (ö. 460/1067), Hafs b. Gıyâs'ın mutemed bir kitabının olduğundan bahsedip, sonra kitabın kendisine ulaştığı sened zincirini de şu şekilde vermektedir: “*Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn, O babasından ve Muhammed b. el-Hasan'dan, O da Sa'd b. Abdullah ve Hamîri'den, onlar da Muhammed b. Velîd'den, o da Muhammed b. Hafs'tan, O da babası Hafs b. Gıyâs'tan naklen bize haber verdi.*”⁵⁷

Yine bir başka Şii müellif el-Hûî, Hafs b. Gıyâs'ın iki oğlunun bulunduğunu ve her birinin babasının kitabını rivayet ettiğini söylemektedir. Şii hadis kaynakları olan *et-Tehzîb* ve *el-İstibsâr* da geçen rivayetlerinin Hafs b. Gıyâs'ın “Muhammed” adında bir oğlunun mevcudiyetini güçlendirdiğini söylemektedir.⁵⁸

5. Talk b. Gannâm b. Talk b. Muaviye en-Nehâî (ö. 211/826). Künyesi Ebû Muhammed'dir. Nisbesi el-Kûfî'dir. Hafs b. Gıyâs'ın amcasının oğludur. Kadı Şerîk b.

⁵⁰ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 188, 287, 304.

⁵¹ Zehebî, *Siyer*, X, 639.

⁵² Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, XXI, 305-306; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 304.

⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 103; Mizzî, *et-Tehzîb*, XXI, 305-306

⁵⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, VIII, 445.

⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 413; Buhârî, *et-Târih*, VI, 150.

⁵⁶ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58

⁵⁷ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 116.

⁵⁸ el-Hûî, *Mu'cem*, VI, 151.

Abdullâh'ın kâtibidir. Babasından, amcasının oğlu Hafs b. Gıyâs'tan, Kadı Şerîk b. Abdillâh'tan, Ya'kûb el-Kummî den ve daha birçoklarından rivayette bulunmuştur. Ondan da Buhârî, Ebû Şeybe İbrahim b. Ebîbekr b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ebû Saîd Abdullah b. Saîd el-Eşec, Ebubekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, onun kardeşi Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe ve daha birçokları rivayette bulunmuşlardır.⁵⁹ *Sünen* sahipleri ondan Osman b. Ebî Şeybe vasıtasıyla rivayette bulunmuşlardır.⁶⁰ İbn Sa'd, sika'dır, sadûk'tur demiştir.⁶¹ İbn Hibbân onu *Sikât*'ında zikretmiştir.⁶² İbn Hacer de sika'dır demiştir.⁶³ Osman b. Ebî Şeybe, "Sika'dır, sadûk'tur. Lakin ilimde derinleşememiştir" demiştir. Sadece Ebû Muhammed b. Hazm zayıf olduğunu söylemiştir.⁶⁴ Memun'un (ö. 218/833) hilafeti zamanında 211/826 tarihinde receb ayında vefat etmiştir.⁶⁵

1.1.8. İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe İle İlişkisi

Hafs b. Gıyâs, muhaddis, hâfız, fakîh ve kadı olan Hafs b. Gıyâs fikhî Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) okumuştur.⁶⁶ Bir hanefî fakîhi⁶⁷ olan Hafs, Ebû Hanîfe'nin, kendilerine "Sizler kalbimin sevinç kaynağı ve üzüntümün cilasısınız" dediği ashabından (öğrencilerinden) biriydi.⁶⁸ Yine aynı şekilde Taşköprüzâde de Hafs b. Gıyâs'ın İmâm-ı Âzâm'ın arkadaşlarından olduğunu bildirmektedir.⁶⁹ Hafs b. Gıyâs, Sevrî'ye (ö. 161/777) az gidip gelirdi. Çünkü Sevrî, Hafs'ın İmâm-ı Azam'a gidip gelmesini ve onun meclisinde bulunmasını hoş karşılamıyordu. Hafs'ı gördüğü zaman onu İmâm'la görüşmekten men ediyordu. Hafs b. Gıyâs, Sevrî'den bir hadis işittiğinde, onu, İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe'ye arz ediyordu. İmâm-ı Âzâm'da ona hadisin manalarını açıklardı.⁷⁰ Buradan anlaşılıyor ki Hafs b. Gıyâs sadece fikhî bilgilerini değil aynı zamanda hadis ilmine dair bazı bilgilerini de İmâm Âzâm Ebû Hanîfe'den öğrenmiştir.

⁵⁹ Mizzî, *et-Tehzîb*, XIII, 456-58; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, III, 23-24.

⁶⁰ Mizzî, *et-Tehzîb*, XIII, 459; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, III, 24.

⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 405.

⁶² İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 327-28.

⁶³ İbn Hacer, *et-Takrîb*, I, 380.

⁶⁴ İbn Hacer, *et-Tehzîb*, III, 24.

⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 405; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 328; Mizzî, *et-Tehzîb*, XIII, 458; İbn Hacer, *et-Takrîb*, I, 380.

⁶⁶ Kerderî, *Menâkib*, II, 482; Evrakzeî, *Mesânîdü'l-İmâm*, s. 100.

⁶⁷ Kerderî, *Menâkib*, II, 481; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 649; Zirikli, *el-A'lâm*, II, 291; Sandıkçı, İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis, s. 202; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118.

⁶⁸ Temîmî, *et-Tabakât*, s. 173.

⁶⁹ Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 24.

⁷⁰ Kerderî, *Menâkib*, II, 482-483.

Cüzcânî (ö. 256/870), Hafs'ı şöyle derken işittim demiştir: “*İmam’dan Âsâr’ını dinledim. O’ndan daha temiz kalplisini, ifsad ve islah edecek şeyleri ondan daha iyi bilenini görmedim.*”⁷¹

Harizmî (ö. 665/1266), *Câmiü’l-Mesânid*’de adlı eserinde “Ebû Hanîfe’nin bu Müsned’lerde kendisinden rivayette bulunan talebesinin zikredilmesine dair açtığı fasıl”da şunları söylemektedir: “*Hafs b. Gıyâs, Ebû Hânîfe ashâbının büyüklerinden ve bu Müsned’lerde ondan çokça rivayette bulunanlardandır.*”⁷²

Mevlana Muhammed Abdürreşid Numânî, *Kitabü’l-Âsâr*’a yazdığı mukaddimesinde, muhaddislerin bilhassa zikrettikleri *Kitabü’l-Âsâr* nüshalarını kaydettikten sonra: Mezkur altı zâta ilave olarak tarih kitaplarındaki diğer bazı muhaddislerle ilgili bilgilerden anlaşıldığına göre başkaları da Ebû Hanîfe’den bu kitabı işitmişlerdir. Bunlar şu muhaddislerdir der ve Hafs b Gıyâsın ismini de zikreder. Hafız el-Hârisî’nin isnadıyla naklettiğine göre Hafs şöyle demiştir: “*Ben Ebû Hanife’den kitaplarını ve onun Âsâr’ını işittim.*”⁷³

Ebû Yûsuf’un *Kitâbü’r-Red alâ Siyeri’l-Evzâi* adlı eserinin girişinde Hafs b. Gıyâs’ın İmâm Ebû Hanife’nin *Kitâbü’s-Siyer*’ini ondan dinlediği ve rivayet ettiği kaydedilmektedir: “Şüphesiz İmam-ı Âzâm Ebû Hânîfe en-Nûman b. Sâbit el-Kûfî’nin (r.a.), *Kitâbü’s-Siyer*’i siyer konusunda tasnif edilen kitapların en eskilerindedir. Onu, talebelerinden Ebû Yûsuf’a (ö. 182/798), Züfer’e (ö. 158/775), Esed b. Amr’a, Hasan b. Ziyad el-Lü’lû’ye (ö. 204/819), Hafs b. Gıyâs en-Nehaî’ye (ö. 194/810), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’ye (ö. 189/804), Âfiye b. Yezîd’e imla ettirdi. Onlar, bittabi onu İmam’dan rivayet ettiler, bazı ilavelerde bulundular, tertip ettiler, düzelttiler. Ta ki bu eserler kendilerine nisbet edildi. Hasan b. Ziyâd’ın *Siyer*’i, İmâm Muhammed b. Hasan’ın *es-Siyerü’s-sağîr*’i gibi.”⁷⁴

⁷¹ İcli, *et-Tarih*, 125; Kerderî, *Menâkib*, II, 482-83; Zirikli, *el-A’lâm*, II, 291; Evrakzeî, *Mesânidü’l-İmâm*, 99; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 202.

⁷² Harizmî, *Câmiü’l-Mesânid*, II, 429-430.

⁷³ Nûmanî, “*Kitâbü’l-âsâr Mukaddimesi*”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy, 1, s. 248.

⁷⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’r-Red alâ Siyeri’l-Evzâi*, s. 2. (Muhakkik Ebû’l-Vefa el-Efganî’nin giriş yazısı)

1.1.8. Kadılığı

Hafs b. Gıyâs, Hârûn Reşid (ö. 193/809) zamanında 177/793 tarihinde Bağdat'ın doğu kesiminde iki yıl ve Kûfe'de on üç yıl olmak üzere toplam onbeş (15) yıl kadılık yaptı.⁷⁵ Kadılığı 60 yaşındayken üstlendi.⁷⁶ Şiddetli bir şekilde hastalanıncaya kadar -yani felç geçirinceye kadar- (192/808) orada kadılığa devam etti.⁷⁷

Rivayete göre Hafs b. Gıyâs'ın kadılığı alma süreci şöyle gelişmiştir: “*Hafs b. Gıyâs, İbn İdris (ö. 192/808) ve Veki (ö. 197/812) kadılık teklif edilmek üzere Bağdat'a götürüldüler. Şehre yaklaşınca, Hafs'ın kınasını çıkarıp süslenmesi, kokusunu çıkarıp kokulanması, üst başına çeki düzen vermeye başlaması üzerine, İbn İdris, Veki'ye dönerek “Galiba, bu -Hafs b. Gıyâs-, kadılık teklifini kabul edecek” dedi.*⁷⁸

Bu yolculuğun sonunda Abdullah b. İdris, Hafs b. Gıyas ve Veki' b. el-Cerrah, müminlerin emiri kendilerine kadılık görevi tevdi edilmek üzere Harun Reşid'in huzuruna çıkarıldılar. İbn İdris “*es-Selâmü Aleyküm*” dedi ve felçli bir kimse gibi kendini yere attı. Harun Reşid, “*Bundan daha faziletli bir iş için şeyhin elinden tutun ve çıkarın*” dedi. Veki, “*Vallahi ey müminlerin emiri bir seneden beri gözüm görmüyor*” dedi ve parmağıyla gözünü işaret etti. Harun onu da bu işten muaf tuttu. Hafs b. Gıyas ise kendisine yapılan bu teklife “*Borcum ve evlad ü iyalin geçim derdi olmasaydı kabul etmezdim*”⁷⁹ diyerek kadılık teklifini kabul etmiştir

Hafs b. Gıyâs, Bağdat kadılığını üstlendi ve orada hadis rivayet etti. Sonra azledildi. Kûfe kadılığına tayin edildi. Harun Reşid, Ebü'l-Bahterî Vehb b. Vehb'i, Ebu Yûsuf'tan (ö. 182/798) sonra Bağdat'a kâdı'l-kudât olarak atadı. Bağdat'ın doğusunda da Ömer b. Habib kadıydı. Onu azletti ve Hafs b. Gıyas'ı kadı olarak tayin etti. Sonra onu da azletti ve Kûfe'ye kadı olarak tayin etti.⁸⁰

⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 389-390; Buhârî, *et-Târih*, II, 370; Hatib, *et-Târih*, VIII, 185-186; İbn Hallikan, *el-Vefeyât*, II, 198; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 237; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 629-630; Zehebi, *et-Tarih*, 154; a. mlf., *Siyer*, IX, 22; Kerderî, *Menâkib*, II, 481; Hâirî, “Hafs b. Gıyâs”, *Dâiretü'l-meârifî Teşeyyü'*, V, 383; Leknevî, *el-Fevâid*, 68; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 649; Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *DİA.*, XV, 118.

⁷⁶ Hatib, *et-Târih*, VIII, 196.

⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 389-390.

⁷⁸ Hatib, *et-Târih*, VIII, 186; Zehebi, *et-Tarih*: sene, 191-200, s. 156.

⁷⁹ Hatib, *et-Târih*, VIII, 186; Kerderî, *Menâkib*, s. 481; Temîmî, *Tabakatü's-seniyye*, s. 173

⁸⁰ Hatib, *et-Târih*, VIII, 185-186

Hafs b. Gıyâs'ı, Doğu Bağdat'a kadı olarak tayin eden ve daha sonra oradan azledip Kûfe'ye tayin eden bizzat Halife Harun er-Reşid'dir. Onun azledilmesine neden olan olay özetle şöyledir: “Harun er-Reşid, Hafs b. Gıyâs'ı Bağdat kadılığına atadı. Hafs b. Gıyâs, hükümlerinde adaletliydi. Zübeyde'nin⁸¹ vekili Merzuban'ı Müslümanlardan birine müteveccih bir borç yüzünden hapsedince, onu azledinceye kadar Zübeyde, Harun'a ısrar etti. Onun yerine Ebû Yûsuf atandı. Daha sonra Harun Reşid, Hafs'ı Kûfe'ye kadı olarak atadı. Hafs b. Gıyâs bundan sonra on üç sene orada kaldı.⁸²

Hafs b. Gıyâs'ın Bağdat'ın doğusundaki kadılık görevinden azledilmesine sebep olan, bununla beraber onun yargılama usulünü ve bu işteki inceliğini, titizliğini, dirayetini gösteren bu olay birçok kaynakta ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Kaynakların çoğu bu olayı Hatib el-Bağdadî'nin (ö. 463/1070) *Târihu'l-Bağdâd* adlı eserini kaynak vererek naklederler. Buna göre olay şöyle cereyan etmiştir:

—Horasanlı bir adam Ümmü Cafer'in vekili Merzuban el-Mecûsî'ye otuz bin dirhem karşılığında develer sattı. Merzuban, develerin parasını vermeyi geciktirdi ve uzun bir süre yanında alıkoydu. Horasanlı bu zat, Hafs b. Gıyâs'ın talebelerinden birisine geldi ve onunla bu konuyu istişare etti. Hafs'ın talebesi ona şöyle dedi: “*Merzuban'a git ve bana bin dirhem ver. Malın geriye kalanını sana teslim edeceğim ve Horasan'a gideceğim*” de. “*Eğer bu söylediklerimi yaparsa sana bir yol göstereceğim*” dedi. Adam kendisine denileni yaptı. Merzuban'a geldi ve Merzuban ona bin dirhem verdi. Adam tekrar Hafs'ın talebesine geri döndü ve olanları ona haber verdi. Hafsın talebesi adama “*Merzuban'a tekrar dön ve ona yarın kadıya bir uğramasını malı teslim alması için orada bir adama vekâlet vereceğini ve çıkıp Horasan'a gideceğini söyle. Kadının yanında buluşunca da paranın tamamını ondan talep et. Eğer Merzuban borcunu kabul ederse Hafs onu hapseder ve sen de parayı alırsın*” dedi. Adam tekrar Merzuban'a döndü ve kendisine söylenileni ona aynen söyledi. Merzuban bu teklifi kabul etti. Hafs b. Gıyâs'ın huzurunda buluştular. Adam “*Allah sana selamet versin ey kadı bu adamda benim 29 bin dirhem alacağım vardır dedi.*” Hafs b. Gıyâs “*Ey Merzuban bu adamın söylediklerine ne diyorsun?*” dedi. Merzuban “*Allah sana iyilik versin ey kadı, doğru söylüyor*” dedi. Hafs “*Ne diyorsun ey adam, borcunu kabul etti*” dedi. Adam “*Ey Kadı!*

⁸¹ **Zübeyde bnt. Cafer b. Ebî Cafer el-Mansur.** Harun er-Reşid'in eşi ve halife Muhammed Emin'in ve Me'mûn'un annesidir. (Ebû'l-Ferec, *el-Celisü's-Salihü'l-Kâfi*, s. 496.)

⁸² Kerderî, *Menâkib*, II, 483.

Malımı versin” dedi. Hafs mecûsîye döndü ve “*Ne diyorsun borcunu ödeyecek misin*” dedi. Merzuban el-Mecûsî “*Mal hanımefendinindir*” (Harûn Reşid’in hanımı Zübeyde’yi -Ümmü Cafer’i- kastediyor) dedi. Hafs, Merzuban’a “*Sen ahmağın tekisin. Hem borcunu kabul ediyorsun hem de mal hanımefendinindir*” diyorsun. Hafs tekrar adama dönüp “*Bir diyeceğin var mı?* diye sordu. Adam “*Ey Kadı! Ya malımı versin yahut da onu hapsedin*” dedi. Bunun üzerine Hafs, Merzuban’a bir diyeceğinin olup olmadığını sorunca Merzuban tekrar “*Malın sahibi Hanımefendidir*” dedi. Bunun üzerine Hafs adamlarına “*Bunu alın hapsedin*” dedi. Vekili Merzuban’ın hapsedildiği haberi kendisine ulaşınca Ümmü Cafer bu duruma kızdı. - Hapishanenin sorumlusu - Sindî’ye, Merzubanı kendisine göndermesi talimatını verdi. Sindî Merzuban’ı hapisten çıkardı. Bu haber Hafs’a ulaşınca “*Ben hapsediyorum, Sindî salıveriyor. Ya ben bu makamımda bir dakika bile durmam istifa ederim ya da Merzuban hapse tekrar iade edilir*” dedi. Sindî, Ümmü Cafer’e gelip durumu haber verdi. Bunun üzerine Ümmü Cafer “*Allah Allah! Vay başımıza gelecek olana! Bu Hafs b. Gıyâs’tır. Halifenin onu kimin emriyle çıkardın demesinden korkuyorum. Sen Merzubanı hapishaneye geri götür ben bu hususta Hafs ile konuşurum*” dedi. Merzuban hapishaneye geri götürüldü. Daha sonra Ümmü Cafer “*Ey Hârûn senin kadın ahmağın tekidir. Benim vekilimi hapsetmiş ve beni de küçük düşürdü. Onu kadılıktan al da davalara bakmasın*” dedi. Hârûn bu işi Ebû Yûsuf’a havale etti. Ona bir yazı yazılmasını emretti. Bu haber kendisine ulaşınca Hafs, adama “*Şahitlerini hazırla ki Merzuban’ın sana olan borcunu tescîl edeyim*” dedi. Hafs, Mecûsî’nin adama olan borcunu tespit ve tescîl etmek üzere davayı gördüğü esnada Halife Hârûnürreşid’in yazısı bir görevli tarafından kendisine ulaştırıldı. Görevli “*Bu müminlerin emîrinin sana gönderdiği yazısı*” dedi. Hafs ise, görevliye “*Biz şu an bir işle meşgulüz. Bitirinceye kadar yerinde kal*” dedi Görevli tekrar “*Müminlerin emirinin yazısı*” diyecek oldu Hafs, ona “*Sana söylenileni yap*” dedi. Hafs Merzuban’ın borcunu tescîl etme işini bitirdikten sonra görevliden yazıyı aldı ve okudu. Ondan sonra Hafs görevliye döndü ve “*Müminlerin emirine selam söyle yazısı bize ulaştı. Ancak bizde davayı karara bağladık.*” Görevli “*Ne yaptığımı biliyorum. İşini bitirinceye kadar müminlerin emirinin yazısını almayı reddettin. Vallahi yaptığımı müminlerin emirine haber vereceğim*” dedi. Hafs “*Dilediğini söyle*” dedi. Görevli, Halife Hârûn Reşid’e geldi ve olanları ona haber verdi. Halife bu duruma güldü ve hâcibine, Hafs b. Gıyâs’a otuz bin (30.000) dirhem verilmesini emretti. Bunun üzerine Yahyâ b. Halid el-Bermekî

(ö. 193/808), Hafs b. Gıyâs'a gitmek üzere yola koyuldu. Yahyâ, Hafs'a ulaşınca "Ey Kadı! Bugün halifeyi sevindirdin ve sana 30.000 dirhem verilmesini emretti. Bunun sebebi nedir?" dedi. Hafs b. Gıyâs "Allah, müminlerin emirinin sevincini artırsın. Her gün yaptığımdan daha fazla bir şey yapmadım. Sadece Merzuban el-Mecûsî'nin ödemesi gereken borcunu tescil ettirdim" dedi. Yahyâ b. Halid "İşte müminlerin emirini sevindiren şey budur" dedi. Hafs bunun üzerine "Allah'a çokça hamdolsun" dedi. Bundan sonra Ümmü Cafer, Hârûn'a "Ya ben ya da Hafs'ı azledersin" dedi. Hârûn Reşid bunu yapmaktan kaçındı. Hanımı bu hususta ısrarcı olunca, Hafs'ı, Doğu Bağdat kadılığında azledip Kûfe kadılığına tayin etti. Hafs bu görevde on üç sene kaldı.⁸³

Ehli Kûfe'ye ilk kadı olan Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/653)'dur. Ondan sonra Kûfe'ye kadı olan önemli şahsiyetler arasında şu isimler bulunmaktadır: Ali, Urve el-Bârekî, Selman b. Rebîa, Süveyb, Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ, Âmir eş-Şa'bî Kâsım b. Abdirrahman, Nuh b. Derrâc, Hafs b. Gıyâs ve Hasan b. Ziyâd el-Lü'lû bulunmektedir. Osman b. Ebî Şeybe kendi dönemine kadar Kûfe'de görev yapan yirmi beş kadı ismi tespit etmiştir. Yine onun tespitine göre Hafs b. Gıyâs, Kûfeye kadı olan yirminci önemli şahsiyettir.⁸⁴

Hafs b. Gıyâs'ın, kadılık görevi karşılığında aylık olarak 300 dirhem maaş aldığı tespit edilmiştir.⁸⁵

Bu görevi Hafs b. Gıyâs'ın geçim sıkıntısı nedeniyle kabul ettiği rivayet edilir.⁸⁶ Kerderî'nin (ö. 642/1244) *Menâkib*'inde ve daha birçok yerde geçen rivayette "Borcum ve ailemin geçimi endişesi olmasaydı kadılığı kabul etmezdim"⁸⁷ dediği kaydedilmiştir.

1.1.8.1 Kadılığı Yermesi

Kadılık görevini üstlenmenin "bıçaksız boğazlanma", yani ateşten gömlek giymek olduğuna işaret eden hadislerin yanı sıra bir hadiste bu görevin mânevî sorumluluğunu belirtmek üzere şöyle denmiştir: "Kadılar üç kısımdır: Bir kısmı cennette, iki kısmı ateştedir. Cennette olanlar hakkı bilip onunla hükmedenlerdir. Hakkı bildiği halde

⁸³ Hatib, *et-Târih*, VIII, 187-89; Zehebî, *Siyer*, IX, 28-30; Temîmî, *et-Tabakât*, 174-76; Cüyüşî, "Hafs b. Gıyâs", *Mecelletü'l-ezher*, XLVII/3, 249-52

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 456-457; Veki', *Ahbâru'l-Kudât*, III, 285.

⁸⁵ Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118.

⁸⁶ Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118.

⁸⁷ Kerderî, *Menâkib*, II, 481.

hükümünde zulmeden kimse ise ateştedir. İnsanlar arasında bilgisizce hükmeden kimse de ateştedir.”⁸⁸ Bu sebeple ilk dönemlerde ilim ve irfanıyla tanınmış bazı kişiler, kendilerine teklif edilen kadılık görevini manevî sorumluluğunun büyük olması sebebiyle kabul etmemiştir.⁸⁹

İşte Hafs b. Gıyâs'ta manevî sorumluluğu büyük olan bu görevi maddi sıkıntılar yüzünden ve ailesinin geçimini temin gayesiyle kabul etmiştir. Şu ifadeler Hafs b. Gıyâs'ın kadılığı hangi şartlar altında kabul ettiğini çok açık bir şekilde ifade etmektedir. “*Vallahi mecbur kalmasaydım kadılığı kabul etmezdim.*” (Meyte bana helal oluncaya kadar kadılığı kabul etmedim.)⁹⁰ “*İçinde bulunduğum şeye (yani kadılığa) sevinseydim helak olurdu.*”⁹¹

Hafs b. Gıyâs Bağdat'ın doğusunda kadı iken, kendisine kadılıkla ilgili meseleler hakkında sorular soran bir adama “*Belki de sen kadı olmak istiyorsun. Bir adamın parmağını senin gözüne sokması, gözünü çıkarıp atması senin için kadı olmaktan daha hayırlıdır*” demiştir.⁹² Devrin âlimlerinin kadılığı kabul etmemesinde yargının bağımsızlığı, yargıya müdahale, devlet başkanları ve idarecilerin baskısının da rolü olsa gerektir.

Rivayete göre Bişr-i Hâfî, Hafs b. Gıyâs ve Ebû Muaviye ile karşılaştığında başka bir yöne yönelir, onlardan yüz çevirirdi. O, ikisini dinlemezdi. Bunu sebebini kendisine sorulduğunda “*Hafs kadıdır. Ebû Muaviye de bid'atine davet eden bir Mürcii'dir. Benim onlarla bir işim yoktur*”⁹³ demiştir.

1.1.8.2. Hükümlerinde Adaletli Oluşu

Kadıların, yargılama esnasında tam bir tarafsızlık içinde olmaları, davacı ve davalıların menfaatlerini eşit bir şekilde gözetmeleri gerekir. Kur'an'da şahitlik örneğinde, kişilerin en yakınları ve sevdikleri aleyhine de olsa adaletten sapmamaları emredilmektedir.⁹⁴

Hz. Peygamber de (s.a.s.) “***Sizden biriniz yargı görevini üstlenince oturtmak, bakmak, işaret etmek hususlarında taraflara eşit muamele yapsın. Sesini sadece iki hasımdan***

⁸⁸İbn Mâce, “*Ahkâm*”, 2-3; Ebû Dâvûd, “*Akziye*”, 1-3.

⁸⁹Atar, “*Kadı*”, *DİA*, XXIV, 67.

⁹⁰Hatib, *et-Târih*, VIII, 189; Zehebî, *Siyer*, IX, 26; a. mlf., *Tezkire*, I, 298

⁹¹Hatib, *et-Târih.*, VIII, 189; Zehebî, *et-Tarih*: sene 191-200, s. 155

⁹²Hatib, *et-Târih*, VIII, 186, Zehebî, *Siyer*, IX, 26.

⁹³Hatib, *et-Târih*, VIII, 195.

⁹⁴en-Nisâ, 4/135.

birine karşı yükseltmesin” (Dârekutnî, IV/205) diyerek yargılamanın tarafsızlığı ve verilen kararın adaletli olması kadar davada tarafların yargı organlarına güvenlerinin korunmasının da önemli olduğuna işaret etmiştir.⁹⁵

Hafs b. Gıyas verdiği hükümlerde baskı ve tesir altında kalmazdı. Daha önce anlatıldığı üzere Hafs, Harun Reşid’in hanımı Zübeyde’nin vekilinin taraf olduğu bir davada duruşma sırasında halifeden gelen mektubu kabul etmeyerek davayı onun aleyhine sonuçlandırması ve mektubu daha sonra alıp okuması bunun bir delilidir. Ancak Zübeyde, Hafs’ın görevinden azledilmesi için ısrar edince Harun Reşid onu Bağdat kadılığından alıp Kûfe’ye tayin etmek zorunda kalmıştır.⁹⁶

Hafs b. Gıyas, Kûfe’ye, Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ile istişare yapılmadan kadılığa atanınca, Ebû Yûsuf’un ona karşı tavrı değişmiştir. Öğrencileri Bîşr b. Velîd ve Hasan b. Ziyad’a onun hükümlerini izleme talimatı vermiştir. Öğrenciler diyorlar ki: Biz onun hükümlerini, yargılamalarını takip edip izledik. Ebû Yusuf bu hükümlere bakınca “*Bu hükümler İbn Ebî Leylâ’nın*⁹⁷ (ö. 148/765) hükümleridir” dedi. Daha sonra Ebû Yusuf “*Onun şurût*⁹⁸ ve *sicillât’ını*⁹⁹ takip edin” dedi. Sonra bunları da inceleyince Ebû Yûsuf “*Hafs ve benzerlerine gece namazı sebebiyle yardım olunmuştur*” diye kanaatini belirtti¹⁰⁰

Bu konudaki bir başka olay da şudur: Hafs b. Gıyas, Kûfe’ye kadı olunca Ebû Yusuf ashabına şöyle dedi: “*Onun nadir hükümlerini*¹⁰¹ yazmak için defter tutunuz” Bunun neticesinde onun yargılama ve hükümlerinin ok gibi olduğu tespit edilince Ebû Yusuf’a “*Görüşün nedir?*” diye sordular. Ebû Yûsuf da “*Yazıklar olsun size. Ben gece namazı*

⁹⁵ Atar, “Kadı”, *DİA*, XXIV, 69.

⁹⁶ Temîmî, *et-Tabakât*, s. 174; Kerderî, *Menâkib*, II, 481-482; Köse, “Hafs b. Gıyas”, *DİA*, XV, 118

⁹⁷ **Muhammed b. Abdurrahmân.** *Kûfe’li, müstakil müctehid. Emevî ve Abbâsîler zamanında otuz üç yıl Kûfe kadılığı yaptı. Hadiste zayıf olduğu söylenmiştir fakat fıkhîta imâm olduğu kesindir. İctihadında re’y metodu hakimdir. Mezhebi uzun süre yaşamış ve genel ihtilaf kitaplarında zikredilmiştir.* (Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 220).

⁹⁸ **Şurût:** *Resmî ve hukukî yazışmaları, senetleri vb. belgeleri konu edinen alanın adı.* (Karaman, “Fıkıh”, *DİA*, XIII, 2.)

⁹⁹ **Sicillât:** *Nikâh, talâk, vakıf, ikrar, alım satım ve diğer hukukî işlemlere dair mahkemede cereyan eden ifadelerin ve hükümlerin zabt ve kaydedilmiş olduğu defter, kütük. Mahkemede böyle bir muameleyi tespit ve kayda geçmeye de “tescîl” denir.* (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 408)

¹⁰⁰ Temîmî, a.g.e., 176.

¹⁰¹ **Nâdir/Nevâdir:** *Varlığı çok az bulunan şey. Hükm nâdir: Kıyasa muhalif bulunmamakla birlikte varlığı az bulunan hüküm. Nevâdir: İmam Muhammede nispet edilen ve Zâhîrî rivâye diye meşhur olan kitaplarda yer almayan mezhebe ait görüşler.* (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 359, 367)

kılan bir kimseye ne yapabilirim. Allah, onu doğru hüküm verme hususunda gece namazı kılması sebebiyle muvaffak olmasını dilemiştir”¹⁰² demiştir.

Hafs b. Gıyâs, Kûfe kadısı iken, Veki’ (ö. 197/812) bazen kendisine bir şey sorulduğunda “*Kûfe kadısına /kadımıza gidiniz ve ona sorunuz. Cömert ve dürüst bir müslümandır*” derdi.¹⁰³ Bu durumu Hafs b. Gıyâs’ın kadılığının Veki’ b. el-Cerrâh tarafından tezkiye edilmesi, bu görevinde üstün bir liyakate sahip oluşunun bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür.

Talk b. Gannâm (ö. 211/826) diyor ki: “Hafs b. Gıyâs namaz kılmak için çıktı. Ben de sokakta arkasındayım. Güzel bir kadın durdu ve şöyle dedi: “*Ey Kadı! Kardeşlerim beni rahatsız ediyorlar. Beni evlendir*” dedi. Hafs bana yöneldi ve “*Ey Talk! Evlendirmek için onun dengini bulursan onu evlendir. Eğer nebiz içip sarhoş olan biri veya rafizî olursa evlendirme*” dedi. “*Allah seni faydalı kılsın ey kadı, bunu niçin söyledin*” dedim. Hafs “*Eğer Râfizî olursa üç talak onun nezdinde birdir. Eğer sarhoş oluncaya kadar içen birisi olursa boşar da bunu bilmez.*”¹⁰⁴ dedi.

Hafs b. Gıyâs’ın kadılık görevini üstün bir ehliyetle eda etmesine işaret olarak birçok kaynakta “*Kadılık Hafs’la son buldu*”¹⁰⁵ denilmektedir. Ebû Cafer el-Cemmâl de “*Kadılık, Kûfe’de Hafs b. Gıyâs ile sona erdi*” demiştir.¹⁰⁶

1.1.10. Vefatı

Kaynaklarda, Hafs b. Gıyâs’ın 194, 195¹⁰⁷ veya 196¹⁰⁸ yıllarında vefat ettiğine dair ihtilafli bilgiler bulunmaktadır. Hafs b. Gıyâs’ın kuvvetli rivayete göre Hârûnürreşîd’in

¹⁰² Hatib, *et-Târih*, VIII, 189; Zehebi, *Siyer*, 30; a. mlf., *Tarih: sene*, 191-200, 155; Temîmî, *et-Tabakât*, s. 176; Kerderî, *Menâkib*, II, 482; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 68.

¹⁰³ İcli, *Sikât*, 125

¹⁰⁴ Hatib, *et-Târih*, VIII, 189-190; Zehebî, *et-Tarih*, 154; a. mlf., *Siyer*, IX, 27; Temîmî, *et-Tabakât.*, s. 177; Kerderî, *Menâkib*, II, 482.

¹⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, VI, 185; İbn Hallikan, *Vefeyât*, II, 200; Zehebi, *Siyer*, IX, 26; a. mlf., *Tezkire*, I, 298; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 202

¹⁰⁶ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 59; Zehebî, *Siyer*, IX, 22.

¹⁰⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 237.

¹⁰⁸ Buhârî, *et-Târihü’s-Sağîr*, II, 278; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîh-i’l-Buhârî*, s. 181; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i’l-Müslim*, I, 144.

oğlu halife Muhammed b. Hârûn'un (ö. 198/813) halifeliği döneminde 10 Zilhicce 194/810 tarihinde Kûfe'de vefat etmiştir.¹⁰⁹

Vefatından önce şiddetli bir şekilde hastalandığı ve bu döneme kadar kadılığa devam ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.¹¹⁰ Ebû Bişr ve Hârûn şöyle demiştir: “*Hafs b. Gıyâs, İbn İdris'in (ö. 192/807) öldüğü sene felç oldu. 194 senesine kadar evinde ikamet etti. Sonra 194 senesinin vefat etti.*”¹¹¹

Ebû Saîd el-Eşec, Halife b. Hayât ve Ahmed b. Abdilcabbâr el-Utâridî, Hafs'ın vefat tarihini 194 olarak¹¹² tespit etmişlerdir.¹¹³ Ubeyd es-Sabbâh,¹¹⁴ Ebû İsa,¹¹⁵ İbn Nümeyr, Ahmed b. Abdülcabbar el-Utaridî, İbn Ebi'd-Dünyâ ve Muhammed b. Sa'd şöyle dediler: “Hafs b. Gıyâs en-Nehâî 194 senesinde vefat etti.”¹¹⁶

İbn Hacer, *et-Takrîb* adlı eserinde 194 veya 195 senesinde vefat ettiğini ve vefat ettiği tarihte seksen yaşına yaklaşmış olduğunu haber vermektedir.¹¹⁷

Ebû's-Saib Selm b. Cünâde “*Hafs 195 senesinde vefat etti*” demiştir.¹¹⁸

İbn Hibban *Sikât*'ında şöyle demiştir: 10 Zilhicce 195 ya da 196'da vefat etti.¹¹⁹ Leknevî de *el-Fevâidü'l-behiyye*'de¹²⁰ 195 veya 196'da vefat ettiğini söylemektedir.

Fellâs, Ebû Musa¹²¹, Amr b. Ali ve Muhammed b. Müsennâ 196 yılında vefat ettiğini söylemişlerdir.¹²²

¹⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 389; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 290; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 492; Veki', *Ahbâru'l-kudât*, III, 285; İbn Hallikan, *Vefeyât*, II, 201; Zehebî, *Mizan*, I, 568; a. mlf., *et-Tezkire*, I, 298; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizi*, 326; Temîmî, a.g.e., 177; Kerderî, a.g.e., s. 483; Hâirî, “Hafs b. Gıyâs”, *Dâiretü'l-meârifî teşeyyü*, s. 383; Kehhâle, a.g.e., I, 649; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 68; Zirikli, *el-A'lam*, II, 291; Sandıkçı, a.g.e., s. 202; Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *DİA*, XV, 118.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 389-90

¹¹¹ Hatib, *et-Târih*, VIII, 196; Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 69.

¹¹² Hatib, *et-Târih*, VIII, 195; Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 69.

¹¹³ Zehebî, *Siyer*, IX, 33.

¹¹⁴ Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 69.

¹¹⁵ Kelâbâzî, *Ricâlü Sahih-i'l-Buhârî*, I, 181.

¹¹⁶ Hatib, *et-Târih*, VIII, 195.

¹¹⁷ İbn Hacer, *et-Takrîb*, I/189.

¹¹⁸ Hatib, *et-Târih*, VIII, 196; Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 69; Zehebî, *Siyer*, IX, 34; *et-Tarih*: sene 191-200, s. 157.

¹¹⁹ İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630.

¹²⁰ Leknevî, *el-Fevâid*, 68.

¹²¹ İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630.

¹²² Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 69.

Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-Fukahâ* adlı eserinde Hafs'ın, 164 senesinde vefat ettiğini söylemektedir.¹²³ Bu bilgi 194, 195, 196 tarihlerine çok uzak düşmektedir.

Cenaze namazını o gün Kûfe emiri olan Fadl b. Abbas kıldırılmış,¹²⁴ Hafs b. Gıyas'tan sonra onun yerine Kûfe kadılığına Hasan b. Ziyad (ö. 204/819) geçmiştir.¹²⁵

1.2. Kişiliği

1.2.1. Ahlâkî Kişiliği

Hafs b. Gıyas'ın ahlakî ve ilmî kişiliğinden birçok âlim övgüyle bahsetmektedir. Temimî, *Tabakâtü's-Seniyye* adlı eserinde şöyle der: “Allah ona merhamet eylesin. Emsalsiz bir imam, ilmiyle amel eden bir âlim, dünyayı terk eden bir zâhid idi. Kınayanın kınaması onu doğruluktan ayıramazdı. Bu ümmetin önde gelen âlimlerindedir.”¹²⁶ Evrakzeî'de *Mesânidü'l-İmâm* adlı eserinde “Hafs b. Gıyas'ın kendisine uyulacak örnek bir şahsiyet”¹²⁷ olduğunu belirtmektedir.

Kaynaklarda Hafs b. Gıyas'ın ahlâkî yönlerinden birçoğu hakkında onun için övünç kaynağı olacak muhtelif rivayetler mevcuttur. Hem dünyevî hem de uhrevî bir sorumluluk gerektiren kadılığı hakkında Veki' b. el-Cerrâh (ö. 197/812) şöyle demektedir: “Ehli Kûfe bugün hayır içindedir. Emirleri Dâvûd b. İsa; kadıları Hafs b. Gıyas ve muhtesipleri de Hafs ed-Devrakî'dir.”¹²⁸ Yine Veki' kendisine bir şey sorulduğu zaman ara sıra “Kadımıza gidin. Ona sorun. Dürüst, Müslüman bir şeyhtir” derdi.¹²⁹

Salihlerden bir adam bir rüya gördü. Rüyada iki köprü arasında batan ve içinde yirmi kadı bulunan bir kayık gördü. Onlardan ancak üçü hayatlarını kurtarabildi. Bunlar Hafs b. Gıyas, Kasım b. Ma'n¹³⁰ (175/791) ve Şerik¹³¹ (ö. 178/794) idi.”¹³² İslâmî

¹²³ Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, s. 24.

¹²⁴ Hatib, *et-Târih*, VIII, 196; Zehebî, *Siyer*, IX, 33.

¹²⁵ Kerderî, *Menâkib*, s. 483.

¹²⁶ Temimî, *et-Tabakât*, s. 173.

¹²⁷ Evrakzeî, *Mesânidü'l-İmâm*, s. 100.

¹²⁸ Hatib, *et-Târih*, VIII, 190; Zehebî, *Siyer*, IX, 27.

¹²⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 24.

¹³⁰ **Kâsım b. Ma'n** b. Abdîrahmân b. Abdillâh b. Mes'ûd el-Mes'ûdî. Künyesi Ebû Abdullâh'tır. Şerik b. Abdillâh'tan sonra Kûfe kadılığı yaptı. Ebû Hanîfe'nin ashabındandır. Ebû Hâtim, sika ve sadûk olduğunu söylemiştir. (el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s.154)

¹³¹ Ebû Abdillâh Şerik b. Abdillâh b. ebî Şerik en-Nehâî. Halife Mehdî (ö. 169/785) zamanında Kûfe kaldığı görevinde bulunmuştur. Musa el-Hâdî (ö. 170/786) onu bu görevden azletmiştir.

kaynaklarda üç türlü rüyanın bulunduğu ifade edilir. Bunlardan birincisi, rahmânî rüyadır. Buna rüya-yı sadıka, rüya-yı sâliha veya sadece “rüya” da denir. Bu tür rüyalar Allah tarafından doğrudan doğruya melekler vasıtasıyla gelen hak telkinlerdir. Hz. Peygamber bunu “*mübeşşirât*” diye isimlendirip nübüvvetin kırkaltıda biri olarak nitelendirmiş, nübüvvetin bitiminden bitiminden sonra da mübeşşirâtın devam edeceğini bildirmiştir.¹³³ Bu rüya Hafs b. Gıyâs’ın ahlakî kişiliğinin manevî alemde de tescil edildiğini sarıh bir şekilde göstermektedir.¹³⁴

Hafs b. Gıyâs’ın ahlâkî yücelikleri Ebû Yûsuf tarafından dahi tespit edilmiş ve takdirle karşılanmıştır. Bu hususiyetlerden birisi de Hafs b. Gıyâs’ın gece namazını terk etmiyor olmasıdır. İbrahim b. Muhammed şöyle demiştir: “Hafs, Kûfe kadılığına getirilince Ebû Yusuf, Kûfe ehline: “*Onun nadir hükümlerini yazmak için defterlerinizi çıkarın*” dedi. Onun hükümleri gelince Ebû Yusuf’a “*Ne dersin?*” denildi. Ebû Yusuf “*O, gece namazını zayi etmiyor. Allah, onu hüküm konusunda da gece namazı sebebiyle muvaffak kılmayı dilemiştir.*” dedi¹³⁵

Ahmed b. Hanbel, “*Hafs b. Gıyâs akıllı, vakar ve heybet sahibi bir kimsedir. Kendisine bir şey sorulmadıkça neredeyse konuşmazdı*”¹³⁶ demektedir.

Hafs b. Gıyâs, Halife Harun er-Reşîd’in kadılık teklifini iki sebepten ötürü kabul etmiştir. Birincisi ailesinin geçimini temin, ikincisi de borçlarıdır. Bununla birlikte O, sahip olduğu makam ve mevkiinden dolayı gurur ve kibre kapılmamış hatta sevinmemiştir bile. Bişr b. el-Hâris’in, Hafs b. Gıyâs’ı söylerken işittiği şu söz bu tespitimizde ne kadar haklı olduğumuzu göstermektedir: “*İçinde bulunduğum şeyden (yani kadılık’tan) dolayı sevinmiş olsaydım, helak olurum.*”¹³⁷

Hasan b. Seccâde’nin naklettiğine göre Hafs “*Mecbur kalmasam kadılığı kabul etmezdim*” demiştir.¹³⁸

Hafs b. Gıyâs mesleğini icra ederken hiçbir dış tesir altında kalmamıştır. O, Bağdat’ın doğusunda kadı iken mahkeme salonunda bir davayı gördüğü sırada halife Hârûn Reşîd,

¹³² Hatib, *et-Târih*, VIII, 189.

¹³³ Buhârî, “Ta’bir”, 5; Tirmizî, “Rü’ya”, 2,3; İbn Mâce, “Ta’bir”

¹³⁴ İlmihal, İSAM, II, 161

¹³⁵ Kerderî, *Menâkib*, II, 482.

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 183.

¹³⁷ Hatib, *et-Târih*, VIII, 187; Zehebî, *Siyer*, IX, 28; et-Temîmî, a.g.e., 174; Kerderî, *Menâkib*, II, 481

¹³⁸ Hatib, *et-Târih*, VIII, 189; Zehebî, *Siyer*, IX, 26; Temimi, a.g.e., 176; Kerderî, *Menâkib*, II, 482.

ona kendisini çağırıldığını bildiren bir elçi gönderdi. Hafs, elçiye “*Davalıların işini bitirince gelirim. Çünkü ben bundan dolayı ücret alıyorum. Ondan sonra Müminlerin Emiri'nin çağrısına icabet ederim*” dedi. Davalıları ve davayı tefrik edinceye kadar yerinden kalkmadı.¹³⁹ Hafs b. Gıyâs'ın bu cevabı, onun yüksek bir ahlâkî karaktere ve meslekî ehliyete sahip olduğunu göstermektedir.

Ömer b. Hafs b. Gıyâs şöyle anlatır: “Babamın vefatı yaklaştığında baygınlık geçirdi. Başı ucunda ağladım. Ayılıp kendine geldiğinde ‘*Seni ağlatan nedir?*’ dedi. “*Firakın ve bir de içinde bulunduğun bu iş (kadılık) için ağlıyorum.*” “*Ağlama! Hiçbir haram için uçkurumu çözmedim. İki davalı önüme gelip de oturduğunda adil hüküm verme hususunda daima dikkatli davrandım.*”¹⁴⁰

İbrahim b. Mehdi, Hafs b. Gıyâs'ı -Bağdat'ın doğusunda kadı iken- kadılıkla ilgili konularda sorular soran bir adama “*Belki de sen kadı olmak istiyorsun. Bir adamın parmağını gözüne sokması, onu çıkarıp atması senin için kadı olmaktan daha hayırlıdır*” diye cevap verirken işittim demiştir.¹⁴¹

Hafs b. Gıyâs gerek ahlakî ve gerekse ilmî kişiliğinin bir neticesi olarak âlimler arasında önde gelen bir konuma sahiptir. Bu özelliğinden dolayıdır ki Ebû Dâvûd şöyle demiştir: “*Abdurrahman b. Mehdi (ö 198/813-14), A'meş'in ashabının önde gelenlerinden Hafs b. Gıyâs dışında kimseye öncelik vermezdi.*”¹⁴²

Rivayete göre, Yahya b. Saîd (ö. 198/813) şöyle demiştir: “*A'meş'e soru sormaya cesaret edebilen Hafs b. Gıyâs ve Ebû Muâviye dışında kimseyi görmedim.*”¹⁴³ Bu durum Hafs b. Gıyâs'ın ahlâkî yüceliğini göstermesi yanında onun ilim öğrenmeye ne kadar meraklı ayrıca medeni cesarete sahip olduğunu göstermektedir.

Hafs b. Gıyâs'ın dikkat çeken ahlâkî yönlerinden birisi de onun helal rızık kazanmaya olan iştiyakı ve hak etmediği dünyalıkta gözünün olmamasıdır. Oğlu Ömer b. Hafs b. Gıyâs, şöyle anlatır: “Hafs b. Gıyâs on beş gün hastalandı. Bana yüz dirhem verdi.

¹³⁹ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 187; Temîmî, *et-Tabakât*, 174; İbn Hallikan, *el-Vefeyât*, II, 198; Kerderî, *Menâkib*, II, 482.

¹⁴⁰ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 187; İbn Hallikan, *Vefeyât*, II, 198; Zehebi, *et-Tarih*: Sene 191-200, s. 154; Kerderî, *Menâkib*, II, 481; et-Temimi, *et-Tabakât*, s. 174.

¹⁴¹ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 186; Zehebî, *Siyer*, IX, 26; Temimi, *et-Tabakât*, s. 173.

¹⁴² Zehebî, *Târihu'l-İslâm*: sene 191-200, s. 156-157.

¹⁴³ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 190.

“Bunu al valiye götür ve ona şöyle de: “Bu on beş günün rızkıdır. Bu zaman zarfında hüküm vermedim. Bunda benim bir payım yoktur.”¹⁴⁴

Hafs b. Gıyâs’ın ahlâkî yüceliğini gösteren hususiyetlerden biri de onun cömert oluşudur. Ebû Cafer şöyle demiştir: “Hafs b. Gıyâs, Arab’ın en cömertlerindendir. Yemeğimi yemeyene hadis rivayet etmem” derdi.¹⁴⁵ Yahya b. Zekerıyya şöyle dedi: Muhammed b. Tarif el-Becelî bize hurma getirdi. Yememizi istedi. Ben bundan kaçındım. Bunun üzerine Hafs b. Gıyâs’ın şöyle dediğini işittim: “Yemeğimizi yemeyene rivayette bulunmayız.”¹⁴⁶

Cömert bir kimse olan Hafs b. Gıyâs, aldığı 300 dirhem maaşı iki arkadaşıyla paylaşırdı.¹⁴⁷ Öldüğü gün arkasında hiç para bırakmamış, 900 dirhem borç bırakarak vefat etmiştir.¹⁴⁸

1.2.2. İlmî Kişiliği

1.2.2.1. Hocaları

Hafs b. Gıyâs, çağının önde gelen pek çok ilim adamından fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Bunların başında Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Süfyan es-Sevrî, Hişam b. Urve, Süleyman el-A’meş, İbn Cüreyc, Ebû İshak eş-Şeybânî, Asım el-Ahvel ve dedesi Talk başta olmak üzere birçok âlimden hadis; Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Süfyan es-Sevrî gibi âlimlerden fıkıh okumuştur.¹⁴⁹ Hafs, A’meş’in en meşhur talebelerindendir. Yahya b. Saîd el-Kattan şöyle demiştir: “Hafs b. Gıyâs, A’meş’in ashabının en güvenilir olanlarından biridir.”¹⁵⁰

Kendilerinden rivayette bulunduğu hocaları arasında şu isimler bulunmaktadır:

¹⁴⁴ Hatib, *et-Târih*, VIII, 187; İbn Hallikan, *Vefeyât*, II, 198; Zehebî, *et-Tarih*, 155; Temîmî, *et-Tabakât.*, s. 174.

¹⁴⁵ Zehebî, *et-Tezkire*, I, 298.

¹⁴⁶ Hatib, *et-Târih*, VIII, 190; Zehebî, *Siyer*, IX, 27.

¹⁴⁷ Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *DİA*, XV, 118.

¹⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, 26; a. mlf., *Tezkire*, I, 298; İbn Hallikan, *Vefeyât*, II, 200; Kerderî, *Menâkib.*, 482; Temîmî, *et-Tabakât*, 176; Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *DİA*, XV, 118.

¹⁴⁹ Hatib, *et-Târih*, VIII, 185; Taşköprüzâde, *Tabakâtü’l-fukahâ*, s. 24; Kerderî, *Menâkib*, II, 481; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 68; Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *DİA*, XV, 118

¹⁵⁰ Zehebî, *et-Tarih*: sene 191-200, s. 155; a. mlf., *Siyer*, IX, 24; *et-Tezkire*, I, 298.

Bürd b. Sinan eş-Şâmî, Ebû Bürde Yezid b. Abdillâh b. Ebî Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş'ârî¹⁵¹, İsmâil b. Ebî Hâlid¹⁵², İsmail b. Süme'y'a¹⁵³, Eş'as b. Sevvâr¹⁵⁴, Eş'as b. Abdillâh b. Câbir el-Huddânî¹⁵⁵, Eş'as b. Abdilmelik el-Humrânî¹⁵⁶, Sabit b. Ebî Safiye Ebî Hamza es-Sümâlî¹⁵⁷, Câfer b. Muhammed Ali es-Sâdık¹⁵⁸, Habib b. Ebî Amra¹⁵⁹, Haccac b. Ebî Ertat¹⁶⁰, Hasan b. Ubeydillâh¹⁶¹, Humejd b. Tarhan¹⁶², Halid el-Huzâî¹⁶³, Dâvud b. Ebî Hind¹⁶⁴, Ebû Mâlik Sa'd b. Târik el-Eşcâî¹⁶⁵, Süfyân es-Sevrî¹⁶⁶, Süleyman el-A'meş¹⁶⁷, Süleyman et-Teymî¹⁶⁸, dedesi Talk b. Muâviye en-Nehâî¹⁶⁹, Asım el-Ahvel¹⁷⁰, Abdullâh b. Saîd b. Ebî Hind, Ebû Şeybe Abdurrahman b. İshak el-Kuffî, Abdülaziz b. Ömer b. Abdülaziz, Abdülmelik b. Süleyman¹⁷¹, Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc¹⁷², Abdülvahid b. Eymen¹⁷³, Ubeydullâh b. Ömer¹⁷⁴, Ebû'l-Umeys

¹⁵¹ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 629-630.

¹⁵² Hatib, *et-Târih*, VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 56; Zehebî, *et-Târih*: sene 190-200, s. 153; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 629-630; Sandıkçı, *Hicri İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 202.

¹⁵³ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, I, 144; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 56;

¹⁵⁴ Hatib, *et-Târih*, VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 56.

¹⁵⁵ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 56-57; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 629-630.

¹⁵⁶ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 629-630.

¹⁵⁷ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁵⁸ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Hatib, *et-Târih*, VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 629-630; el-Hûî, *el-Mu'cem*, VI, 148.

¹⁵⁹ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22.

¹⁶⁰ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁶¹ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57

¹⁶² Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁶³ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁶⁴ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Hatib, a.g.e., VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *et-Târih*: sene 191-200, s. 153.

¹⁶⁵ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22; İbn Hacer, I, 629-630.

¹⁶⁶ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 185; Hatib, *et-Tarih*, VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 629-630; Kerderî, *Menâkib*, 481; Leknevî, *el-Fevâid*, 68; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XVIII, 118.

¹⁶⁷ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Hatib, *et-Târih*, VIII, 185; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîh-i'l-Buhârî*, I, 181 İbn Hallikan, *el-Vefeyât*, II, 198; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 56; Zehebî, *et-Târih*, 153; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 629-630; Taşkoprüzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 24.

¹⁶⁸ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, s., 144; Mizzî, a.g.e., VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 629-630.

¹⁶⁹ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *et-Târih*, 153; a. mlf., *Siyer*, IX, 22; a. mlf., *et-Tezkire*, I, 297; İbn Hacer, *et-Tehzîb* I, 629-630; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118.

¹⁷⁰ Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîh-i Buhârî*, I, 181; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Mizzî, a.g.e., VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22; a. mlf., *et-Tezkire*, I, 297; a. mlf., *et-Târih*: sene 190-200, 153; a. mlf., *Mizân*, I, 567; İbn Hacer, *et-Tehzîb* I, 629-630.

¹⁷¹ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁷² İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22; Taşkoprüzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 24; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118.

¹⁷³ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

Utbe b. Abdillâh el-Mes'udî¹⁷⁵, Ebü'l-Anbese Amr b. Mervan en-Nehâf el-Kûffî¹⁷⁶, İmran b. Süleyman el-Murâdî¹⁷⁷, Âlâ b. Halid el-Kâhilî¹⁷⁸, Âla b. Müseyyeb¹⁷⁹, Fudayl b. Gazvân¹⁸⁰, Leys b. Ebî Süleym¹⁸¹, Mücâlid b. Saîd¹⁸², Muhammed b. Yezîd¹⁸³, Muhammed b. Ziyad b. el-Muhâcir b. Kunfuz¹⁸⁴, Muhammed b. Abdillâh b. el-Ulâşe¹⁸⁵, Muhammed b. Ebî Yahyâ el-Eslemî¹⁸⁶, Mus'ab b. Süleym¹⁸⁷, Musa b. Umeyr el-Anberî¹⁸⁸, Meymun b. Ebî Abdillâh el-Horasanî el-Varrâk¹⁸⁹, Hişâm b. Hassan¹⁹⁰, Hişâm b. Urve¹⁹¹, Hişâm b. Amr¹⁹², Yahya b. Saîd el-Ensârî¹⁹³, Yezid b. Ebî Ubeyd¹⁹⁴, Yezid b. Adillâh¹⁹⁵, Ebü İshak eş-Şeybânî¹⁹⁶, Mis'âr b. Kidâm¹⁹⁷, Hasan b. Abdillâh.¹⁹⁸

Hafs b. Gıyâs *Kütüb-ü Tis 'â'*da 33 farklı hocadan rivayette bulunmuştur. Hafs b. Gıyâs'ın kendilerinden en çok hadis rivayet ettiği hocaları şunlardır: A'meş (65), Hişâm b. Urve (20), Asım el-Ahvel (12), Haccâc b. Ertât (10), İbn Cüreyc (8), Cafer b. Muhammed (8), Eş'as b. Sevvâr (7), Ubeydillâh b. Ömer (7), Dâvud b. Ebî Hind (5).

¹⁷⁴ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Hatib, a.g.e., VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *et-Târih*: sene 190-200, s. 153; a. mlf., *Siyer*, IX, 22; *et-Tezkire*, I, 297; İbn Hacer, *et-Tehzîb* I, 629-630.

¹⁷⁵ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁷⁶ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁷⁷ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁷⁸ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22.

¹⁷⁹ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22.

¹⁸⁰ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁸¹ İbn Ebî Hâtım er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 185; Hatib, a.g.e., VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22; a. mlf., *et-Târih*: sene 190-200, s. 153.

¹⁸² Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁸³ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144.

¹⁸⁴ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22.

¹⁸⁵ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁸⁶ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁸⁷ İbn Mencûye, *a.g.e.*, I, 144; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57; İbn Hacer, *et-Tehzîb* I, 629-630.

¹⁸⁸ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁸⁹ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 57.

¹⁹⁰ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Mizzî, a.g.e., VII, 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 22.

¹⁹¹ Hatib, a.g.e., VIII, 185; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Mizzî, a.g.e., VII, 58; Zehebî, *Mizan*, I, 567; a. mlf., *et-Tarih*: Sene, 190-200, s. 153; a. mlf., *Siyer*, IX, 22; *et-Tezkire*, 297; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118.

¹⁹² İbn Hallikân, *el-Vefeyât.*, II, 198.

¹⁹³ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 22; İbn Hacer, *et-Tehzîb* I, 629-630.

¹⁹⁴ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 22.

¹⁹⁵ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144.

¹⁹⁶ İbn Ebî Hâtım er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 185; Hatib, *et-Târih.*, VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 22; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 1118.

¹⁹⁷ Hatib, *et-Târih*, VIII, 185.

¹⁹⁸ Hatib, *et-Târih*, VIII, 185.

1.2.2.2. Talebeleri

Hafs b. Gıyâs'tan pek çok kimse ilim tahsil etmiş, ona talebe olmuştur. Bunlar arasında özellikle hadis ilminin ileri gelenlerinden birçok önemli isim bulunmaktadır. Bunların arasında Ahmed b. Hanbel¹⁹⁹ (ö. 241/855), Yahya b.Said el-Kattan²⁰⁰ (ö. 198/813), Yahya b. Main²⁰¹ (ö. 233/847), Ali b. el-Medîni²⁰² (ö. 234/849), İshak b. Râhûye²⁰³ (ö. 238/852), Süfyan b. Veki' b. el-Cerrâh²⁰⁴, Küteybe b. Saîd²⁰⁵ gibi meşhur isimler bulunmaktadır.

Bunun dışında Hafs b. Gıyâs'ın talebeleri arasında şu isimler bulunmaktadır:

İbrahim b. Mehdi²⁰⁶, Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî²⁰⁷, Ahmed b. Büdeyl el-Yâmî²⁰⁸, Ahmed b. Abdilcabbâr el-Utâridî²⁰⁹, İshak b. İbrahim b. Habib b. Şehîd²¹⁰, İshak el-Hanzalî²¹¹, Ebû Mamer İsmail b. İbrahim el-Hüzelî²¹², Ebubekr İsmail b. Hafs el-Übüli²¹³, Ümeyye b. el-Kâsım²¹⁴, Hasan b. Hammad es-Seccâde²¹⁵, Hasan b. Arafe²¹⁶, Hüseyin b.Yezid et-Tahhan el-Kûfi²¹⁷, Davûd b. Ruşeyd²¹⁸, Ebu Hayseme Züheyr b.

¹⁹⁹ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 185; İbn Hallikan, *el-Vefeyât*, II, 198; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23; a. mlf., *et-Tezkire*, I, 297; a. mlf., *Mizân*, I, 567; *et-Târih*: sene: 190-200, 154; İbn Hacer, *et-Tehzîb* I, 630; Kerderî, *Menâkib*, 481; Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 24; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 1118.

²⁰⁰ İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII 59; Zehebî, *Siyer*, IX, 23; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630; Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 24; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118.

²⁰¹ Hatib, *et-Tarih*, VII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23; a. mlf., *et-Tezkire*, I, 297; *et-Tarih*: sene 190-200, s. 154; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630; Kerderî, *Menakib*, 481; Leknevî, *el-Fevâid*, 68; Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 24; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118.

²⁰² Hatib, *et-Tarih*, VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23; a. mlf., *et-Tezkire*, I, 297; a. mlf. *et-Tarih*, 154; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630; Kerderî, *Menâkib*, 481; Leknevî, *el-Fevâid*, 68; Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 24; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XVII, 118

²⁰³ Hatib, a.g.e., VIII, 185; Mizzî, a.g.e., VII, 56; İbn Hacer, *et-Tehzîb* I, 630; Zehebî, *Siyer*, IX, 23; a.mlf., *et-Târih*, 153; a. mlf., *et-Tezkire*, I, 297; a. mlf., *Mizân*, I, 567; Kerderî, *Menâkib*, s. 481; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 1118.

²⁰⁴ Mizzî, *et-Tehzîb*, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

²⁰⁵ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58.

²⁰⁶ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

²⁰⁷ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

²⁰⁸ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58;

²⁰⁹ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23; a. mlf., *et-Tezkire*, I, 297; a. mlf., *et-Târih*, 154.

²¹⁰ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58.

²¹¹ İbn Mencüye, *Ricâlü Sahîh-i'l- Müslim*, I, 144.

²¹² Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58.

²¹³ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58.

²¹⁴ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58.

²¹⁵ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Târih*: Sene, 191-200, s. 154.

²¹⁶ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *et-Târih*: Sene 190-200, s. 154; a. mlf., *et-Tezkire*, I, 297. İbn Hacer, *et-Tehzîb* I, 630.

²¹⁷ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58.

²¹⁸ Mizzî, *et-Tehzîb*, 58

Harb²¹⁹, Ebû Sâib Selm b. Cünâde²²⁰, Sehl b. Zencele er-Râzî²²¹, Sehl b. Osman el-Askerî²²², Sadaka b. el-Fadl el-Mervezî²²³, amcasının oğlu Talk b. Gannâm en-Nehâî²²⁴, Ebû Saîd Abdullah b. Said el-Eşec²²⁵, Ebûbekr b. Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe²²⁶, Affan b. Müslim²²⁷, Ebü'ş-Şa'şa Ali b. Hasan b. Süleym²²⁸, Ali b. Haşrem²²⁹, Ali b. Saîd b. Mesruk el-Kindî²³⁰, Ali b. Meymun er-Rakkî²³¹, Ömer b. İsmail b. Mücalid b. Said²³², oğlu Ömer b. Hafs b. Gıyas²³³, Ömer b. Sa'd Ebû Davud el-Haferî²³⁴, Amr b. Muhammed en-Nakîd²³⁵, İmran b. Meysere²³⁶, Oğlu Gannâm b. Hafs b. Gıyas²³⁷ (Ubeyd b. Gannâm'ın babası), Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn²³⁸, Muhammed b. Adem²³⁹, Muhammed b. Hasan et-Tel²⁴⁰, Muhammed b. Sabbah el-Bezzâr²⁴¹, Muhammed b. es-Sabbah el-Cerceraî²⁴², Muhammed b. Tarif el-Becelî²⁴³, Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr²⁴⁴, Muhammed b. Abdilaziz b. Ebi Rizme el-Mervezî²⁴⁵, Muhammed b. Ubeyd el-Muharibi²⁴⁶, Ebû Kureyb b. Muhammed b. Alâ²⁴⁷, Ebu Musa

²¹⁹ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, 58; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118.

²²⁰ Mizzî, *et-Tehzîb*, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

²²¹ Mizzî, *et-Tehzîb*, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

²²² İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Mizzî, a.g.e., VII, 58.

²²³ Mizzî, *et-Tehzîb*, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

²²⁴ Mizzî, *et-Tehzîb*, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

²²⁵ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, I, 144; Mizzî, a.g.e., 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

²²⁶ Mizzî, *et-Tehzîb*, 58; Zehebî, *et-Tezkire*, I, 97; a. mlf., *et-Tarih*, 154; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630.

²²⁷ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 185; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l-Müslim*, I, 144; Hatib, a.g.e., VIII, 185; Mizzî, a.g.e., VII, 58; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630;

²²⁸ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58.

²²⁹ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

²³⁰ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58.

²³¹ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58

²³² Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58

²³³ Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, II, 370. Buhârî'nin eserinde bu isim amcaoğlu olarak kaydedilmektedir.

Ancak diğer kaynaklar onu oğlu olarak tanıtmaktadır. Hatib, a.g.e., VIII, 185; Zehebî, *Siyer*, IX, 23; a. mlf., *et-Tarih*, 154; *et-Tezkire*, I, 297; Mizzî, a.g.e., VII, 58; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, s., 144; Köse, "Hafs b. Gıyâs" *DİA*, XVII, 118.

²³⁴ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630.

²³⁵ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23; a. mlf., *et-Tezkire*, I 297; *et-Tarih*: sene: 191-200, s.154; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630.

²³⁶ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58

²³⁷ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58

²³⁸ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 185; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., 185; İbn Hallikan, a.g.e., II, 198; İbn Hacer, *et-Tehzîb* I 630; Sandıkçı, a.g.e., s. 202.

²³⁹ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 58.

²⁴⁰ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 59.

²⁴¹ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 59

²⁴² İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i'l- Müslim*, I, 144.

²⁴³ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII,59.

²⁴⁴ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 59; Zehebî, *Siyer*, IX, 23; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, I, 144.

²⁴⁵ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII,59.

²⁴⁶ Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 59.

Muhammed b. Müsennâ²⁴⁸, Ebû Hişam Muhammed b. Yezid er-Rifai²⁴⁹, Harun b. İshak el-Hemdâni²⁵⁰, Harun b. Muaviye el-Eş'ari²⁵¹, Hişam b. Yunus el-Lü'lû²⁵², Hennâd b. es-Serîy et-Temîmî²⁵³, Velid b. Salih en-Nahhâs²⁵⁴, Yahya b. Yahya en-Neysabûrî²⁵⁵, Yakub b. İbrahim ed-Devrakî²⁵⁶, Züheyr b. Harb²⁵⁷.

Hafs b. Gıyâs'ın rivayetleri *Kütüb-ü Tis'â'*ya 58 farklı talebesi tarikiyle geçmiştir. Hafs b. Gıyâs'tan en çok rivayette bulunan talebeleri şunlardır: Ömer b. Hafs b. Gıyâs (57), Ebubekir b. Ebî Şeybe (43), Ebû Saîd el-Eşec (14), Ahmed b. Hanbel (9), Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr (6), Muhammed b. el-A'la' (5), Hârûn b. Muâviye (4) ve Müsedded (4), Osman b. Ebî Şeybe (3), Süfyan b. Veki' (3), Yahyâ b. Adem (3), Ebû Hişam er-Rufâî (3), Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe (2).

1.2.2.3. Eserleri

Kendisinden üç veya dört bin civarında hadis rivayet edilen Hafs'ın 170 hadisi ihtiva eden bir cüz'ünün bulunduğu rivayet edilir.²⁵⁸ Şii müellif Hâirî de Hafs b. Gıyâs'ın bir kitabı olduğundan bahsetmektedir. Ancak eserin ismi, hacmi, günümüze ulaşım ulaşmadığı hakkında bir bilgi vermemektedir.²⁵⁹

Yine Şii müellif Tûsî de Hafs b. Gıyâs'ın mutemed bir kitabının olduğundan bahsetmektedir. Onu bize ashabımızdan pek çok kimse haber vermiştir dedikten sonra kitabın kendisine ulaştığı sened zincirini de şu şekilde vermektedir: “*Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin, O babasından ve Muhammed b. el-Hasan'dan, O da Sa'd b. Abdullah ve*

²⁴⁷ Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 59; Zehebi, *Siyer*, IX, 23; Sandıkçı, a.g.e., s. 202.

²⁴⁸ Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 59; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630; İbn Mencûye, a.g.e., I, 144.

²⁴⁹ Mizzî, *et-Tehzi.*, VII, 59; Zehebi, *Siyer*, IX, 23.

²⁵⁰ Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 59; Zehebi, *Siyer*, IX, 23.

²⁵¹ Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 59.

²⁵² Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 59.

²⁵³ Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 59; Zehebi, *Siyer*, IX, 23.

²⁵⁴ Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 59.

²⁵⁵ Mizzî, *et-Tehzib.*, VII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 23; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630; İbn Mencûye, *Ricâlû Sahîh-i Müslim*, s. 144.

²⁵⁶ Mizzî, *et-Tehzib*, VII, 58; Zehebî, *et-Tezkire*, I, 297; *et-Tarih*: sene 190-200, s. 154.

²⁵⁷ İbn Mencûye, *Ricâlû Sahîh-i Müslim*, s. 144.

²⁵⁸ Kehhâle, *Mu'cem*, I, 649; Zirikli, *el-A'lam*, 291; Sandıkçı, *Hicrî İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, 202; Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *DİA*, XV, 118.

²⁵⁹ Hâirî, “Hafs b. Gıyâs”, *Dâiretü'l-meârifî Teşeyyü'*, s., 383.

Hamîrî'den, onlar da Muhammed b. Velîd'den, o da Muhammed b. Hafs'tan, O da babası Hafs b. Gıyâs'tan."²⁶⁰

Rivayete göre İbn İdris (ö. 192) şöyle demiştir: “*Eş'as b. Sevvâr'ın meclisinde Hafs b. Gıyas'tan başka yazan hiç kimseyi görmedim.*”²⁶¹ Bu rivayet göstermektedir ki Hafs b. Gıyâs hocalarından dinlediği hadisleri yazı ile tespit etmekte ve bir kitapta toplamaktadır.

Hafs b. Gıyâs'ın tespit edip kayda geçirdiği bu rivayetlere veyahut kitaplarına ne olmuştur? Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayetleri veya kitabı oğlu tarafından muhafaza edilmiş ve *Kütüb-ü Tis'a*'ya girmiştir. Başka bir ifadeyle Hafs'ın rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'ye muhtemelen bu mecmua vasıtasıyla intikal etmiştir. Ömer b. Hafs b. Gıyâs, Buhârî ve Müslimin hocaları arasında yer almaktadır. *Sünen* sahibi müellifler de ondan rivayette bulunmuşlardır. Nitekim Ali b. Medîni'nin(ö. 234/848–49) yukarıda işaret edilen şahadet ve tasdiki bunu teyit etmektedir. Buna göre o şöyle demiştir: Yahya b. Saîd el-Kattân'ı şöyle derken işittim: “*A'meş'in ashabının en güvenilir olanı Hafs b. Gıyâs'tır. Ben bunu kabul etmedim. Daha sonraları Küfe'ye geldim. Ömer b. Hafs, babasının, Ameş'ten rivayetlerinin bulunduğu kitabını benim için çıkarınca Yahya'ya hak verdim. Saygı duydum. Ömer bana 'babamın kitabına bakıp Yahya'ya mı saygı duyuyorsun' dedi. Yahyâ'yı şöyle derken işitmiştim dedim: "Hafs b. Gıyas, A'meş'in ashabının en güvenilir olanıdır." O'nun kitabını görünceye kadar bunun böyle olduğunu kabul etmiyordum*”²⁶² demiştir. Hafs'ın rivayetlerini yazdığını ve bu yazmaların daha sonrakilere intikal ettiğini gösteren diğer bir örnek de şudur: İbn Ebî Şeybe, Yahyâ b. Maîn'i Hafs'tan rivayet ettiği “*İkale*” hadisinden dolayı eleştirmiş ve “*Hafs'ın kitapları işte bizim yanımızdadır. Oğlu Ömer'in kitapları da yanımızdadır. Onlarda ise böyle bir şey yoktur*”²⁶³ demiştir.

Kaynaklarda Hafs b. Gıyâs'a nisbet edilen eserleri hakkında kısa bazı bilgiler sunmak istiyoruz.

²⁶⁰ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 116.

²⁶¹ Yahya b. Maîn, *et-Tarih*, II, 121.

²⁶² Hatib, *et-Târih*, VIII, 193; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630.

²⁶³ Hatib, *et-Târih*, VIII, 192,93.

1.2.2.3.1. *Hadis Cüzü*

Bazı kaynaklarda Hafs b. Gıyâs'ın 170 hadis ihtiva eden bir hadis cüzünün bulunduğu kaydedilmektedir.²⁶⁴ Hafs b. Gıyâs'ın bu hadis cüzünün yukarıda işaret edilen Hafs'a ait hadis mecmualarının bir bölümü olması kuvvetle muhtemeldir. Hicrî II. asır gibi tasnifin yoğun yaşandığı bir dönemde Hafs'ın yazılı bir hadis mecmuasına sahip olması son derece tabiidir. Bununla birlikte bu cüzün günümüze ulaşan bir yazmasının mevcudiyeti bilinmemektedir. Dikkat çeken diğer bir nokta, 170 hadis ihtiva eden bu hadis cüzünün şîî müelliflerce onun, 12 İmam'dan biri olan Cafer es-Sâdık'tan yaptığı rivayetlerden müteşekkil olduğunun iddia edilmesidir. Ancak bu bilginin ötesinde bu cüzle ilgili yegâne bilginin Şii müellif el-Hûî'nin eserinde bulunduğunu da ifade etmek gerekir. el-Hûî şöyle diyor: “*Hafs b. Gıyâs'ın, ashabımızdan çokları tarafından bize haber verilen bir kitabı vardır. Bize, Ahmed b. Muhammed b. Saîd haber verdi. O da Abdullah b. Üsâme el-Kelbî'yi şöyle derken işittim dedi: Ömer b. Hafs b. Gıyâs'ı şöyle derken işittim: Babasının İmâm Ca'fer b. Muhammed (a.s.)'den rivayet ettiği yaklaşık 170 hadis bulunan kitabını haber verdi.*”²⁶⁵

1.2.2.3.2. *Kitabü's-Siyer'in Hafs Nüshası*

Muhakkik âlim Ebü'l-Vefa el-Efgânî, Ebü Yûsuf'un *Kitâbü'r-Red alâ Siyeri'l-Evzâî* adlı eserine yazdığı girişte²⁶⁶, Hafs b. Gıyâs'ın, İmâm Ebü Hanife'nin *es-Siyer'ü's-Sağir*'i imla ettiği talebeleri arasında Hafs'ı da saymaktadır. Buradan hareketle *Siyerü's-sağir*'in Şeybânî nüshası gibi Hafs'a ait nüshası bulunduğu söylenebilir. Ama bu nüsha hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.2.2.3.3. *Kitâbü'l-Âsâr'ın Hafs Nüshası*

Birçok kaynakta Hafs b. Gıyâs, İmâm Âzâm Ebü Hanife'den onun “Âsâr”ını dinleyen ve rivayet edenler arasında gösterilmektedir. Cüzcânî (ö. 256/870), Hafs'ı şöyle derken işittim demiştir: “*İmam'dan Âsâr'ını dinledim. O'ndan daha temiz kalplisini, ifsad ve islah edecek şeyleri ondan daha iyi bilenini görmedim.*”²⁶⁷

²⁶⁴ Zirikli, *el-A'lâm*, II, 291; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 649; Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *DİA*, XV, 118.

²⁶⁵ el-Hûî, *el-Mu'cem*, VI, 148.

²⁶⁶ Ebü Yûsuf, *Kitâbü'r-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 2.

²⁶⁷ İclî, *et-Tarih*, 125; Kerderî, *Menâkib*, II, 482-83; Zirikli, *el-A'lâm*, 291; Evrekzeî, *Mesânidü'l-İmâm*, s. 99; Sandıkçı, *Hicrî İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 202.

Harizmî (ö. 665/1266), *Câmiü'l-Mesânid* adlı eserinde “Ebû Hanîfe’nin Bu *Müsned*’lerde Kendisinden Rivayette Bulunan Ashabının Zikredilmesine Dair Açtığı Fasil”da şunları söylemektedir: “*Hafs b. Gıyâs, Ebû Hânîfe ashâbının büyüklerinden ve bu Müsned’lerde ondan çokça rivayette bulunanlardandır.*”²⁶⁸

Kaynaklarda, *Kitabü'l-âsârı*, İmam-ı Âzâm Ebû Hanîfe’den rivayet eden altı şahıstan bahsedilmektedir. Zikredilen bu altı zata ilave olarak tarih kitaplarındaki diğer bazı muhaddislerle ilgili bilgilerden anlaşıldığına göre başkaları da Ebû Hanîfe’den bu kitabı işitmişlerdir. Hafs b. Gıyâs bu kişiler arasında yer almaktadır. Hafız el-Hârisî’nin naklettiğine göre Hafs şöyle demiştir: “Ben Ebû Hanife’den kitaplarını ve onun Âsâr’ını işittim.”²⁶⁹ Ancak Hafs’ın rivayet ettiği zikredilen bu nüsha hakkında bir bilgiye ulaşamamıştır. Harizmî, Ebû Hanife’den rivayet edilen müsnedleri bir araya topladığı eserinde Hafs b. Gıyâs için; bu müsnedlerde ondan (İmam Âzâm Ebû Hanîfe) çokça rivayette bulunanlardandır dediği halde *Camiü'l-Mesânid*’in baş kısmında, eserde bulunan *Müsned*’ler arasında Hafs’ın *Müsned*’inden bahsetmemektedir. Ancak yukardaki rivayetleri dikkatle incelediğimizde Hafs b. Gıyâs’ın *Kitabü'l-Âsâr*’ı, İmâm Ebû Hanîfe’den rivayet etmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Eğer Hafs b. Gıyâs *Kitabü'l-Âsâr*’ın ravileri arasında bilinmiyor veya *Âsâr*’ın Hafs nüshası insanlar arasında meşhur olmamışsa onun nüshasının diğerlerinin müsnedleri içinde mündemic olduğu tahmin edilebilir.²⁷⁰

1.2.2.1. Fikhî Görüşleri:

Kaynaklarda Hafs b. Gıyâs’ın en çok üzerinde durulan yönü fakîh olmasıdır. Bu özelliği sebebiyle Harûnürreşîd tarafından önce Doğu Bağdat kadılığına sonra da Kûfe kadılığına tayin edilmiştir. Hafs b. Gıyâs fikhî bilgilerini İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe’den almıştır.²⁷¹ İclî de, onun, diğer hususiyetlerinin yanı sıra aynı zamanda fakîh olduğunu söylemektedir.²⁷² İbn Hacer *et-Takrîb* adlı eserinde onun hakkında sikadır, fakîhtir demektedir.²⁷³ Onun fikhî görüşlerinden bazıları şunlardır:

²⁶⁸ Harizmî, *Câmiü'l-Mesânid*, II, 429–430.

²⁶⁹ Nümânî, *Kitabü'l-Âsâr Mukaddimesi*, çev., Mehmet Özşenel, Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı, 1, 1996, s. 248.

²⁷⁰ Evrekzeî, *Mesânidü'l-İmâm*, s. 100.

²⁷¹ Kerderî, *Menâkib*, II, 481.

²⁷² İclî, *Târihü's-sikât*, 125; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

²⁷³ İbn Hacer, *et-Takrîb*, I, 189.

1. Ahmed b. Hanbel, şöyle demiştir: Hafs b. Gıyas'ı dişlerini altınla sağlamlaştırmış/desteklemiş olarak gördüm.²⁷⁴ Bu rivayet Hafs b. Gıyâs'a göre altının vücudun herhangi bir bölümünde tedavi maksadıyla kullanılmasının caiz olduğunu göstermektedir.

2. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Hafs'ın Şeybânî'den onun da Abdullah b. Utbe'den olan şu rivayeti hakkında babamı şöyle derken işittim: Emzikli bir çocuğu olup da evlenen bir kadın hakkında soruldu. “*Ölse de emzirme*” dedi.²⁷⁵ Kur’ânı Kerim’de “*Anneler çocuklarının emzirilme müddetini tamamlamak için onlar tam iki yıl emzirirler. Annelerin normal ölçüde yiyecek ve giyeceği çocuğun babasına aittir*”²⁷⁶ buyrulmaktadır. Bu ayet çocuğun emzirilme hakkı ile onu emzirenin nafaka ve ücretini tafsilatıyla ihtiva etmektedir. Buna dayanarak bütün müctehidler din yönünden (diyâneten) ananın çocuğunu emzirmeye mecbur olduğunda birleşmişlerdir. Hukukî bakımdan (kazâen) ananın bu vazifeyi ifaya mecbur olup olmaması mevzuunda görüş ayrılığı vardır. Hanefilere göre cebredilemez, emzirmem diyebilir. İmam Mâlik’e göre kadının ictimaî durumu göz önüne alınır. Diğer fukahâyâ göre kazâen de mecburdur. Bütün müctehidler aşağıdaki durumlarda ananın emzirmeye -kazâen- zorlanacağı kanaatindedirler. 1. Çocuk anasından başka kadını emmez ise. 2. Başka emzirecek kadın bulunmazsa. 3. Babanın ve çocuğun sütana tutacak malları yoksa. Bu durumlar dışında ana emzirmekten imtina ederse –kazâen zorlanamaz diyen mezhepler göre- bir süt anne kiralanır. Çocuğun malı varsa ücret bundan ödenir; yoksa ücreti baba öder. Bu ihtilaf evlilik içinde bulunan ana ile ilgilidir. Vefat iddeti bekleyen veya boşanmış ve iddetini doldurmuş olan ana emzirme ücreti talep edebilir. Başkalarından çok istemediği takdirde emzirmek onun hakkıdır ve baba ücreti öder.²⁷⁷ Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır: “Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun, onları sıkıştırıp (gitmelerini sağlamak için) kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için çocuğu emzirirlerse onlara ücretlerini verin, aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız çocuğu başka bir kadın emzirecektir.”²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel’in *el-İlel*’inde yer alan rivayet

²⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 72.

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 184.

²⁷⁶ Bakara 2/223.

²⁷⁷ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, 398-99.

²⁷⁸ et-Talak 65/6.

muhtasar olduğundan dolayı sanki bir mübhemlik mevcut. Ancak Hafs b. Gıyâs, mezhebinin de görüşüne uygun olarak annenin yeni bir evlilik yaptığından dolayı kazâen çocuğunu emzirmek zorunda olmadığını belirtmektedir.

3. Kadının görev ve yetkileri arasında velileri bulunmayan yetim kızları denkleleriyle evlendirmek de bulunmaktadır.²⁷⁹ İşte bu nedenle Hafs b. Gıyâs, yetim bir kızı, sarhoş oluncaya kadar nebîz içen bir kimseyle de Rafizîyle de evlendirmezdi. Bunun sebebi kendisine sorulunca şöyle derdi: Rafizî bir adam yanında üç talak bir talak hükmündedir. Sarhoş oluncaya kadar nebîz içen kimse de hanımını sarhoş iken boşar da bu durumun farkında olmaz.²⁸⁰ Daha önce de zikrettiğimiz bir rivayette Talk b. Gannâm diyor ki: “Hafs b. Gıyâs namaz kılmak için çıktı. Ben de sokakta arkasındayım. Güzel bir kadın durdu ve şöyle dedi: “*Ey Kadı! Allah seni iyilerden eylesin. Beni evlendir. Kardeşlerim beni rahatsız ediyorlar.*” Hafs bana yöneldi ve “*Ey Talk! Evlendirmek için onun dengini bulursan onu evlendir. Eğer nebiz içip sarhoş olan biri veya rafizî olursa evlendirme*” dedi. “*Allah seni faydalı kılsın ey kadı, bunu niçin söyledin*” dedim. “*Eğer Râfizî olursa üç talak onun nezdinde birdir. Eğer sarhoş oluncaya kadar içen birisi olursa boşar da bunu bilmez*”²⁸¹ dedi.

4. Hafs b. Gıyâs “Bir gün A’meş’in yanındaydım ve O’nun da önünde nebîz vardı. Hadis talebesinden bir grup öğrenci huzuruna girmek için ondan izin istedi. Bunun üzerine ben de nebîzin üzerini örttüm. Bana “*Niçin örttün?*” diye sordu. İçeri girecek olan hadis talebesinin görmemesi için demeyi uygun bulmadım ve “*İçine sinek düşebileceği endişesiyle örttüm*” dedim. Bunun üzerine A’meş “*Heyhât. Muhakkak ki sinek sebebiyle örtmüş olman hadis talebesi içeriye girdiği için örtmenden daha menedici dir*” dedi.²⁸² Bu rivayetten anlaşılan A’meş’in doğrudan, Hafs b. Gıyâs’ın ise dolaylı olarak nebîz içmeyi helal saydıklarıdır.

Hafs b. Gıyâs sika bir muhaddis ve fakîh olarak rivayetleri temel hadis kaynaklarında yer almış bir şahsiyettir. Ehl-i reyden sayılıp rivayetleri terk edilen Ebû Hanîfe’nin önde gelen öğrencilerinden olmasına rağmen hadislerinin başta kütüb-ü sitte olmak üzere

²⁷⁹ Atar, “Kadı”, *DİA*, XXIV, 68.

²⁸⁰ Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, 177.

²⁸¹ Hatib, *et-Târih*, VIII, 189-190; Zehebî, *et-Tarih*, 154; a. mlf., *Siyer*, IX, 27; Temîmî, *et-Tabakât*, s. 177; Kerderî, *Menâkib*, II, 482.

²⁸² İbn Abdîrabbih, *İkdü’l-Ferîd*, 353.

temel hadis kaynaklarında yer alması onun hadis ilminde ne kadar önemli bir yer edindiğini göstermektedir.

Hafs b. Gıyâs'ın hadis ilmindeki yeri ve rivayetleri ikinci bölümde müstakil olarak incelenecektir.

BÖLÜM 2: HAFS B. GIYÂS'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE RİVAYETLERİ

Bu bölümde Hafs b. Gıyâs'ın hadis ilmindeki yeri tesbit edilmeye çalışılacaktır. İlk olarak Hafs b. Gıyâs'ın hadisçiliği hakkında âlimlerin görüşleri zikredildikten sonra onun cerh ve tadil yönünden durumu, hoca ve talebeleri ve bunlarla olan ilişkileri incelenecek, daha sonra Hafs b. Gıyâs'ın rivayetlerinin kaynak kitaplarda konulara göre dağılımı, rivayetlerinde kullandığı sigalar ve rivayetlerinin ittisal vd. özellikleri incelenecektir. Hafs b. Gıyâs'ın eleştirilen bazı rivayetlerine de bu bölümde yer verilecektir.

2.1. Cerh Ve Tadil Yönünden Durumu

Hafs b. Gıyâs sika bir muhaddis olmakla birlikte bazı âlimler tarafından bazı yönlerden tenkit edilmiştir. Önce tenkit konusu olan hususlar ele alınacak, daha sonra onu ta'dil edenlerin görüşlerine yer verilecektir.

2.1.2. Cerhi İle İlgili Görüşler

Hafs b. Gıyâs hakkında yapılan tenkitler daha ziyade onun *tedlis* yaptığı²⁸³, hadis öğrenim ve öğretiminde çokça yanıldığı (*kesretü'l-galat*) ve ömrünün sonlarına doğru, bir başka rivayette ise kadı olduktan sonra hafızasının zayıfladığı (*ihtilat*) konularında ağırlık kazanmıştır. Bunların dışında onun hakkında kadı olduğundan dolayı ya da İmam-ı Âzâm Ebû Hanîfe'nin talebesi olması, ehl-i reye mensup bulunması nedeniyle herhangi bir cerhedici söz söylenmemiştir.

İbn Sa'd "*Sikadır, güvenilirdir ve sebt'tir. Ancak tedlis yapardı*"²⁸⁴ demektedir. İbn Hacer, Hafs b. Gıyâs'ın ömrünün sonlarına doğru olan hafızasındaki zayıflamanın az/biraz olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁵ Hafs b. Gıyâs'ın hafızası hakkında birçok kişi söz söylemiştir. Ahmed b. Hanbel bunlardan biridir.²⁸⁶ Ayrıca Esrem, Ahmed b. Hanbel'in, "*Hafs tedlis yapardı*" dediğini de zikretmiştir.²⁸⁷

²⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VI, 390; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 184; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630.

²⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VI, 390; Sandıkçı, *İlk Üç sırda İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 202; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118.

²⁸⁵ İbn Hacer, *et-Takrib*, I, 189.

²⁸⁶ İbn Receb, *Şerhu İleli'-Tirmizî*, 326.

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 184; İbn Hacer, a.g.e., I, 630; Sandıkçı, a.g.e., s. 202

Ebû Zûr'a şöyle demiştir: “*Hafs b. Gıyas kadı olduktan sonra hafızası zayıfladı. Kim onun kitabından bir şey yazarsa o sâlihtir, ihticâca elverişlidir.*”²⁸⁸

Ali b. Medîni (ö. 234/849) şöyle demiştir: Yahya “*Hafs sebtir*” dedi. Ben de “*O, vehim yapıyor*” dedim. Bunun üzerine Yahyâ “*O'nun kitabı sahihtir*” dedi.²⁸⁹

Davud b. Ruşeyd “*Çokça hata yapardı (kesirü'l-galât)*” derdi.²⁹⁰

Rivayete göre İbn Ammâr, Hafs b. Gıyâs'ın muhaddislerden olduğunu belirtmiş, kendisine onun kesîru'l-galat²⁹¹ olduğu yönünde tenkitler bulunduğu hatırlatılınca şu cevabı vermiştir: “*Hayır, fakat iyi ezberleyemezdi. Hadisi ezberledi mi de iyi yapardı. Hiçbir harfî tekrar etmezdi. Eğer senin bu işte gönlün olsaydı onu iyi dinlerdin*” derdi.²⁹²

Hafs b. Gıyâs hakkında söylenen bütün bu sözlerden sonra şöyle bir değerlendirmede bulunabiliriz. Hafs b. Gıyâs hakkında söylenen sözler yani ona yapılan itirazlar daha ziyade onun tedlis yaptığı, hadis öğrenim ve öğretiminde çokça yanlışlığı (kesretül-galat), kadı olduktan sonra hafızasının bozulduğu gibi noktalarda toplanmaktadır. Ancak bütün bunlar onun sika, sebt ve güvenilir (me'mun) oluşuna zarar vermemiştir. Bunun en temel nedeni Hafs b. Gıyâs'ın hadisleri yazı ile tespit etmesi ve kendisine, içinde ezberlediği hadislerin bulunduğu bir kitap oluşturmasıdır. Bağdat ve Kûfe'de kitabını çıkarmadan hadis rivayet etmemiştir. Âlimler bu nedenle onun rivayetlerini nakletmişler ve onu sika kabul etmişlerdir. Ayrıca insanın yaratılışı gereği hatadan salim olamayacağını, en sika ravilerin bile bazen yanlışlıklarını göz önünde bulunduran hadis bilginleri, ravilerin kasıttan uzak ve aşırılığa kaçmayan hatalarını hoşgörü ile karşılamışlar, hatası savabını aşacak derecede çok yanlışların rivayetlerini reddetmişlerdir.²⁹³ Hafs b. Gıyâs'ın rivayetleri *kütüb-ü tis'a*'nın tamamında ve daha başka birçok eserde yer aldığına göre onun doğrularının hatalarını geçtiği rahatlıkla söylenebilir.

²⁸⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 185; Zehebi, *Mizan*, I, 567; a. mlf., *Siyer*, IX, 24; İbn Receb, *Şerhu ileli't-Tirmizî*, s. 326.

²⁸⁹ Zehebi, *Siyer*, IX, 24

²⁹⁰ Hatib, a.g.e., VIII, 194; Zehebî, *Mizan*, I, 567; Siyer, 25; İbn Receb, *Şerhu ileli't-Tirmizî*, 326

²⁹¹ *Hadisin öğrenim ve öğretiminde çok yanlışlık yapılması. Bu durum raviyi zabt yönünden cerhetme sebeplerindedir.* (Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 163).

²⁹² Hatib, *et-Tarih*, VIII, 194; İbn Receb, *Şerhu ileli't-Tirmizî*, 326

²⁹³ Âşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, 130.

Hafs b. Gıyâs'ın eleştirildiği hususlardan birisi de onun ihtilata maruz kalmasıydı. Hadis bilginleri meydana geliş şekline göre ihtilatı iki kısma ayırmışlardır. Bunlardan birincisi, râvîde devamlı bulunan hafıza bozukluğu. Tabii olarak hafızası bozulmuş böyle râvîlerin rivayetleri ittifakla merdûddur. İkincisi ise, arızî olan hafıza bozukluğudur. Bunama, yaşlılık, hastalık, körlük ve çeşitli nedenlerle kitapların yok olması gibi sebeplere dayanan hafıza kaybına ihtilât, ihtilâta maruz kalan râvîye de muhtelit adı verilir. Aslında sika olan bu gibi ravilerin ihtilattan önce rivayet ettiği bilinen hadisleri makbûl, ihtilâttan sonra rivâyet ettikleri ise merdûddur.²⁹⁴ Hafs b. Gıyâs'ın hafızasında meydana gelen ihtilat ikinci türden bir ihtilattır yani arızîdir. Bunun yanında bir de rivayetlerini bir araya getirdiği bir hadis kitabının bulunması onun rivayetlerinin güvenle alınmasında önemli bir etken olmuştur. Ebû Zür'â'nın, Hafs b. Gıyâs'ın kadı olduktan sonra hafızasının zayıfladığını söylemesi ama peşinden de kim onun kitabından yazarsa o yazdığı hadisler delil olmak için elverişlidir demesi²⁹⁵ bunun açık bir göstergesidir.

Hafs b. Gıyâs'ın eleştirildiği bir diğer nokta onun vehim sahibi olduğu yönündedir. Hadis ıstılahında vehim, râvînin, tahdis kurallarını bilmemesi sebebiyle ve doğru olduğu zannıyla hadisi yanlış rivayet etmesidir. Örnekleme gerekirse vehm, râvînin mürsel veya munkatı'olan bir hadisi mevsûl, mevsûl hadisi mürsel, merfû hadisi de mevkûf olarak rivayet etmek gibi isnadda veya bir hadisi başka bir hadisle karıştırmak gibi metinde yanılması yahut sika râvîlerle zayıf râvîleri karıştırarak sika yerine zayıf râvî koymak suretiyle cerhi gerektiren bir hata yapmasıdır. Böyle bir kusuru bulunan hadise muallel denir. Vehmine sıkça rastlanan râvînin tek başına rivâyet (*infirâd*) ettiği hadislerle ihticâc olunmaz.²⁹⁶ Yahyâ b. Maîn, Hafs b. Gıyâs'ın sebt olduğunu söylediğinde Ali b. Medîni'nin "ama o vehim sahibidir" itirazına yegâne cevap, Hafs b. Gıyâs'ın kitabının sahîh olduğudur. Bir de Yahyâ b. Maîn'in, Hafs Bağdat ve Kûfe'de kitabını çıkarmaksızın rivayet etmezdi demesi Hafs b. Gıyâs'ın rivayetlerinin terk edilmeme sebebini izaha gerek bırakmayacak bir şekilde açıklamaktadır. Hafs b. Gıyâs'ın eleştirildiği hususlardan bir tanesi de onun tedlis yaptığıdır.²⁹⁷ Daha ziyade İbn

²⁹⁴ Âşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, 138-39.

²⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 185; Zehebi, *Mizan*, I, 567; a. Mlf., *Siyer*, IX, 24; İbn Receb, *Şerhu ileli't-Tirmizî*, s. 326.

²⁹⁶ Âşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, 134-36.

²⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VI, 390; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630; Sandıkçı, a.g.e., s. 202; Köse, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, XV, 118.

Sa'd, Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî tarafından Hafs tedlis yapmakla itham edilmiştir. İbn Hacer *Tabakâtü'l-müde'llisîn*'de Hafs b. Gıyâs'ın tebeü't-tâbiünden olan sika imamlardan biri olduğunu ve Ahmed b. Hanbel ve Darekutnî'nin onu tedlisle itham ettiğini belirtmektedir.²⁹⁸ Yine İbn Hacer *Fethü'l-bârî* mukaddimesinde, “*Hafs b. Gıyâs'ın sebt imamlardan biri olduğu, güvenilirliği ve rivayetleriyle ihticac edilebileceği hususunda icma' edildiğini söylemekte; Buhârî'nin Hafs b. Gıyâs'a Ameş'in rivayetleri hususunda itimad ettiğini haber vermektedir. Çünkü Hafs, A'meş'in sema'ya ya da tedlise delalet eden rivayetlerinin arasını ayırırdı*”²⁹⁹ demektedir. Bu haber göstermektedir ki Hafs tedlis hususunda dikkatli bir âlimdir. Ne var ki *Kütüb-i sitte'de* rivayetleri bulunan birçok âlim gibi oda tedlisten kurtulamamıştır. Sufyan b. Uyeyne, Hüseyim, A'meş, Katade, Hasanü'l-Basrî, Abdürrezzâk ve Velid b. Müslim gibi değerli âlimlerde tedlis yapmaktan kendilerini kurtaramamıştır.³⁰⁰ Ama bütün bu ithamlara rağmen Hafs b. Gıyâs'ın rivayetleri *Kütüb-i sitte* ve daha birçok hadis mecmuasına girebilmiştir. Buna neden olarak da İbn Hacer'in yukarıda zikrettiğimiz Hafs'ın güvenilir olduğu ve rivayetleriyle ihticac edilebileceği hususundaki âlimlerin yaygın kanaatidir.

2.1.3. Ta'dili İle İlgili Görüşler

Hafs b. Gıyâs, âlimler tarafından *sika, sebt ve me'mûn* (güvenilir) kabul edilmiştir. Özellikle Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847) ve İclî (ö. 261) onu *tevsik* etmişlerdir.³⁰¹

Yahya b. Maîn şöyle demiştir: “*Hafs b. Gıyas sikadır.*”³⁰²

Sa'd b. Ebî Meryem de şöyle demiştir: “*Yahya b. Maîn'e, Hafs b. Gıyas'ı sordum 'sika'dır' dedi.*”³⁰³

el-İclî de şöyle demiştir: “*Hafs b. Gıyâs sikadır, me'mundur, fakîhtir.*”³⁰⁴

Ali b. Medînî (ö. 234/849) şöyle demiştir: “*Hafs sebt' (sağlam) tir.*” Ali b. Medînî'ye “*O, vehim*³⁰⁵ *sahibidir*” denildi. “*Kitabı sahihtir*” diye cevap verdi.³⁰⁶

²⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VI, 390; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müde'llisîn*, 20.

²⁹⁹ İbn Hacer, *Mukaddimetü Fethi'l-bârî*, 396.

³⁰⁰ Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 141.

³⁰¹ Zehebi, *Mizân*, I, 567; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630

³⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil.*, 185; Zehebi, *Siyer*, IX, 23

³⁰³ Hatib, *Tarih*, VIII, 194

³⁰⁴ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 193; İbn Hallikan, *Vefeyât*, II, 201; Zehebî, *et-Tarih*, 154.

Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Hırâş ‘*sikadır*’ demişlerdir.³⁰⁷ İbn Hırâş şöyle dedi: “*Hafs b. Gıyâs el-Kûfî sikadır.*”³⁰⁸

Yakub b. Şeybe şöyle demiştir: “*Hafs kitabından rivayet ettiğinde sika ve sebtir. Hıfzından rivayet ettiklerinin bazısından sakınılır. Kitabından rivayet ettiğinde sebtir.*”³⁰⁹

Ali b. Medînî şöyle demiştir: Yahya “*Hafs sebtir*” diyordu. “*O, vehim yapar*” dedim. “*Kitabı sahihtir*” diye cevap verdi.³¹⁰

İbn Hacer *et-Takrîb* adlı eserinde onun hakkında sikadır demektedir.³¹¹

Hafs b. Gıyâs’ın özellikle Buhârî’nin *el-Câmiü’s-Sahîh*’inde bir çok rivayeti bulunmaktadır. Buhârî’nin pek çok noktada İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe’yi eleştirdiği, ona ve talebelerine karşı tavır aldığı düşünüldüğünde Hafs b. Gıyâs’ın rivayetlerinin Buhârî ve diğer ehl-i hadis eserlerinde yer almasının sebebi şu şekilde izah edilebilir:

1. Hafs b. Gıyâs’ın ehl-i rey ile ehl-i hadis arasında cereyan eden tartışmalarda tespit edebildiğimiz kadarıyla pek fazla yer almadığı görülmektedir.
2. Hadis öğrenim ve öğretimine büyük önem vermiş ve bu hususta sıkı davranmıştır.
3. Hadis öğrenim ve öğretiminde yazıyı kullanmış ve işittiği hadisleri bir kitapta toplamış ve rivayet ederken de kitabından istifade ederek rivayette bulunmuştur.
4. Hafs b. Gıyâs’ı sadece ehli hadis ve ehli rey sika kabul etmemektedir. İmâmiye Şiâ’sı da onu muteber kabul etmekte ve Şiî hadis külliyyatında ondan rivayette bulunmaktadırlar.

³⁰⁵ *Râvînin hadisi hep zanla, bazen böyle, bazen şöyle olarak tereddütlü rivayet etmesi. Bu durum râvînin zabtının eksikliği gösterir ve bu yönden cerhine sebep olur.* (Aydınli, Hadis İstılahları Sözlüğü, 331.)

³⁰⁶ İbn Receb, *Şerhu İlei’t-Tirmizî*, s. 326.

³⁰⁷ İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630; Zehebi, *Siyer*, 25

³⁰⁸ Hatib, VIII, 194; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630; Zehebi, *Siyer*, 25

³⁰⁹ Zehebi, *Mizan*, I, 567; a. mlf., *Siyer*, IX, 24; Tarih, 154-155; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630; İbn Receb, *Şerhu İlei’t-Tirmizî*, 326

³¹⁰ Hatib, *Tarih*, VIII, 193

³¹¹ İbn Hacer, *et-Takrîb*, I, 189.

2. 1.3.1. Hadisçiliği Hakkında Âlimlerin Görüşleri

Hafs b. Gıyâs, muhaddis, hâfız, fakîh ve kâdî'dir. A'meş'in (ö. 148/765)³¹² en güvenilen talebesidir.³¹³ Yahya el-Kattan (ö. 198/814) diyor ki: "*Hafs b. Gıyâs, A'meş'in ashabının en güvenilir olanıdır.*"³¹⁴ Gerek Bağdat'ta gerekse Kûfe'de kitabını çıkarmaksızın hıfzından hadis rivayet etmezdi. Kendisinden üç-dört bin civarında hadis yazılmıştır. Yahyâ şöyle demiştir: "*Kûfe'de şu üç kişinin benzerini görmedim. Hizâm, Hafs ve İbn Ebî Zâide. Bunlar ashâbü'l hadistir.*"³¹⁵ Yahya b. Main, Hafs b. Gıyâs hakkında şunları söylemektedir: "*Hafs'ın Bağdat ve Kûfe'de rivayet ettiklerinin hepsi hıfzındandır. Kitaptan değildir. O'ndan, hıfz yoluyla üç ya da dört bin hadis rivayet edilmiştir*"³¹⁶ demiştir.

Hafs b. Gıyâs, hadis münekkitlerince sika kabul edilmekle beraber tedliste³¹⁷ bulunmakla da itham edilmiştir. İbn Sa'd (ö. 230/844) şöyle demiştir: "*Sikadır, me'mundur, sebtir, ancak tedlis yapmaktadır.*"³¹⁸ Ömrünün sonlarına doğru hafızasının zayıfladığı ve bu dönemde rivayet ettiği hadislerin ihtiyatla karşılanması gerektiği belirtilmiştir.³¹⁹ Bir başka kaynakta hafızasının zayıflaması durumunun kadı olduktan sonra vuku bulduğu belirtilmektedir.³²⁰ Bu durum Hafs b. Gıyâs'ın cerh ve ta'dildeki durumu başlığı altında incelenecektir.

Hafs b. Gıyâs'ın hadisçiliği hakkındaki görüşler birkaç başlık altında ele alınacaktır.

2.1.3.2. Sika, Sebt ve Güvenilir Kabul Edilmesi

Hafs b. Gıyâs ehl-i sünnet âlimleri tarafından sika, sebt ve me'mûn olarak vasıflandırılmış ve bu nedenle de rivayetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.

³¹² *Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-Kûfî (148/765). Hadis, kıraat ve ferâiz sahaharındaki bilgisiyle tanınan tabiin nesline mensup âlim.* (Uğur, Mücteba, "A'meş", *DİA*, III, 54).

³¹³ Sandıkçı, a.g.e. s. 202.

³¹⁴ Zehebi, *et-Tarih*: sene 191-200, s. 155; a. mlf., *Siyer*, IX, 24; *et-Tezkire*, I, 298.

³¹⁵ Hatib, a.g.e., VIII, 193.

³¹⁶ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 191; İbn Hallikan, *Vefeyât*, II, 200; Mizzî, *et-Tehzîb*, VII, 62; Zehebî, *et-Tezkire*, I, 298; a. mlf., *et-Tarih*: sene, 191-200, s. 155; a. mlf., *Siyer*, IX, 25; a. mlf., *Mizan*, I, 567; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630; Temîmî, a.g.e., s. 177; Evrakzeî, *Mesânidü'l-İmâm*, 100-1001; Tehânevî, *Mukaddimetü İ'lâü's-Sünen*, 88.

³¹⁷ **Tedlis:** *Bir kusuru veya ekseriya hoş görülmeleyen bir özelliği bulunan bir hadisi, bunun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet etmek. (Aydınlı, Hadis Istiahları Sözlüğü, 315); Bir râvinin muasırı olup görüşmediği veya görüştüğü halde hadis almadığı bir şeyhten işitmişçesine rivayette bulunmasına denir. (Uğur, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, 395)*

³¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VI, 390; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630.

³¹⁹ Köse, "Hafs b. Gıyas", *DİA*, XV, 118.

³²⁰ Zehebî, *Mizân*, I, 567; Sandıkçı, a.g.e., s. 202.

İbn Sa'd (ö. 230/844) şöyle demiştir: “*Sikadır, me'mundur, sebtir, ancak tedlis yapmaktadır.*”³²¹

İclî de (ö. 261/874), Hafs b. Gıyâs'ın sika olduğu hususunda ittifak olduğunu ve rivayetlerinin *Kütüb-ü Sitte* içinde yer aldığını haber vermektedir.³²²

Yahya b. Maîn (ö. 233/847), Hafs b. Gıyâs'ın, Abdülvâhid b. Ziyad'dan ve Abdullah b. İdris'ten daha sağlam (esbet) olduğunu söylemektedir.³²³

Hafs b. Gıyâs ehl-i sünnet âlimlerince sika kabul edildiği gibi Ehl-i Şîa tarafından da güvenilir kabul edilmektedir. Şii müellif Hâirî, Hafs b. Gıyâs hakkında şunları söylemektedir: “*Hafs b. Gıyâs, büyük muhaddis ve ravilerdendir. Ehl-i Sünnet mezhebine mensuptur. İmâm Sâdık ve İmâm Kâzım'ın ashabındandır. Ancak İmam Bâkır'a ulaştığında şüphe vardır. Şeyh Tûsî, Hafs'ı güvenilir kabul etmektedir. Şîâ fukahâsı onun rivayetleriyle amel etmişler, ondan yalancılık ve hıyanet beklemedikleri için onu âdil kabul etmişlerdir.*”³²⁴

Sika ve fakihtir. Ömrünün sonlarına doğru hafızasında ihtilat³²⁵ meydana gelmiştir. *Kütüb-ü Sitte* de rivayetleri bulunmaktadır İbn Maîn ve İclî onu tevsîk etmektedir. Ebû Zür'a şöyle der: “*Kadı olduktan sonra hıfzı kötüleştî. Kim onun kitabından yazarsa o salih (li'l-ihticâc)tir.*”³²⁶

Rivayete göre Yakup b. Şeybe şöyle demiştir: “*Hafs b. Gıyâs kitabından rivayet ettiğinde sika ve sebtir. Ezberinden rivayet ettiklerinin bazılarında sakınılır*”³²⁷ dedi.

İbn Hacer şöyle der: “*Güvenilir olduğu ve rivayetlerinin delil getirilebileceği hususunda icmâ' edilmiştir. Ancak ömrünün sonlarına doğru hıfzı kötüleştmiştir. Onun kitabından dinleyenlerin rivayet ettikleri hıfzından dinleyenlerden daha sahihtir.*”³²⁸

el-Medînî (ö. 234/848–49) şöyle demiştir: Yahya b. Saîd el-Kattân'ı şöyle derken işittim: “*A'meş'in ashabının en güvenilir olanı Hafs b. Gıyâs'tır.*” Ben bunu kabul etmedim.

³²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VI, 390; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 630.

³²² İclî, *Târihü's-sikât*, s. 125.

³²³ Yahya, *et-Tarih*, II, 121; Hatib, a.g.e. VIII, 194.

³²⁴ Hâirî, “Hafs b. Gıyâs”, *Dâiretü'l-meârifî Teşeyyü'*, s. 383.

³²⁵ *Yaşlanma, aniden bir felaketle karşılaşma gibi sebeplerle hafıza bozukluğuna uğramak* (Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü.*, s. 146).

³²⁶ Buhârî, *et-Târihü's-Sağîr*, II, 278.

³²⁷ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 194.

³²⁸ İbn Hacer, *Mukaddimetü Fethü'l-Bârî*, 396; Zehebi, *Siyer*, IX, 24.

Daha sonraları Kûfe'ye geldim. Ömer b. Hafs, babasının, Ameş'ten rivayetlerinin bulunduğu kitabını benim için çıkardı. Yahya'ya hak verdim. Saygı duydum. Ömer bana 'babamın kitabına bakıp Yahya'ya mı saygı duyuyorsun' dedi. O'nu şöyle derken işittim dedim: "Hafs b. Gıyas, A'meş'in ashabının en güvenilir olanıdır." O'nun kitabını görünceye kadar bunun böyle olduğunu bilmiyordum.³²⁹

Rivayete göre İbn Ammâr, Hafs b. Gıyâs'ın muhaddislerden olduğunu belirtmiş, kendisine onun kesîru'l-galat³³⁰ olduğu yönünde tenkitler bulunduğu hatırlatılınca şu cevabı vermiştir: "Hayır, fakat iyi ezberleyemezdi. Hadisi ezberledi mi de iyi yapardı. Hiçbir harfi tekrar etmezdi. Eğer senin bu işte gönlün olsaydı onu iyi dinlerdin" derdi.³³¹

2.1.3.3. Hadis Öğrenmeye Verdiği Önem ve Rivayette Zor Bir Kimse Oluşu

Hafs b. Gıyâs, sünnete/hadise son derece bağlı bir kimsedir. Bu başlık altında Hafs b. Gıyâs'ın, hadis öğrenim ve öğretimine verdiği önem ve hadis rivayetinde ki titizliği incelenecektir.

Muhammed b. Yezid, Hafs b. Gıyas'ı şöyle derken işittiğini söylemiştir: "Biz Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmıştık. Ashâbu'l-hadis bize geldi. İbn İdris, onlara, "Size şiir ve Arapça gerekir" dedi. Hafs b. Gıyâs "Allah'tan korkmaz mısınız? Bir topluluk senden Resûlüllâh'ın âsârını talep ediyor, sen ise onlara şiir ve Arapça öğrenmelerini emrediyorsun. Ya bu halinden dönersin ya da sana bir kötülük düşüneceğim"³³² diye çıkıştı.

Abdullah, babasına, Hafs b. Gıyâs'tan semânın nasıl olduğunu sorduğunda Ahmed b. Hanbel, Hafs'tan semâ zordur³³³ demiştir. Buradan Hafs b. Gıyâs'ın sema tarikiyle hadis rivayetinin zor olduğu anlaşılmalıdır. Daha önce Hafs'ın ahlaki kişiliği bölümünde geçen bir rivayette Ahmed b. Hanbel onun sorulmadıkça konuşmadığını belirtmişti. Yine bir başka rivayette Hafs'a A'meş'ten olan rivayetleri sorulmuş ve an tarihi ile rivayetleri dile getirilince Hafs haddesena diyerek A'meş'ten bir dizi rivayette

³²⁹ Hatib, *et-Târih*, VIII, 193; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630.

³³⁰ Hadisin öğrenim ve öğretiminde çok yanlışlık yapılması. Bu durum raviyi zabt yönünden cerhetme sebeplerindedir. (Aydınlı, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, s. 163).

³³¹ Hatib, *et-Târih*, VIII, 194.

³³² Hatib, *et-Târih*, VIII, 186; Zehebî, *et-Târih*: sene 191-200, s. 154-155

³³³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 504.

bulunmuştur. Yine Buhâri, Hafs'ın A'meş'ten olan rivayetleri hususunda ona güvenmiştir. İbn Hacer de buna eserinde işaret etmiştir. Zaten bir sonraki zikredeceğimiz rivayet Hafs'tan semanın zor olması ifadesine de açıklık kazandırmaktadır.

İbn Ammâr da şöyle demiştir: “*Hadiste gerçekten zorlu bir kişiydi.*” Bir kimse ondan bir hadisin bir bölümü hakkında sorduğunda şöyle derdi: “*Sen onu benden dinlemedin. Ben seni biliyorum.*” O’na: “*A'meş'ten yaptığın rivayetler ‘an fulân, an fulân’ şeklindedir. Onlarda haddesena, semî'tü tarzında rivayetler yoktur. Ne dersin?*” dedim. Bunun üzerine Hafs şöyle dedi: “*Haddesena A'meş, kale semî'tü Ebâ Ammâr an Huzeyfe yekulü lena: “ ”*”³³⁴ İbn Ammâr devamla dedi ki: Hafs buna benzer başka bir hadis daha zikretti. Hafs b. Gıyas'ın yanında bulunan A'meş'in rivayetlerinin çoğu sema'a dayanır.³³⁵

Ebû Hâtim, Ahmed b. Ebü'l-Havârî'den naklen şöyle dedi: Vekî'ye bir hadis rivayet ettim. Şaşırıldı. “Bunu kim rivayet etti” dedi. “Hafs b. Gıyâs” dedim. “Onu, Ebû Ömer rivayet ettiyse biz daha ne diyebiliriz ki?”³³⁶ demiştir. Vekî'nin bu sözü Hafs b. Gıyâs'ın sahip olduğu ilmî birikimi göstermesi bakımından oldukça dikkate şayandır.

İbn İdris'i şöyle derken işittim: “Eş'as b. Sevvâr'ın meclisinde Hafs b. Gıyas'tan başka yazan hiç kimseyi görmedim.”³³⁷

2.1.3.4. Hadis Hafızları İçinde Sayılması

Hafs b. Gıyâs, Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/847) ifadesine göre, kendisinden üç-dört bin civarında hadis yazılmış olan hadis hâfızı bir âlimdir. Hatib el-Bağdâdî de, “*Hafs çokça hadis rivayet ederdi (kesîrû'l-hadîs), hafızdı, sağladı. Aynı zamanda kendisinden hadis dinlediği hocaları nezdinde de itibar görürdü*” demektedir.³³⁸

Ebû Hatim (ö. 277/890) “*Hafs b. Gıyâs, Ebû Hâlid el-Ahmer'den daha hafız ve daha itkan sahibidir*” demektedir.³³⁹

³³⁴ Hatib, *et-Târih*, 194; Zehebi, *Mizan*, I, 567; a. mlf., *et-Tarih*: sene 191-200, s. 155.

³³⁵ Hatib, *et-Tarih*, XVIII, 194-195.

³³⁶ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 185-186; Zehebi, *Siyer*, IX, 24.

³³⁷ Yahya b. Maîn, *et-Tarih*, II, 121.

³³⁸ Hatib, *et-Tarih*, VIII, 195; Temîmî, *Tabakatü's-seniyye*, 177

³³⁹ Zehebi, *Siyer*, IX, 24; İbn Hacer, a.g.e., I, 630.

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), diyor ki: “Babama, Hafs b. Gıyâs ve Ebû Halid el-Ahmer soruldu. Babam “*Hafs, Ebû Halid'den daha mutkindi ve daha iyi ezberlerdi*” demiştir.³⁴⁰

Yahya b. Maîn'e “*Hangisi daha hafızdır? İbn İdris mi? Yoksa Hafs mı?*” diye soruldu. İbn İdris hafızdır. Hafs da sahibu hadistir ve derin bilgisi vardır” dedi. “*Ya İbn Fudayl denildi? İbn İdris daha iyi hafızdır*” dedi³⁴¹

Yahyâ b. Maîn “*Hafs b. Gıyâs, Abdullah b. İdris'ten (ö. 192/808) daha sağlamdır*”³⁴² demiştir.

Bu son iki rivayet arasında bir çelişki varmış gibi gözükmektedir. Bu hususta iki şey söylenebilir: Birincisi, Yahya b. Main bu değerlendirmeyi -yani İbn İdris'in daha hafız olduğunu- Hafs b. Gıyâs'a talebe olmadan, onu yakından tanımadan yapmış olmasıdır. Onu tanıdıktan sonra ise eski görüşünden dönmüştür. İkincisi ise, İbn İdris daha hafızdır. Fakat Hafs rivayetleri İbn İdristen daha iyi zaptetmektedir denilebilir.

İbn Nümeyr “*Hafs b. Gıyas, hadiste İbn idris'ten daha bilgilidir*” demiştir.³⁴³

İbn Maîn, İbn İdris'in Hafs'tan daha iyi bir hafız olduğunu söylese de Hafs, İbn Nümeyr'in ifadesine göre hadiste İbn İdris'ten daha bilgilidir. Yahya, “*İbn İdris, Hafs'ı zikrettiğinde 'Hafsçık' derdi*” demiştir.³⁴⁴

2.2. Hafs b. Gıyâs'ın Cerh ve Ta'dil Değerlendirmeleri

Kaynaklarda Hafs b. Gıyâs'ın râvîler hakkında cerh ve ta'dilde bulunduğu dair çok fazla kayıt bulunmamaktadır. Ancak kaynaklarda bulunan bazı rivayetler az da olsa onun cerh ta'dil yaptığını göstermektedir.

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: “*Hafs b. Gıyâs, Ebû Sehl Muhammed b. Salim'i zayıf sayıyor ve bu onun kardeşlerinin kitabıdır*” diyordu. Ayrıca Hafs ve daha başkaları Muhammed b. Salim'in *Ferâiz* konularında gelen rivayetlerini zayıflığı sebebiyle

³⁴⁰ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 185-186.

³⁴¹ Hatib, *et-Târih*, VIII, 194; Zehebi, *Siyer*, IX, 23.

³⁴² Yahyâ, *et-Tarih*, II,121; Hatib, *et-Târih*, VIII, 194; Zehebi, *et-Tarih*: sene 190-200, 154; a. mlf. *Siyer*, IX, 25

³⁴³ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 185; Zehebi, *Siyer*, IX, 24; İbn Hacer, *et-Tehzib*, I, 630.

³⁴⁴ İbn Main, *et-Tarih*, II, 121

terketmiştir.³⁴⁵ *el-İlel*'de geçen bu haber bize göstermektedir ki Hafs b. Gıyâs kardeşinin kitaplarını muhtemelen rivayet hakkını elde etmeden kullandığı için onu zayıf kabul etmekte ve özellikle bazı konulardaki rivayetlerini terk etmektedir. Bu örnek, Hafs'ın cerh-ta'dil yaptığını göstermektedir.

2.3. *Kütüb-ü Tis'a*'daki Rivayetlerinin Konulara Göre Dağılımı

Kütüb-ü Tis'a'da, Hafs b. Gıyâs tarikiyle rivayet edilen 223 hadise bakıldığında bunların 65 farklı konuda olduğu görülmektedir. Bu rivayetler daha çok şu başlıklar altında yer almaktadır. Hac (14), Tahâre (12), Salât (12), Cenâiz (9), Zekât (8), Talak (7), Tefsir (6), Savm (6), Birr (5), İlim (5), İman (5) konularındadır.

Tesbit edilen rivayetlerin 201 tanesinde Hafs b. Gıyâs sened zincirinde doğrudan yer almaktadır. 22 rivayette ise sennedde doğrudan değil dolaylı olarak yer almaktadır. Mesela Ebu Davud zikrettiği bir hadisin izah bölümünde “bu hadis Hafs b. Gıyâs'ın falancadan rivayeti olarak da mevcuttur” demektedir. Bu şekilde tam bir sened verilmediği için bizde bu rivayetlerin senedlerini ilgili bölümde zikretmedik. Hafs b. Gıyâs'ın *kütüb-ü tis'a*'da bulunan rivayetleri metin halinde çalışmamızın sonunda ek olarak sunulmuştur.

2.3.1. Buhârî'nin *el-Câmiü's-Sahîh*'indeki Rivayetlerinin Dağılımı

Buhârî'de Hafs b. Gıyâs kanalıyla rivayet edilen tespit edebildiğimiz 34 rivayet bulunmaktadır. Bu hadisler en fazla Tefsir (6), Tevhid (3), Zekât (2), Hac (2), Enbiya (2), Nikâh (2), Fiten (2), İ'tisâm (2) olmak üzere Gusül, el-Cemâa ve'l-İmâme, Cenâiz, Savm, Büyu', Şehâdât, Bed'u'l-halk, Megâzî, Fedâilü'l-Kur'ân, Et'ime, Hudûd, İstitâbetü'l-mürteddîn, Ahkâm konularındadır. Hafs b. Gıyâs'ın Buhârî'deki rivayetleri toplam 21 farklı konu hakkındadır. Buhârî, Hafs b. Gıyâs'tan olan bu otuzdört rivayetin ikisi hariç hepsini Ömer b. Hafs b. Gıyâs'tan almıştır. Bu otuz dört rivayetin otuz ikisi Hafs'ın hocası A'meş'ten yaptığı rivayetlerdir.

2.3.2. Müslim'in *el-Câmiü's-Sahîh*'indeki Rivayetlerinin Dağılımı

Müslim'de Hafs b. Gıyâs kanalıyla 49 rivayet bulunmaktadır. Bu hadisler en fazla Hac (6), Birr (5), İman (5), Zekat (4), Müsâkât (3), Sıfati'l-münâfikîn (3), Tahâre(2),

³⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 292, 567.

Salâtü'l-müsafirîn (2), Cenâiz (2), Selâm (2), Fedâilü's-sahâbe (2), Zikir (2), Zühd (2) olmak üzere Salât, İtikâf, Talâk, Kasâme, Sayd, Edâhî, Libâs, İlim, Sıfatü'l-cenne konularındadır. Hafs b. Gıyâs'ın, Müslim'deki rivayetleri toplam 22 farklı konudur.

2.3.3. Tirmizî'nin *el-Câmiü's-Sahîh*'indeki Rivayetlerinin Dağılımı

Tirmizî'de Hafs b. Gıyâs kanalıyla 25 rivayet bulunmaktadır. Bu hadisler en fazla Tahâre (6), Deavât (3), Eşribe (2), Zühd (2) olmak üzere Zekât, Cenâiz, Nikah, Ahkam, Et'ime, Siyer, Kader, Sıfatü'l-kıyâme, Sıfatü Cehennem, İmân, Kıraât, Menâkib konularındadır. Hafs b. Gıyâs'ın, Tirmizî'deki rivayetleri toplam 16 farklı konudur.

2.3.4. Ebû Dâvud'un *Sünen*'indeki Rivayetlerinin Dağılımı

Ebû Dâvud'da Hafs b. Gıyâs kanalıyla 16 rivayet bulunmaktadır. Bu hadisler en fazla Tahâre (4), Menâsik, Salât (2), Vitir (2), Sıyâm (2) olmak üzere Cenâiz, Büyû', İlim konularındadır. Hafs b. Gıyâs'ın Ebû Dâvud'daki rivayetleri toplam 8 farklı konudur.

2.3.5. Nesâî'nin *Sünen*'indeki Rivayetlerinin Dağılımı

Nesâî'de, Hafs b. Gıyâs kanalıyla 14 rivayet bulunmaktadır. Bu hadisler en fazla Cenâiz (2), Menâsik (2), Büyû'(2) olmak üzere Tahâre, Salât, İftitah, Cihad, Nikah, Talâk, Müzâraa Dahâya konularındadır. Hafs b. Gıyâs'ın, Nesâî'deki rivayetleri toplam 11 farklı konudur.

2.3.6. İbn Mâce'nin *Sünen*'indeki Rivayetlerinin Dağılımı

İbn Mâce'de, Hafs b. Gıyâs kanalıyla 29 rivayet bulunmaktadır. Bu hadisler en fazla İkâmetü's-salât (7), Sıyâm (3), Talâk (3), Fiten (3), Ticârât (2) olmak üzere Tahâre, Salât, Cenâiz, Zekat, Keffârât, Rühûn, Cihad, Menâsik, Edâhî, Et'ime, Libas konularındadır. Hafs b. Gıyâs'ın İbn Mâce'deki rivayetleri toplam 16 farklı konudur.

2.3.7. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki Rivayetlerinin Dağılımı

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde, Hafs b. Gıyâs kanalıyla 19 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin dokuzunu Ahmed b. Hanbel doğrudan Hafs b. Gıyâs'tan rivayet etmiştir. Rivayetler daha ziyade, Zühd, Cihad, Ezkâr ve'd-Deavât, Hac, el-İmân ve'l-İslam, Eşribe, Libâs ve'z-Zinet, Sabr ve't-Tergîb, İmare, Fedâilü'l-Kurân, Teyemmüm, Cihad, Kader, Salat, Nikah gibi konuları içermektedir.

2.3.8. Mâlik'in *Muvattâ'*ındaki Rivayetlerinin Dağılımı

Muvatta'da, Hafs b. Gıyâs kanalıyla bir rivayet bulunmaktadır. Bu rivayette Salât konusunda geçmektedir.

2.3.9. Dârimî'nin *Sünen*'indeki Rivayetlerinin Dağılımı

Dârimî'de, Hafs b. Gıyâs kanalıyla 14 rivayet bulunmaktadır. Bu hadisler en fazla Mukaddime (5), Ferâiz (4), Talak (2), Hac, Eşribe, Rikâk konularındadır. Hafs b. Gıyâs'ın, Dârimî'deki rivayetleri toplam 8 farklı konudur.

2.4. Rivayetlerinde Kullandığı Sigalar

Hafs b. Gıyâs'ın kütüb-ü tis'a'da bulunan 226 rivayeti incelendiğinde onun en çok "An" ve "Haddesenâ" sigalarını kullandığı görülmektedir. Bu iki sîganın haricinde Hafs b. Gıyâs bir de "Semi'tü" sîgasını kullanmıştır. Hocalarından yapmış olduğu rivayetlerin çoğunda "An" sigâsını, daha sonra "Haddesenâ/Haddesenî" sigâsını kullanmıştır. Sadece iki rivayette "Semi'tü" sigâsını kullandığı tesbit edilmiştir

Talebeleri kendisinden hadis rivayet ederken "Haddesenâ/Haddesenî", "Ahberenâ", "An" ve "Enne" sigalarını kullanmışlardır. Talebeleri kendisinden hadis rivayet ederken en çok "Haddesenâ/Haddesenî" sîgasını kullanmışlardır. Bunun dışında nadiren "Ahberenâ", "An", "Enne" ve "Enbeenâ" sîgalarını kullanmışlardır.

2.4.1. Haddesenî ve Haddesenâ

Hafs b. Gıyâs rivayetlerinde "an" sîgasından sonra en çok "Haddesenâ" sîgasını kullanmıştır. Hocalarından yapmış olduğu rivayetlerin 55 tanesinde "Haddesenâ", bir tanesinde de "Haddesenî" sîgasını kullanmıştır. Bu sîga ile en çok rivayette bulunduğu hocası A'meş'tir. Onun "Haddesenâ" sigası ile rivayet etmiş olduğu 56 hadisin 41'i A'meş'ten olan rivayetleridir. Hafs b. Gıyâs'ın Buhârî'de bulunan 34 rivayetinin 32'si bu sîga ile rivayet edilmiştir. Buhârî'de hocası A'meş'ten olan 33 rivayetin 32'sinde bu sîgayı kullanmıştır.

Talebelerinin kendisinden en çok rivayette bulunduğu sîga "Haddesenâ" sîgasıdır. Bu sîga ile kendisinden en çok rivayette bulunan talebesi oğlu Ömer b. Hafs b. Gıyâs ve Ebubekir b. Ebî Şeybe ve Ebû Saîd el-Eşec'dir. Ömer babasından yapmış olduğu 56

rivayette, Ebubekir b. Ebî Şeybe 42 rivayette, Ebû Saîd el-Eşec 13 rivayette bu sîgayı kullanmıştır.

2.4.2. Semi'tü

Hafs b. Gıyâs bu sîgayı sadece İbn Cüreyc ve dedesi Talk b. Muâviye'den yapmış olduğu iki rivayette kullanmıştır.

2.4.3. Ahberanî ve Ahberanâ

Hafs b. Gıyâs bu sîgaları kendisi *kütüb-ü tis'a* içindeki rivayetlerinde kullanmamıştır. Talebeleri kendisinden yapmış oldukları 6 rivayette bu sîgaları kullanmışlardır. Ebû Kureyb, Yahyâ b. Yahyâ, Sehl b. Osman, İbn Nümeyr ve Ebubekir b. Ebî Şeybe, Hafs b. Gıyâs'tan olan rivayetlerinin bir bölümünde bu sîgayı kullanmışlardır.

2.4.4. An

Hafs b. Gıyâs, hocalarından yapmış olduğu rivayetlerin çoğunda “An” sîgasını kullanmıştır. Bu sîgayı 128 rivayette kullanmıştır. Hafs b. Gıyâs'ın bu sîga ile en çok hadis rivayet ettiği hocası A'meş'tir. A'meş'ten yapmış olduğu 24 rivayette bu sîgayı kullanmıştır. Hişam b. Urve (19), Asım el-Ahvel (9), Haccâc b. Ertât (8), Cafer b. Muhammed (7), İbn Cüreyc (7), Ubeydullah b. Ömer (6), Eş'as b. Sevvâr(6) “An” sigasıyla en çok rivayet ettiği hocalarıdır.

Hafs b. Gıyâs'ın talebeleri arasında bu sîga nadir olarak kullanılmıştır. Bu sîga ile kendisinden en çok rivayette bulunan Hârun b. Muâviyedir. O da sadece dört rivayette bu sîgayı kullanmıştır. Ebubekir b. Ebî Şeybe, İbn Nümeyr, İshak b. İbrahim, Muhammed b. Adem bu sîgayı kullanan diğer talebeleridir.

2.4.5. Enbeenâ

Hafs b. Gıyâs bu sîgayı kendisi *kütüb-ü tis'a*'daki rivayetleri içinde hiç kullanmamıştır. Kendisinden de sadece talabesi Muhammed b. es-Sabbâh bu sîga ile rivayette bulunmuştur. O'da sadece bir rivayette bu sîgayı kullanmıştır.

2.4.6. Enne

Hafs b. Gıyâs hocalarından yapmış olduğu rivayetlerinde bu sigayla rivayette bulunmamıştır. Talebelerinden Müsedded, hocasından yapmış olduğu bir rivayette bu sığayı kullanmıştır.

2.5. Eleştirilen Bazı Rivayetleri

1. Ahmed b. Hanbel, Hafs b. Gıyâs'ın, İbn Cüreyc, Atâ, İbn Abbâs tarikiyle Nebî'den (s.a.s.) rivayet ettiği "**Ölülerinizin yüzlerini örtün. Yahudilere benzemeyin**" hadisini yadırgamış ve "*Hata etti*", biz bu rivayeti "*Haccâc'tan, O ise, İbn Cüreyc'ten, O da Atâ'dan mürsel olarak rivayet ettik*"³⁴⁶ şeklinde eleştiri getirmiştir. Bu ifadeden anlaşılan şudur ki Ahmed b. Hanbel, bu rivayetin sahih olan şeklinin kendisinin de rivayet etmiş olduğu şekilde mürsel olması gerektiğidir. Bu nedenle Ahmed b. Hanbel, Hafs b. Gıyâs'ın bu rivayeti muttasıl olarak rivayet etmesinin hata olduğunu belirtmektedir.
2. İbn Hayyân, Ebû Zekerıyyâ'ya -Yahyâ b. Maîn-, Hafs b. Gıyâs'ın Ubeydullâh, Nâfî'i, İbn Ömer tarikiyle rivayet ettiği "**Biz Resûlüllah (s.a.s.) ile beraberken hem yerdik hem yürürdük**" hadisini sordum. Ebû Zekerıyyâ, "*Bunu, Hafs'tan başka rivayet eden hiç kimse yoktur. Bu rivayette Hafs'ın vehim yaptığını düşünüyorum. O İmran b. Hudayr hadisini işitti ve bunda da hata yaptı*" demiştir.³⁴⁷
3. Ebubekir b. Esrem demiştir ki: Ahmed b. Hanbel'e, Hafs b. Gıyâs'ın, Ubeydullah, Nâfî', İbn Ömer tarikiyle rivayet ettiği "**Biz hem yer hem de koşardık; ayaktaiken de su içerdik**"³⁴⁸ hadisini sordum. Ahmed b. Hanbel, "*(İnkâr eder bir şekilde) Bu nedir bilmiyorum*" dedi. "*Ben bunu sadece Ebubekir b. Ebî Şeybe'nin Hafs b. Gıyâs'tan rivayeti olarak işittim.*" Sonra Ebû Abdullah bana "*Sen bunu İbn Ebî Şeybe'den başkasından işitmedin mi*" diye sordu. "*Ben önceleri bu hadisi ondan başkasından işitmemiştim. Bunu ondan başka rivayet eden var mı yok mu onu da bilmiyordum. Ancak daha sonraları ben bunu Hafstan başkalarından da işittim.*" Ancak Ebû Abdullah "*Ben sadece ondan (İbn Ebî Şeybe) işittim*" diyerek bu rivayete olan itirazını sürdürdü. Ahmed b. Hanbel bu rivayette İbn Ebî Şeybe'yi teferrüd ile itham etmekte ve

³⁴⁶ Zehebî, *Mizân*, I, 567.

³⁴⁷ Hatib, *et-Târih*, VIII, 191; Zehebî, *Mizân*, I, 567.

³⁴⁸ Tirmizî, *Eşribe*, 11; Dârimî, *Eşribe*, 23; İbn Mâce, *Et'ime*, 25; Ahmed. *Müsned*, II, 108

hadisin rivayetinde tek kaldığını ileri sürerek bu rivayeti eleştirmektedir.³⁴⁹ Ancak Hatib Bağdâdî, bu hadisin mutâbaâtlarının bulunduğunu Hafs b. Gıyâs'tan bu hadisi başkalarının da rivayet ettiğini ve İbn Ebî Şeybe'nin bu hadisin rivayetinde teferrüd etmediğini söylemektedir. Dikkat çekici olan nokta şudur ki Hatib Bağdâdî'nin mutâbaât nev'inden zikrettiği iki rivayetten birisinde bu hadisi Hafs'tan Ebü's-Sâib Selm b. Cünâde, diğerinde ise Abdullah b. Muhammed kanalıyla Ahmed b. Hanbel rivayet etmektedir.³⁵⁰ Ebû Zür'a'ya bu hadis sorulduğunda "Hafs, onu tek başına rivayet etmiştir" demiştir.³⁵¹ Tirmizî, Ebü's-Sâib Selm b. Cünâde, Hafs b. Gıyâs, Ubeydullah b. Ömer, Nâfi' ve İbn Ömer tarikiyle gelen hadisi kitabında zikretmekte, bu rivayetin sahîh garib olduğunu ve bu hadisi İmrân b. Cerîr'in, Ebü'l-Yüzerî'den onun da İbn Ömer'den rivayet ettiğini söylemektedir. Ebü'l-Yüzerî'nin ismi ise Yezîd b. Utârid'dir demektir.³⁵² Bu hadisin İmrân b. Hudayr'dan gelen tarikini de, Ebubekir b. Ebî Şeybe'den gelen tarikini de Dârimî *Sünen*'inde zikretmiştir.³⁵³

4. Yahyâ b. Maîn'in, Hafs b. Gıyâs, A'meş, Ebû Sâlih, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiği "**Allah, bir müslümana ikale³⁵⁴ yapanın günahını kıyamet gününde affeder**" rivayetine de Hafs bunu A'meş'ten rivayette teferrüd etmiştir denilerek itiraz edilmiştir. Ancak Hatib Bağdâdî buna da mutâbaât edildiğini söylemektedir. Ebû Ali Salih b. Muhammed ise, "*Hafs kadılığa atanınca kitaplarından uzak düştü. Bu hadis onun kitaplarında yoktur*" demektir. Rivayete göre Ebubekir b. Ebî Şeybe bu rivayetten dolayı Yahyâ b. Maîn hakkında ileri geri konuşmuş ve şöyle demiştir: "*Hafs b. Gıyâs'ın, A'meş, Ebû Sâlih, Ebû Hüreyre tarikiyle Nebî'den (s.a.s.) rivayet ettiği "Allah, bir müslümana ikâle yapanın günahını kıyamet gününde affeder"*³⁵⁵ hadisini Yahyâ b. Maîn nereden almış. Hafs b. Gıyâs'ın kitapları işte bizim yanımızdadır. Oğlu, Ömer b. Hafs'ın kitapları da yanımızdadır. Onlarda ise böyle bir şey yoktur." Hatib Bağdâdî İbn Ebî Şeybe'nin itirazına şöyle cevap verir: "*Bu hadisi Mâlik b. Saîr, Abdurrahman b. Merzûk b. Atiyye'den, o da A'meş'ten rivayet etmiştir der ve Ebubekir b. Ebî Şeybe'nin Yahyâ b. Maîn hakkındaki sözüne gelince –eğer söylediyse- senedde geçen Hüseyin b.*

³⁴⁹ Hatib, *et-Târih*, VIII, 191.

³⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 108; Hatib, *et-Târih*, VIII, 191.

³⁵¹ Hatib, *et-Târih*, VIII, 191.

³⁵² Tirmizî, *Eşribe*, 11; Zehebî, *Siyer*, IX, 32.

³⁵³ Dârimî, *Eşribe*, 23

³⁵⁴ **İkale**: Kaldırmak, düşürmek. Bir akdi, tarafların icab ve kabul ile bozmaları, ortadan kaldırmaları. (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 189)

³⁵⁵ Ebu Dâvud, *Büyû'*, 54; Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 268

Hümejd'in, İbn Maîn konusundaki rivayetlerine itimat edilmez. Kaldı ki Yahyâ b. Maîn kendisine bir şey nisbet edilmesi, itham edilmesi noktasında İbn Ebî Şeybe'den daha sika ve daha değerlidir"³⁵⁶ der. **İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfeye İtirazları** adlı doktora tezinde İbn Ebî Şeybe'nin psikolojik yapısı temkinli ve vakarlı değil, son derece cesur hatta cüretkâr, her ilim meclisine katılıp münakaşalardan geri durmayan, özellikle hadisle ilgili kusurlarda hiç müsamaha göstermeyen, zaman zaman müzakere esnasında mecliste bulunan diğer muhaddislerle münakaşa ederek onları zor durumda bırakan aceleci, atılımcı, saldırgan ve gürültülü bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir.³⁵⁷ İbn Ebî Şeybe'ye ait bu özellikler tespit edildikten sonra müellif İbn Ebî Şeybe'nin Yahyâ b. Maîn hakkındaki yukarıda zikrettiğimiz değerlendirmesi delil olarak sunulmuştur.

2.6. Rivayetlerinin *Kütüb-ü Tis'a*'daki Sened Zinciri

Bu başlık altında Hafs b. Gıyâs'ın *Kütüb-ü Tis'a*'da yer alan rivayetlerinin senetlerinde bulunan ravilerinin isimleri zikredilecektir. Aynı senet ile birden çok hadis rivayet edilmişse bu senede bir kez işaret edilecektir. Bu senetler tespit edilirken çalışmamızın sonunda ek olarak yer alan Hafs b. Gıyâs'ın *Kütüb-ü Tis'a*'daki rivayetleri esas alınmıştır.

2.6.1. Buhârî'nin *el-Camü's-Sahîh*'indeki Rivayet Zinciri

1. Âişe – Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ömer b. Hafs b. Gıyâs
2. Âişe – Mesrûk – Müslim – A'meş – **Hafs** – Ömer
3. Abdullah – Ubeyde – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ömer
4. Abdullah – Mesrûk – Abdullah b. Mürre – A'meş – **Hafs** – Ömer
5. Abdullah – Alkame – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ömer
6. Abdullah – Abdurrahman – Ammâre – A'meş – **Hafs** – Ömer
7. Abdullah – Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ömer
8. Abdullah – Mesrûk – Müslim – A'meş – **Hafs** – Ömer

³⁵⁶ Hatib, *et-Târih*, VIII, 192-93.

³⁵⁷ Jiaerfü, *İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, 152.

9. Abdullah – Abdurrahman b. Yezîd – İmâre – A'meş – **Hafs** – Ömer
10. Abdullah – Şakîk – A'meş – **Hafs** – Ömer - Abdullah b. Ömer – Mücâhid – A'meş – *Hafs* – Ömer
11. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme – A'meş – *Hafs* – Ömer
12. Ali – Ebû Abdurrahmân – Sa'd b. Ubeyde – A'meş – *Hafs* – Ömer
13. Ali – babam – İbrahim et-Teymî – A'meş – **Hafs** – Ömer
14. Meymûne – İbn Abbâs – Küreyb – A'meş – **Hafs** – Ömer b. Hafs b. Gıyâs
15. Habbâb – Şakîk – A'meş – **Hafs** – Ömer
16. Ebû Zer – İbn Süveyd – A'meş – **Hafs** – Ömer
17. Ebû Hüreyre – Ebû Sâlih – A'meş – **Hafs** – Ömer -
18. Nu'mân b. Beşîr – Şa'bî – A'meş – **Hafs** – Ömer
19. İmran b. Husayn – Safvân b. Muhriz – İbn Şeddâd – A'meş – **Hafs** – Ömer
20. Ebû Mûsâ – Ebû Bürde – Büreyd b. Abdillâh – **Hafs** – İshak b. İbrahim
21. Seleme b. el-Ekvâ – Yezid b. Ebî Ubeyd – **Hafs** – Ömer
22. Ebû Saîd el-Hudrî – Ebû Salih – A'meş – **Hafs** – Ömer -
23. İbn Abbâs – Saîd b. Cübeyr – Amr b. Mürre – A'meş – **Hafs** – Ömer
24. Huzeyfe – Şakîk – A'meş – **Hafs** – Ömer

2.6.2. Müslim'in *el-Câmiü's-Sahîh*'indeki Sened Zinciri

1. Abdullah – Zir b. Hubeyş – Şeybânî – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
2. Abdullah – Şakîk – A'meş – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
3. Abdullah – Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ebû Kureyb
4. Abdullah – Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ömer
5. Abdullah – Şakîk – el-A'lâi b Hâlid el –Kâhilî – **Hafs** – Ömer

6. Abdullah – Alkame – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ömer b. Hafs b. Gıyâs -
7. Abdullah İbn Mes'ud – Ebû Ma'mer – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ömer
8. Abdullah – Mesrûk – Abdullah b. Mürre – A'meş – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
9. Abdullah – Ubeyde – İbrahim – A'meş – **Hafs** - Ebûbekir b. Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb
10. Abdullah – Ahnef b. Kays – Talk b. Habîb – Süleyman b. Atîk – İbn Cüreyc – **Hafs**/Yahya b Saîd – Ebubekir b. Ebî Şeybe
11. Abdullah – Cerîr – Şa'bî – Dâvud – Abdülvehhâb/İbn Ebî Adiy/Abdü'l-A'lâ – Muhammed b. el- Müsennâ – **Hafs**/ Ebû Hâlid el-Ahmer – Ebubekir b. Ebî Şeybe
12. İbn Abbâs – Atâ' – Abdülmelik – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
13. İbn Abbâs – Ebû Âliye – Ebû Cehme – A'meş – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
14. İbn Abbâs – Saîd b. Cübeyr – Müslim el-Batîn – İsmail b. Sümay'a - **Hafs** – Ömer
15. Âişe – Mesrûk – Şa'bî – Dâvud – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
16. Âişe – Urve – Hişam b. Urve – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
17. Âişe – Urve – Hişam – **Hafs** – Sehl b. Osman
18. Âişe – Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
19. Âişe – Hemmâm ve Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ömer
20. Âişe – Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Amr en-Nâkîd / Ebû Saîd el-Eşec – h– Ömer – Amr en-Nâkîd/ Ebû Saîd el-Eşec
21. Âişe – Ubeyd b. Umeyr – Atâ' – İbn Cüreyc – **Hafs** – İbn Nümeyr/ Ebubekir b. Ebî Şeybe
22. Câbir – Ebü'z-Zübeyr – İbn Cüreyc – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
23. Câbir b. Abdillâh – Muhammed – Câfer b. Muhammed – **Hafs** – Ömer

24. Câbir – Ebû Süfyan – A'meş – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
25. Cerîr – Şa'bî – Dâvud – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
26. Ebû Hüreyre – Ebubekir b. Abdirrahman b. el-Hâris b. Hişam – Ömer b. Abdilazîz – Ebubekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm – Yahyâ b. Saîd – **Hafs** Muhammed b. el-Müsennâ
27. Ebû Hüreyre – İbn Sîrîn – Hişam – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
28. Ebû Hüreyre – Muhammed b. Sîrîn – Ebû Hişam b. Hassân – **Hafs** – Ebû Saîd el-Eşec
29. Ebû Hüreyre – Ebû Sâlih / Câbir – Ebî Süfyân – A'meş – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
30. Ebû Hüreyre – Ebû Zür'a b. Amr b. Cerîr – Talk b. Muâviye (dedesi) – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe/Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr/Ebû Saîd el-Eşec – tahvil Ömer + Hafs + Talk
31. Ebû Hüreyre/Ebû Saîd el-Hudrî - Ebû Müslim el-Egar – A'meş – **Hafs** – Ömer – Ahmet b. Yûsuf el-Ezdî.
32. Enes b. Mâlik – Muhammed b. Sîrîn – Hişam – **Hafs** – Yahyâ b. Yahyâ
33. Enes b. Mâlik – Mus'ab b. Süleym - **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe /Ebû Saîd el-Eşec
34. Enes b. Mâlik – Muhammed b. Sîrîn – Hişam – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe/ İbn Nümeyr/ Ebû Kureyb
35. Enes b. Mâlik – Âsım el-Ahvel – **Hafs** – Ebû Cafer Muhammed b. es-Sabbâh
36. Ebû Saîd el-Hudrî – Ebü'l-Mütevekkil – Âsım – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
37. Umeyr (Ebü'l-Lahm'ın kölesi) – Muhammed b. Zeyd – **Hafs** – Kâle İbn Nümeyr – Ebubekir b. Ebî Şeybe – Züheyr b. Harb (cemîan)
38. Fatma bint Kays – Urve – Hişam – **Hafs** – Muhammed el-Müsennâ

39. İbn Ömer – Nâfi' – Ubeydillah – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe/Muhammed b. el-A'la'/İshak b. İbrahim
40. Fatma – Hişam – **Hafs** – İbn Nümejr – Muhammed b. Abdillâh b. Nümejr
41. Ömer – Ebû Osman – Âsım el-Ahvel – **Hafs** – İbn Nümejr
42. Süleyman b. Sard – Adiy b. Sâbit – A'meş – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
43. Hişam b. Hakîm b. Hızâm – Urve – Hişam b. Urve – **Hafs** – Ebubekir b. Şeybe
44. Ebû Mûsa – Ebû Bürde – Büreyd b. Abdillâh – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
45. Ebû Mûsa – Ebû Osman – Asım el-Ahvel – **Hafs** – İbn Nümejr/ishak b. İbrahim/Ebû Saîd el-Eşec
46. Zeynep (Abdullah İbn Mes'ud'un eşi) – Amr b. el-Hâris – Şakîk – A'meş – **Hafs** – Ömer b. Hafs – Ahmed b. Yûsuf el-Ezdî

2.10.3. Tirmizî'nin el-Câmiü's-Sahîh'indeki Sened Zinciri

1. Abdullah İbn Mesud – Alkame – Şa'bî – Dâvud b. Ebî Hind – **Hafs** – Hennâd
2. Ebû Saîd el-Hudrî – Ebü'l-Mütevekkil – Asım el-Ahvel – **Hafs** – Hennâd
3. Ali – Abdullah b. Seleme – Amr b. Mürre – İbn Ebî Leylâ – **Hafs**/Ukbe b. Hâlid – Ebû Saîd el-Eşec
4. Berâ b. Âzib – Ebû İshak – Haccâc – **Hafs** – Kuteybe
5. İbn Ömer – Atiye – Haccâc – Hafs – Ali b. Hucr
6. Ebû Cüheyfe – Avn bin Ebî Cüheyfe – Eş'âs – **Hafs** – Ali b. Saîd el-Kindî
7. Âişe – Urve – Hişam b. Urve – **Hafs** – Kuteybe
8. Ebû Eyyûb – Ebü'ş-Şimâl – Mekhûl – Haccâc – **Hafs** – Süfyan b. Veki'
9. Berâ – Adiy b. Sâbit – Eş'as – **Hafs** – Ebû Saîd el-Eşec
10. Ebû Saîd – Ebü'l-Veddâk – Mücâlid – **Hafs** – Süfyan b. Veki'

11. Ebû Saîd el-Hudrî – Muhammed –Cafer b. Muhammed – **Hafs** – Ebû Saîd el-Eşec
12. Ebû Mûsâ – Ebû Bürde – Büreyd b. Abdillâh b. Ebî Bürde – **Hafs** – Ebû Saîd
13. İbn Ömer – Nâfi’ – Ubeydullah b. Ömer – **Hafs** – Ebü’s-Sâib Selm b. Cünâde
14. Âişe – Urve – Hişam b. Urve – **Hafs** – Ebû Hişam er-Rufâî (+1)
15. Enes – A’meş – **Hafs** – Ömer b.Hafs b. Gıyâs – Süleyman b. Abdilcabbâr el-Bağdâdî
16. İbn Mâlik – Hasan – Eş’as – **Hafs** – Ebû Hişam er-Rufâî
17. Vâsile b. el-Eskâ’ – Mekhûl – Bürd b. Sinan – **Hafs** – Ümeyye b. el-Kâsım el-Huzâî el-Basrî – Seleme b. Şebîb -Tahvil- Ömer b. İsmail b. Mucâlid el-Hemdânî – Hafs
18. Abdullah b. Mes’ud – Şakîk b. Seleme – A’lâ’ b. Hâlid el-Kâhilî –**Hafs** – Ömer Abdullah b. Abdirrahman
19. Abdullah – Ebü’l-Ahves – Ebû İshak – A’meş – **Hafs** – Ebû Kureyb
20. İbn Abbâs – Saîd b. Cübeyr – Habîb b. Ebî Amre – **Hafs** – Affân b. Müslim – el-Hasan b. Muhammed el-Ze’ferânî
21. Ebû Ümâme – Abdurrahman b. Sâbit – İbn Cüreyc – **Hafs** – Muhammed b. Yahyâ es-Sakafî el-Mervezî
22. Abdullah b. Ebî Evfâ – Atâi b. es-Sâib – Hasan b. Ubeydillah – **Hafs** – Ömer Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî

2.6.4. Ebû Dâvud’un *Sünen*’indeki Sened Zinciri

1. Ali – Abdü Hayr – Ebû İshak – A’meş – **Hafs** – Muhammed b. el-A’lâi
2. Ebû Saîd el-Hudrî – Ebü’l-Mütevekkil – Âsım el-Ahvel – **Hafs** – Amr b. Avn
3. Ali – Ebû Cüheyfe – Ziyâd b. Zeyd – Abdurrahman b. İshak – **Hafs** – Muhammed b. Mahbûb

4. Ebû Hüreyre – Ebû Sâlih – Câbir – Ebû Süfyân – A'meş – **Hafs** – Muhammed b. Mahbûb/İsmail b. İbrahim
5. Âişe – Atâ – Hubeyb b. Ebî Sâbit – Câbir – Muhammed – Cafer – **Hafs** Müsedded
6. Abdullah b. Mesud - Abdurrahman b. Yezîd – İbrahim –A'meş – **Hafs** – Müsedded
7. Ebû Hüreyre – Muhammed b. Sîrîn – Hişam b. Hassân – **Hafs** –
8. Câbir –Ebü'z-Zübeyr/Süleyman b. Mûsâ – İbn Cüreyc – **Hafs** – Müsedded/Osman b. Ebî Şeybe
9. Dedesinden – Babasından – Abdurrahman b. Kays b. Muhammed b. el-Eş'as – Ebû Ümeys – **Hafs** – Ömer – Muhammed b. Yahyâ b. Fâris
10. Abdullah – Ubeyde – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Osman b. Ebî Şeybe

2.6.5. Nesâî'nin *Sünen*'indeki Sened Zinciri

1. Bilal – Berâ b. el Âzib – Abdurrahman b. Ebî Leylâ – A'meş – **Hafs b. Gıyâs** /Zâide – Talk b. Gannâm – Hüseyin b. Abdirrahman el-Cercerâî
2. Ebû Musâ – Sâbit b. Kays – Yezid b. Evs – İbrahim – Hasan b. Ubeydilâh – **Hafs** – Ömer b. Hafs b. Gıyâs – Amr b. Mansûr –Tahvil – İbrahim b. Ya'kûb – Yahyâ b. Maîn – **Hafs** – h – İbrahim b. Ya'kûb – Ömer – **Hafs**
3. Huzeyfe – Sıla b. Züfer – el-Müstevrid b. el-Ahnef – Sa'd b. Ubeyde – A'meş/ Huzeyfe – Talha b. Yezid – Amr b. Mürre – A'lâi b. Müseyyeb – **Hafs** – Muhammed b. Adem
4. Ebû Hüreyre – Ebû Zür'a – Dedem Talk b. Muâviye – **Hafs**/Talk b. Muâviye – Cerîr- İshak
5. Câbir – Atâ – İbn Cüreyc – **Hafs** – Muhammed b. Ubeyd
6. Ebû Hüreyre – Ebû Müslim el-Egar – Talha b. Musarrif – Mis'ar – **Hafs** – Ömer – Muhammed b. İdris Ebû Hâtim er-Râzî

7. Abdullah – Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Yahyâ b. Adem – Ahmed b. Süleyman
8. Sa'd – Mus'ab b. Sa'd – Talha b. Musarrif – Mis'ar – **Hafs** – Ömer – Muhammed b. İdris
9. Mugîre b. Şu'be – Bîkr b. Abdillâh el-Müzenî – Âsım – **Hafs** – Muhammed b. Abdilaziz b. Ebî Rizme
10. Abdullah – Ebü'l-Ahves – Ebû İshak – A'meş – **Hafs** – Muhammed b. Yahyâ b. Eyyûb
11. İbn Ömer – Nâfi' – Evzâî – Yahyâ b. Hamza – Hişam b. Ammâr
12. Ebû Saîd – Muhammed – Cafer b. Muhammed – **Hafs** – Ebû Saîd el-Eşec
13. Âişe – Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Muhammed b. Adem
14. Abdullah – Dedesinden – Babasından – Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as – Ebû Umeys – **Hafs** – Ömer Muhammed b. İdris

2.6.6. İbn Mâce'nin *Sünen*'indeki Sened Zinciri

1. Câbir – Muhammed – Cafer b. Muhammed – **Hafs b. Gıyâs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
2. Osman b. Ebi'l-Abbâs – Hasan – Eş'as – **Hafs** - Ebubekir b. Ebî Şeybe
3. İbn Ömer (r.a.) – Nâfi' – Ubeydillâh – **Hafs** – Ahmed b. Büdeyl
4. Huzeyfe (r.a.) – Talha b. Yezid – Amr b. Mürre – A'lâi b. el-Müseyyeb – **Hafs** – Ali b. Muhammed /tahvil/ Huzeyfe (r.a.) – Sıla b. Züfer – Müstevrid b. el-Ahnef – Sa'd b. Ubeyde – A'meş – **Hafs** - Ali b. Muhammed
5. Ebû Hüreyre – Babasından – Abdullah b. Saîd el-Makbûrî - **Hafs** – Muhammed b. es-Sabbâh
6. Ebû Hüreyre – Ebû Sâlih/ Câbir– Ebû Süfyan – A'meş – **Hafs** – Dâvud b. Ruşeyd

7. Ebû Mâlik el-Eşcâî Sa'd b. Tarık – Yezid b. Harun – **Hafs**/İbn İdris – Ebubekir b. Ebî Şeybe
8. İbn Abbâs – Abdurrahman b. Abbâs – Haccâc b. Ertât – **Hafs** – Abdullah b. Saîd
9. Ebû Mes'ud – Alkame – Abdurrahman b. Yezid – İbrahim – A'meş – **Hafs**/Esbât b. Muhammed – Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr
10. Âişe – Urve – Hişam b. Urve – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe -Câbir – Ebû Zübeyr – Haccâc – **Hafs** - Abdullah b. Saîd
11. Câbir – Süleyman b. Mûsâ – İbn Cüreyc – İbn Cüreyc – **Hafs** – Abdullah b. Saîd
12. Ebû Hüreyre – Dedesinden – Abdullah b. Saîd – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
13. Ebû Hüreyre – İbn Sîrîn – Hişam – **Hafs** – Ali b. el-Hasan b. Süleyman Ebü's-Şa'sâ'- Ubeydillah
14. Ebû Hüreyre – Ebû Sâlih – A'meş – **Hafs**/Ebû Muaviye – Ebubekir b. Ebî Şeybe Ümmü Seleme – Zeynep binti Ümmü Seleme – Urve – Hişam b. Urve – **Hafs** –Yahyâ b. Adem – Ebubekir b. Ebî Şeybe
15. Abdullah – Ebü'l-Ahves – Ebû İshak – A'meş – **Hafs** – Ali b. Meymûn er-Rakkî
16. Âişe – Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe - Ömer b. el-Hattâb – İbn Ömer – Nâfi' – Ubeydullah b. Ömer – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
17. Câbir – Ebû Zübeyr – Haccâc – **Hafs**/Ebû Hâlid – Abdullah b. Saîd
18. Umeyr (Ebü'l-Lahm'ın kölesi) – Muhammed b. Zeyd – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
19. Ömer - Ebû Osman – Âsım el-Ahvel – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
20. Ebû Saîd – Muhammed – Cafer b. Muhammed – **Hafs** – Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr
21. İbn Ömer – Nâfi' – Ubeydillah b. Ömer – **Hafs** – Ebü's-Sâib Selm b. Cünâde
22. İmran b. el-Husayn – Es-Sümeyt? – Asım – **Hafs** – İsmail b. Hafs

23. Abdullah – Ebü'l-Ahves – Ebû İshak – A'meş – **Hafs** – Süfyan b. Vekî'

2.6.7. Dârimî'nin *Sünen*'indeki Rivayet Zinciri

1. Abdullah – A'meş – **Hafs b. Gıyâs** – Hârûn b. Muâviye
2. Muhammed b. Ali – Hakem – Leys – **Hafs** – Hârûn
3. İbn Abbâs – İbn Cüreyc – **Hafs** – Hârûn b. Muâviye
4. Dahhâk – Ebû Abdullâh el-Horasânî – **Hafs** – Hârûn b. Muâviye
5. Ebü'd-Duhâ – İbrahim – Hasan b. Ubeydillah – **Hafs** – Ahmed b. Humejd
6. Nâciye el-Eslemî – Urve – Hişam b. Urve – **Hafs** – Muhammed b. Saîd
7. İbn Ömer – Nâfi' – Ubeydillah – **Hafs** – Ebubekir b. Ebî Şeybe
8. Ömer – Esved – İbrahim – Hakem/Hammâd – Eş'as – **Hafs** – Muhammed b. el-Alâ'
9. Ömer – Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Talk b. Gannâm
10. Abdullah – Ebü'l-Ahves – Ebû İshak – A'meş – **Hafs** – Zekeriya b. Adiy
11. Zeyd b. Sâbit – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ömer b. Hafs b. Gıyâs
12. İbrahim – Cehm b. Dînâr – Eş'as – **Hafs** – Muhammed b. İsâ
13. Ömer – İbrahim – Ameş – **Hafs** – Ömer
14. Hasan – Amr – **Hafs** – İbrahim b. Mûsâ
15. İbn Abbâs – Atâ' – Haccâc – **Hafs** – Saîd b. el-Mugîre

2.6.8. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki Rivayet Zinciri

1. Abdullah – Esved – İbrahim – A'meş – **Hafs** – Ahmed – Abdullah
2. Abdullah İbn Mes'ûd – Ebü'l-Ahves – Ebû İshak – A'meş – **Hafs** – İbn Ebî Şeybe – Abdullah b. Muhammed b. İbn Ebî Şeybe – Ahmed – Abdullah
3. Âişe – Mesrûk – Ebü'd-Duhâ – A'meş – **Hafs** – Ahmed – Abdullah

4. Âiſe – Sâlim b. Ebî Ca'd – A'meſ – **Hafs** – Ahmed – Abdullah
5. Ebû Hüreyre – Ebû Zûr'a – Talk b. Muâviye – **Hafs b. Gıyas b. Talk b. Muaviye** – Ali b. Abdillâh – Ahmed – Abdullah
6. Ebû Hüreyre – Ebû Sâlih – A'meſ – **Hafs** – Abdullah b. Ahmed – Abdullah Muhammed b. Ahmed – Ahmed – Abdullah
7. Ebû Mûsâ el-Eſârî – Dedesinden – Babasından – Büreyd b. Abdilâh b. Ebî Bürde – **Hafs** – İſhak b. İsâ – Ahmed – Abdullah
8. Ebû Rimse – İyad b. Lukayt – Œeybânî – **Hafs** – Ömer – Abbâs ed-Dûrî – Ahmed – Abdullah
9. Enes – Asım el-Ahvel – **Hafs** – Affân – Ahmed – Abdullah
10. Enes b. Mâlik – Salebe b. Asım – Asım el-Ahvel – **Hafs** – Nuh b. Hubeyb – Ahmed – Abdullah
11. İbn Abbâs – Babasından – İbn Ebî Nuceyh – Haccâc b. Ertât – **Hafs** – Ahmed – Abdullah
12. İbn Abbâs – Saïd b. Cübeyr – Amr b. Saïd – Dâvud b. Ebî Hind – **Hafs** – Yahyâ b. Adem – Ahmed – Abdullah b. Ahmed b. Hanbel
13. İbn Ömer – Nâfi' – Ubeydillâh – **Hafs** – Abdullah b. Muhammed b. Ebî Œeybe – Ahmed – Abdullah
14. Sâlim b. Abdillâh – Leys – **Hafs** – Ahmed – Abdullah
15. Süleyman b. Sard – Adiy b. Sâbit el-Ensârî – A'meſ – **Hafs** – Ahmed – Abdullah
16. Umûme – Ebû Cübeyre b. ed-Dahhâk el-Ensârî – Œa'bi – Dâvud b. Ebî Hind – **Hafs** – Ahmed – Abdullah
17. Ukbe b. Âmir – Kays – İsmail – **Hafs** – Ahmed – Abdullah
18. Zübeyr b. el-Avvâm – Urve – HiŒam – **Hafs** – Ahmed b. Hanbel – Abdullah b. Ahmed

2.6.9. Mâlik'in *Muvattâ'*ındaki Rivayet Zinciri

1. Bilal – Süveyd – Talha – **Hafs** – İbn Ebî Şeybe

Ebû Mahzûre – Ata' – Haccâc – **Hafs**

SONUÇ

Bu çalışmamızda, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinin sonraki nesillere ulaştırılmasında büyük emeği olan Hafs b. Gıyâs'ın hayatını ve hadis ilmindeki yerini tespit etmeye gayret ettik. Çalışmamızda sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810), 117 yılında Kûfe'de doğmuş ve orada yetişmiş olup etbau't-tâbiîn döneminin önde gelen hadis âlimlerinden biridir. Hafs b. Gıyâs ilmiyle amel eden, zühd ve takvasıyla öne çıkan, doğruluk ve adaletten ayrılmayan bir şahsiyettir.

Hafs b. Gıyâs, A'meş'in ashabının en güvenilir olanıdır. Abdurrahman b. Mehdî'nin A'meş'in ashabı içinde Hafs b. Gıyâs dışında hiç bir kimseye öncelik vermediği ifade edilmektedir. A'meş'e soru sormaya cesaret edebilen iki kişiden birisidir.

Hafs b. Gıyâs'ın güvenilir olduğu ve rivayetlerinin delil olarak kullanılabilceği hususunda icmâ edilmiştir. Ancak hadis münekkitlerince sika kabul edilmekle beraber tedliste bulunmakla da itham edilmiş, ömrünün sonlarına doğru hafızasının zayıfladığı ve bu dönemde özellikle hıfzından rivayet ettiği hadislerin bazısının ihtiyatla karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Kitabından yapmış olduğu rivayetler hakkında ise böyle bir sakınca bulunmamaktadır. Hafs'ın rivayet ettiği hadislerin başta *kütüb-i sitte* olmak üzere temel hadis kaynaklarında yer alması, yöneltilen bazı tenkitlerin yersizliğinin göstergesidir. Hafs b. Gıyâs çokça hadis rivayet ederdi (*kesîrû'l-hadîs*), hafızdı ve itkan sahibiydi. Aynı zamanda kendisinden hadis dinlediği hocaları nezdinde de itibar görürdü. Kendisinden üç veya dört bin civarında hadis rivayet edilmiş bulunan Hafs b. Gıyâs'ın 170 hadisi ihtiva eden bir hadis cüzünden de bahsedilmektedir. Şîh kaynaklarda bu cüzün, Hafs b. Gıyâs'ın hocası Ca'fer es-Sâdık'tan yaptığı rivayetlerinden oluştuğu ifade edilmektedir. Hafs b. Gıyâs ehl-i hadis tarafından sika kabul edildiği gibi Şîâ mezhebi mensupları (İmâmiyye kolu) tarafından da İmâm Sâdık ve Kâzım'ın ashabından olması hasebiyle muteber hadis râvîleri arasında sayılmış ve Şîh hadis kitaplarında da rivayetleri yer almıştır.

Hafs b. Gıyâs, cömertliği ile de şöhret bulmuştur. Aldığı 300 dirhem maaşı iki arkadaşıyla paylaştığı kaydedilmektedir.

Hafs b. Gıyâs, Hârûn Reşîd zamanında, Bağdat'ın doğu kesiminde iki yıl ve Kûfe'de on üç yıl olmak üzere Halife on beş yıl kadılık görevinde bulunmuştur. Kadılık görevini

geçim sıkıntısı nedeniyle kabul etmiş, buna rağmen verdiği hükümlerde asla baskı ve tesir altında kalmamıştır. Hatta Halifenin eşinin vekilini bir davada mahkûm etmiş ve dava esnasında halifeden gelen resmî yazıyı yargı kararını etkileyebileceği düşüncesiyle kabul etmemiştir. Bu durum Halife Hârûn Reşid'i oldukça memnun etmiş ve kadısını otuz bin dirhemle ödüllенmiştir. Ne var ki halifenin eşi Hafs b. Gıyâs'ın azledilmesi noktasında ısrar edince Hârûn Reşid onu Doğu Bağdat kadılığından azledip Kûfe kadılığına getirmiştir. Hafs b. Gıyâs'ın bu görevindeki üstün liyakatinden dolayı vefat ettiği zaman, “*Kadılık Hafs b. Gıyâs ile son buldu*”, “*Kadılık, Kûfe'de Hafs b. Gıyâs ile son buldu*” denilmiştir.

Hafs b. Gıyâs, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin ileri gelenlerindedir. Fıkhi ondan okumuştur. Ebû Hanîfe'nin kendilerine “*Sizler kalbimin sevinç kaynağı, üzüntümün cilasisınız*” dediği ashabından biridir. Hafs b. Gıyâs, İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe'den Âsâr'ını ve diğer kitaplarını dinlemiş ve ondan rivayette bulunmuştur. Ebû Hanîfe'nin müsnedlerinin bir araya toplandığı *Câmiü'l-Mesânid*'de Hafs b. Gıyâs'ın da ismi zikredilir, fakat ona ait müsned müstakil olarak verilmez. Kitabın müellifi Hârizmî onun rivayetlerinin Müsnedler içinde dağınık olarak bulunduğunu söyler. Hafs b. Gıyâs, bir hadis işittiği zaman onu İmâm-ı Azâm'a arz etmekte ve ondan o hadisin manalarını öğrenmektedir. Bu durum Hafs b. Gıyâs'ın sadece fikhî bilgilerini değil aynı zamanda hadis bilgilerinin de bir bölümünü Ebû Hanîfe'den aldığını göstermektedir.

İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe ile olan bu hoca talebe ilişkisine ve gerek Doğu Bağdat'ta ve Kûfe'de uzun yıllar kadı olarak görev yapmasına rağmen ehli hadis tarafından sika kabul edilmiş ve rivayetleri *Kütüb-i tis'a*'ya girmiştir.

Çalışmada Hafs b. Gıyâs'ın *Kütüb-i tis'a*'da yer alan rivayetleri de tespit edilip metin halinde tezin sonuna eklenmiştir. Yani bir nevi Hafs b. Gıyâs'ın kaynaklarda bahsedilen ancak günümüze ulaşamamış olan ve 170 hadis ihtiva eden cüzü yeniden inşa edilmiştir.

Netice olarak hadis tarihinin önemli bir kesitini teşkil eden tebeü't-tabî'n dönemi muhaddisleri ve özellikle ehli rey âlimleri üzerine yapılacak olan biyografi çalışmalarının bu dönemin hadis faaliyetlerini anlama hususunda önemli katkıları olacağı kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKLAR

- AYDINLI**, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul, 2006.
- AHMED B. HANBEL**, Ebû Abdullah Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, I-VI, İstanbul 1982.
- , *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, I-III, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Beyrut, 1408.
- AŞIKKUTLU**, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, İFAV, İstanbul
- BUHÂRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cû'fi, *el-Câmü's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1981.
- , *et-Târihü'l-kebir*, I-IX, Beyrut ts.
- , *et-Târihü's-sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zayed, Halep, 1396.
- CÜYÜŞÎ**, Muhammed İbrahim, "Hafs b. Gıyâs Ebû Ömer en-Nehâî el-Kûfî el-Kâdî", *Mecelletü'l-Ezher*, c. 47, sy. 3, s. 346, Kahire, 1975.
- DÂRİMÎ**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdırrahman, *Sünen*, I-II, İstanbul 1981.
- EBÛ DÂVÛD**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, el-Ezdî, *Sünen*, I-V, İstanbul 1981.
- EBÛ YÛSUF**, Yakub b. İbrahim el-Ensârî, *Kitâbü'r-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgâni, Mısır, 1357.
- EBÛ'L-FEREC**, Muâfâ b. Zekerıyya en-Nehrevânî el-Cerîrî, *el-Celisü's-sâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâsîhü's-Şafi*, thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî, Beyrut,ts.
- EVREKZEÎ**, Muhammed Emin, *Mesânidü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve adedü mervıyyâtihî mine'l-merfûât ve'l-âsâr*, Karaçi, 1398.
- HÂİRÎ**, Seyyid Mehdi, "Hafs b. Gıyâs", *Dâiretü'l-meârif-i teşeyyü*, Tahran, 1376.
- HALİFE B. HAYYÂT**, Ebû Amr, *Kitâbü't-Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr, Lübnan, 1414.
- HARİZMÎ**, Ebû'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd, *Câmiü'l-mesânid*, Beyrut, ts.

- HATİB BAĞDÂDÎ**, Ebûbekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *Tarihu'l-Bağdâd*, I-XXII, thk. Mustafa Abdülkâdir Ata, Beyrut, 1417
- EI-HÛÎ**, Ayetüllâhi'l-uzmâ Ebü'l-Kasım el-Müsevî, *Mu'cemü Ricâli'l-hadis ve tafsîlü tabakâti'r-ruvât*, I-XXIII, Beyrut, 1409.
- İBN ABDİRABBİH**, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdirrabbih el-Endelûsî, *el-Ikdü'l-ferîd*, I-V, thk. Ahmed Emin, Ahmed ez-Zeyn, İbrahim el-Ebyârî, Beyrut, 1949.
- İBN EBÎ HÂTİM**, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtım er-Râzî, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Haydarabad, 1427.
- İBN HACER**, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzibü't-tehzîb*, I-VI, thk., Halil Me'mûn Şihâ, Ömer es-Selâmî, Ali b. Mes'ûd, Beyrut, 1417
- İBN HALLİKÂN**, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâi'z-zamân*, I-VIII, Beyrut, ts.
- İBNÜ'L-ESÎR**, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih*, I-XII, Beyrut, ts.
- , *Takribü't-Tehzîb*, I-II, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Beyrut, 1395.
- , *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXVIII, Beyrut, ts.
- , *Tabakâtü'l-müdekkisîn*, thk. Asım b. Abdullah, Pakistan, ts.
- İBN HİBBÂN**, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî, *Kitâbu's-sikât*, I-IX, Haydarabad, 1395.
- , *Kitâbü Meşâhiri'l-Emsâr*, thk. Manfred Fleischhammer, Beyrut, 1987.
- İBN KUTEYBE**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Uyûnu'l-ahbâr*, I-II, Mısır, 1925.
- İBN MÂCE**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, I-II, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İstanbul 1981.
- İBN MAÎN**, Ebû Zekerriyya Yahya, *et-Târih*, I-IV, thk. Ahmed Muhammed Nur es-Seyf, Mekke, 1979.

- İBN MENCÛYE**, Ebubekr Ahmed b. Ali el-Esbehânî, *Ricâlü Sahîh- 'l- Müslim*, I-II, nşr. Abdullah el-Leysî, Beyrut, 1407
- İBN RECEB**, Ziyâuddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî, *Şerhu İleli 't-Tirmîzi*, thk. Subhi es-Sâmarrâî, Beyrut, 1339.
- İBN SA'D**, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*, I-IX, takdim İhsan Abbas, Beyrut, ts
- İCLÎ**, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *Târihu 's-Sikât*, thk. Abdülmü'ti Kal'acî, Beyrut, 1405.
- JİAERFU**, Atawuxi, *İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, İstanbul, 2002. (Basılmamış Doktora Tezi)
- KARAMAN**, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1999.
- , *Mukayeseli İslam Hukuku*, I-III, İstanbul 1996.
- EL-MİZZÎ**, Cemâlüddîn Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî, *Tehzibü 'l-Kemâl fî esmâi 'r-ricâl*, I-XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Beyrut, 1406
- KEHHÂLE**, Ömer Rıza, *Mu'cemü 'l-müellifîn terâcimü musannifi 'l-kütübi 'l- 'Arabiyye*, I-IV, Beyrut, 1414
- KELÂBÂZÎ**, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Hüseyn el-Buhârî, *Ricâlü Sahîh-i 'l-Buhârî*, I-II, nşr. Abdullah el-Leysî, Beyrut, 1407
- KERDERÎ**, Şemsüleimme Muhammed b. Abdissettâr el-Kerderî, *Menâkibu Ebî Hanîfe*, I-II, Beyrut, 1981. (Mekkî'nin *Menâkib*'i ile birlikte)
- KÖSE**, Saffet, "Hafs b. Gıyâs", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XV, 118, İstanbul, 1988-.
- LEKNEVÎ**, Ebü'l-Hasenât Muhamed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Fevâidü 'l-behiyye fî terâcimi 'l-hanefiyye*, Karaçi, ts.
- MALİK B. ENES**, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *Muvatta*, I- III, İstanbul, 14.

- MÜSLİM**, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiü's-Sahih*, I-V, thk. M. Fuad Abdülbâkî, İstanbul 1981.
- NESÂÎ**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *el-Müctebâ*, I-VIII, İstanbul, 1981.
- NÜMANÎ**, Mevlana Muhammed Abdürreşid, Kitâbü'l-âsâr Mukaddimesi (çev. Mehmet Özşenel), *Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, yıl: 1996.
- ÖZŞENEL**, Mehmet, *Sünnet ve Hadisi Değerlendirmede ve Anlamada Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmâm Şeybânî*, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 1999. (Basılmamış Doktora Tezi).
- SALİH**, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, İstanbul 1997.
- SEZGİN**, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara, 2000.
- TAŞKÖPRÜZÂDE**, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. el-Hâc Ahmed Nîle, ts, yy.
- TEHÂNEVÎ**, Zafer Ahmed, *Mukaddimetü'l-lâü's-Sünen*, I-III, Karaçi, ts.
- TEMİMÎ**, Takiyyüddîn b. Abdülkâdir ed-Dârî el-Gazzî el-Mısrî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-hanefiyye*, I-IX, Riyad, 1403.
- TİRMİZÎ**, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiü's-Sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, İstanbul 1992.
- TÛSÎ**, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan, *el-Fihrist*, nşr. Müessesetü Neşri'l-Fekâheti, y.y. 1418.
- UĞUR**, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992,
- VEKÎ'**, *Ahbâru'l-Kudât*, I-III, thk. Muhammed b. Halef b. Hayyân, Beyrut, ts.
- ZEHEBÎ**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru â'lami'n-nübela*, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnâvud, Beyrut, 1413.
- , *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri'l â'lâm*, I-XXXV, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Beyrut, 1415.

-----, *Mizânü 'l-itidâl fî nakdi 'r-ricâl*, I-IV, thk. Ali Muhammed b. el-Bicâvî, Beyrut, ts.

-----, *Tezkiretü 'l-Huffâz*, I-IV, nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Haydarabad, 1956.

ZİRİKLİ, Hayreddîn, *el-A 'lâm*, I-IX , Beyrut, 1389.

Hafs b. Gıyâs'ın Kütüb-ü Tis'a'daki Rivayetleri

كتاب الإيمان

1 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن الأعمش عن أبي سفيان عن جابر وعن أبي صالح عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

أمرت أن أقاتل الناس بمثل حديث ابن المسيب عن أبي هريرة ح وحدثني أبو بكر بن أبي شيبة

حدثنا وكيع ح وحدثني محمد بن المثنى حدثنا عبدالرحمن (يعني ابن مهدي) قال جميعا حدثنا سفيان عن أبي الزبير عن جابر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله فإذا قالوا لا إله إلا الله عصموا مني دماءهم وأموالهم إلا بحقها وحسابهم على الله ثم قرأ { إنما أنت مذكر لست عليهم بمسيطر³⁵⁸ } [88 / الغاشية / آية 21] 22]

2 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن داود عن الشعبي عن جرير قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

أيما عبد أبق فقد برئت منه الذمة³⁵⁹

3 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن الشييباني عن زر عن عبدالله

قال { ما كذب الفؤاد ما رأى } [53 / النجم / الآية - 11] قال رأى جبريل عليه السلام له ستمائة جناح³⁶⁰

4 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص عن عبدالمك عن عطاء عن ابن عباس قال رآه

³⁵⁸ Muslim, *Īman*, 35. (I/52)

³⁵⁹ Muslim, *Īman*, 123. (I/83)

³⁶⁰ Muslim, *Īman*, 281. (I/158)

5 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو سعيد الأشج جميعا عن وكيع قال الأشج حدثنا وكيع حدثنا الأعمش عن زياد بن الحصين أبي جهمة عن أبي العالية عن ابن عباس قال

ما كذب الفؤاد ما رأى { [53 / النجم / الآية - 11] } ولقد رآه نزلة أخرى { [53 / النجم / الآية - 13] قال رآه بفؤاده مرتين

5 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن الأعمش حدثنا أبو جهمة بهذا الإسناد³⁶²

6 - حدثني أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن داود عن الشعبي عن مسروق عن عائشة قالت قلت يا رسول الله ابن جدعان كان في الجاهلية يصل الرحم ويطعم المسكين فهل ذاك نافعه؟ قال لا ينفعه إنه لم يقل يوما رب اغفر لي خطيئتي يوم الدين³⁶³

كتاب العلم

7 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث ويحيى بن سعيد عن ابن جريج عن سليمان بن عتيق عن طلق بن حبيب عن الأحنف بن قيس عن عبد الله قال

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم هلك المتتبعون قالها ثلاثا³⁶⁴

8 - حدثنا عثمان بن أبي شيبة ثنا حفص بن غياث عن الأعمش عن إبراهيم عن عبيدة عن عبد الله قال

قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم " اقرأ علي سورة النساء " قال قلت اقرأ عليك و عليك

³⁶¹ Muslim, *Īman*, 284. (I/158)

³⁶² Muslim, *Īman*, 286. (I/158)

³⁶³ Muslim, *Īman*, 365. (I/196)

³⁶⁴ Muslim, *Īlim*, 7. (IV/2055)

أنزل ؟ قال " إني أحب أن أسمع من غيري " قال فقرأت عليه حتى إذا انتهيت إلى قوله { فكيف (إذا جننا من كل أمة بشهيد { الآية فرفعت رأسي فإذا عيناه تهملان (أي تفيضان بالدمع³⁶⁵

9 - أخبرنا **هارون بن معاوية عن حفص بن غياث** قال سمعت **بن جريج** يذكر عن حدثه عن بن عباس قال : تدارس العلم ساعة من الليل خير من أحيائها وقال أبو هريرة اني لأجزئ الليل ثلاثة أجزاء فثلث أنام وثلث أقوم وثلث أتذكر أحاديث رسول الله صلى الله عليه وسلم³⁶⁶

10 - أخبرنا **هارون بن معاوية عن حفص بن غياث** عن **أبي عبد الله الخرساني** عن الضحاک : { ولكن كونوا ربانيين بما كنتم تعلمون الكتاب { قال حق على كل من قرأ القرآن أن يكون فقيها³⁶⁷

11 - أخبرنا **أحمد بن حميد ثنا حفص بن غياث** عن **الحسن بن عبيد الله** عن **إبراهيم وأبي الضحى** قالا : لا تسجد³⁶⁸

كتاب الطهارة

12 - وحدثنا **عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي** عن **الأعمش** عن **إبراهيم عن الأسود وهمام عن عائشة** في المنى قالت كنت أفركه من ثوب رسول الله صلى الله عليه وسلم³⁶⁹

13 - حدثنا **هناد حدثنا حفص بن غياث** عن **دواد بن أبي هند** عن **الشعبي** عن **علقمة** عن **عبد الله بن مسعود** قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا تستنجوا بالروث و لا بالعظام فإنه زاد إخوانكم من الجن وفي الباب عن **أبي هريرة** و **سلمان** و **جابر** و **إبن عمر** [قال أبو عيسى] وقد روى هذا الحديث **إسماعيل بن إبراهيم** وغيره عن **داود بن إبي هند** عن **الشعبي** عن **علقمة** عن **عبد الله** أنه كان مع النبي صلى الله عليه وسلم ليلة الجن الحديث بطوله فقال **الشعبي** إن النبي صلى الله عليه وسلم قال لا تستنجوا بالروث و لا بالعظام فإنه زاد إخوانكم من الجن وكان رواية

³⁶⁵ Ebû Dâvûd, *İlim*, 13. (II/348); Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 32.

³⁶⁶ Dârimî, *İlim*, 27. (I/94)

³⁶⁷ Dârimî, *İlim*, 32. (I/107)

³⁶⁸ Dârimî, *İlim*, 104. (I/253)

³⁶⁹ Müslim, *Tahâre*, 106. (I/238)

إسماعيل أصح من رواية **حفص بن غياث** والعمل على هذا الحديث عند أهل العلم وفي الباب عن جابر وابن عمر [رضي الله عنهما³⁷⁰

14 - حدثنا هناد حدثنا أبو الأحوص و أبو معاوية عن الأعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الإمام ضامن والمؤذن مؤتمن اللهم أرشد الأئمة واغفر للمؤذنين³⁷¹ [قال أبو عيسى] وفي الباب عن عائشة و سهل بن سعد و عقبة بن عامر [قال أبو عيسى] حديث أبي هريرة رواه **سفيان الثوري و حفص بن غياث** وغير واحد عن **الأعمش** عن أبي صالح عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم وروى أسباط بن محمد عن الأعمش قال حدثت عن أبي صالح عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم وروى نافع بن سليمان عن محمد بن أبي صالح عن أبيه عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم هذا الحديث قال [أبو عيسى] وسمعت أبا زرعة يقول حديث أبي صالح عن أبي هريرة أصح من حديث أبي صالح عن عائشة قال [أبو عيسى] وسمعت محمدا يقول حديث أبي صالح عن عائشة أصح وذكر عن علي بن المديني أنه لم يثبت حديث [أبي صالح عن] أبي هريرة ولا حديث أبي صالح عن عائشة في هذا

15 - حدثنا أبو سعيد [عبد الله بن سعيد] الأشج حدثنا **حفص بن غياث** و عقبة بن خالد قالوا حدثنا **الأعمش** و ابن أبي ليلى عن عمرو بن مرة عن عبد الله بن سلمة عن علي قال : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرئنا القرآن على كل حال ما لم يكن جنباً³⁷²

16 - حدثنا هناد حدثنا **حفص بن غياث** عن **عاصم الأحول** عن أبي المتوكل عن أبي سعيد الخدري قال: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال إذا أتى أحدكم أهله ثم أراد أن يعود فليتوضأ بينهما وضوءاً³⁷³

17 - حدثنا محمد بن العلاء ثنا **حفص يعني ابن غياث** عن **الأعمش** عن أبي إسحاق عن عبد خير عن علي [رضي الله عنه] قال : لو كان الدين بالرأي لكان أسفل الخف أولى بالمسح من أعلاه

³⁷⁰ Tirmizî, *Tahâre*, 14. (I/29)

³⁷¹ Tirmizî, *Tahâre*, 153. (I/402)

³⁷² Tirmizî, *Tahâre*, 111. (I/273)

³⁷³ Tirmizî, *Tahâre*, 107. (I/261) Ebû Dâvud, *Tahâre*, 85.

وقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم " يمسح على ظاهر خفيه " ³⁷⁴

18 - حدثنا محمد بن العلاء ثنا حفص بن غياث عن الأعمش بهذا الحديث قال

لو كان الدين بالرأي لكان باطن القدمين أحق بالمسح من ظاهرهما وقد مسح النبي صلى الله عليه وسلم على ظهر خفيه ³⁷⁵

19 - حدثنا عمرو بن عون ثنا حفص بن غياث عن عاصم الأحول عن أبي المتوكل عن أبي سعيد الخدري

عن النبي صلى الله عليه وسلم قال " إذا أتى أحدكم أهله ثم بدا له أن يعاود فليتوضأ بينهما وضوءاً ³⁷⁶

20 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة قال حدثنا حفص بن غياث عن جعفر بن محمد عن أبيه عن جابر قال

قلت يا رسول الله أنا في أرض باردة . فكيف الغسل من الجنابة ؟ فقال صلى الله عليه سلم (أما أنا فأحثوا على رأسي ثلاثاً) ³⁷⁷

21 - وأخبرنا الحسين بن عبد الرحمن الجرجاني عن طلق بن غنام قال حدثنا زائدة وحفص بن

غياث عن الأعمش عن الحكم عن عبد الرحمن بن أبي ليلى عن البراء بن عازب عن بلال قال :
رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسح على الخفين ³⁷⁸

كتاب الغسل

22 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث قال حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني سالم عن كريب عن

³⁷⁴ Ebû Dâvûd, *Tahâre*, 63. (I/90)

³⁷⁵ Ebû Dâvûd, *Tahâre*, 63. (I/90)

³⁷⁶ Ebû Dâvûd, *Tahâre*, 85. (I/106); Tirmizî, *Tahâre*, 107.

³⁷⁷ İbn Mâce, *Tahâre*, 95. (I/191)

³⁷⁸ Nesâî, *Tahâre*, 86. (I/75)

ابن عباس قال حدثنا ميمونة قالت

صبيت للنبي صلى الله عليه وسلم غسلًا فأفرغ بيمينه على يساره فغسلهما ثم غسل فرجه ثم قال بيده الأرض فمسحها بالتراب ثم غسلها ثم تمضمض واستنشق ثم غسل وجهه وأفاض على رأسه ثم تنحى فغسل قدميه ثم أتى بمنديل فلم ينفذ بها³⁷⁹

23 - وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث ح وحدثنا أبو كريب أخبرنا ابن أبي زائدة ح وحدثني عمرو الناقد وابن نمير قالوا حدثنا مروان بن معاوية الفزاري كلهم عن عاصم عن أبي المتوكل عن أبي سعيد الخدري قال

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أتى أحدكم أهله ثم أراد أن يعود فليتوضأ³⁸⁰

زاد أبو بكر في حديثه بينهما وضوءًا وقال ثم أراد أن يعاود

24 - حدثنا أبو سعيد [عبد الله بن سعيد] الأشج حدثنا حفص بن غياث و عقبه بن خالد قالوا حدثنا الأعمش و ابن أبي ليلى عن عمرو بن مرة عن عبد الله بن سلمة عن علي قال : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرئنا القرآن على كل حال ما لم يكن جنبًا³⁸¹

كتاب الصلاة

25 - حدثنا عمرو الناقد وأبو سعيد الأشج قالوا حدثنا حفص بن غياث ح قال وحدثنا عمر بن حفص بن غياث (واللفظ له) حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثني إبراهيم عن الأسود عن عائشة

قال الأعمش

وحدثني مسلم عن مسروق عن عائشة وذكر عندها ما يقطع الصلاة الكلب والحمار والمرأة فقالت عائشة قد شبهتمونا بالحمير والكلاب والله لقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي وإني

³⁷⁹ Buhârî, *Gusûl*, 7. (I/102)

³⁸⁰ Müslim, *Hayz*, 27. (I/249)

³⁸¹ Tirmizî, *Tahare*, 111.

على السرير بينه وبين القبلة مضطجعة فتبدو لي الحاجة فأكره أن أجلس فأوذي رسول الله صلى الله عليه وسلم فأنسل من عند رجله³⁸²

26 - وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وابن نمير جميعا عن حفص بن غياث قال ابن نمير حدثنا حفص عن ابن جريج عن عطاء عن عبيد بن عمير عن عائشة قالت

ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في شيء من النوافل أسرع منه إلى الركعتين قبل الفجر³⁸³

27 - حدثنا قتيبة حدثنا حفص بن غياث عن الحجاج عن أبي إسحق قال : قلت للبراء بن عازب أين كان النبي صلى الله عليه وسلم يضع وجهه إذا سجد ؟ فقال بين كفيه³⁸⁴

28 - حدثنا علي بن حجر حدثنا حفص بن غياث عن الحجاج عن عطية عن ابن عمر قال : صليت مع النبي صلى الله عليه وسلم الظهر في السفر ركعتين وبعدها ركعتين³⁸⁵

29 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن أشعث عن الحسن عن عثمان بن أبي العاص قال

كان آخر ما عهد إلى النبي صلى الله عليه وسلم أن لا أتخذ مؤذنا يأخذ على الأذان أجرا³⁸⁶

30 - حدثنا مجاهد بن موسى ثنا عثمان بن عمر ثنا عبد الرحمن بن عبد الله يعني ابن دينار - عن محمد بن زيد بهذا الحديث قال عن أم سلمة

أنها سألت النبي صلى الله عليه وسلم أتصلي المرأة في درع وخمار ليس عليها إزار ؟ قال " إذا " كان الدرع سابغا يغطي ظهور قدميها

³⁸² Müslim, *Salat*, 270. (I/366)

³⁸³ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 95. (I/500)

³⁸⁴ Tirmizî, *Salât*, 271. (II/60)

³⁸⁵ Tirmizî, *Salât*, 393. (II/437)

³⁸⁶ İbn Mâce, *Ezân*, 3. (I/236)

قال أبو داود روى هذا الحديث مالك بن أنس وبكر بن مضر **وحفص بن غياث** وإسماعيل بن جعفر وابن أبي ذئب وابن إسحاق عن محمد بن زيد عن أمه عن أم سلمة لم يذكر أحد منهم النبي صلى الله عليه وسلم قصرُوا به على أم سلمة رضي الله عنها³⁸⁷

31 - حدثنا محمد بن محبوب ثنا حفص بن غياث عن عبد الرحمن بن إسحاق عن زياد بن زيد عن أبي جحيفة

أن علياً رضي الله عنه قال [من] السنة وضع الكف على الكف في الصلاة تحت السرة³⁸⁸

32 - حدثنا محمد بن محبوب وإسماعيل بن إبراهيم المعنى قالوا ثنا حفص بن غياث عن الأعمش عن أبي سفيان عن جابر وعن أبي صالح عن أبي هريرة قالاً

جاء سليك الغطفاني ورسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب فقال له " أصليت شيئاً ؟ " قال لا . قال " صل ركعتين تجوز فيهما³⁸⁹ "

33 - حدثنا موسى بن إسماعيل ثنا حماد بن سلمة عن هشام بن عمرو الفزاري عن عبد الرحمن [بن الحارث بن هشام عن علي بن أبي طالب] رضي الله عنه

أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يقول في آخر وتره " اللهم إني أعوذ برضاك من :
" سخطك وبمعافاتك من عقوبتك وأعوذ بك منك لا أحصي ثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك

قال أبو داود هشام أقدم شيخ لحمام وبلغني عن يحيى بن معين أنه قال لم يرو عنه غير حماد بن سلمة

قال أبو داود روى عيسى بن يونس عن سعيد بن أبي عروبة عن قتادة عن سعيد بن عبد الرحمن بن أبزي عن أبيه عن أبي بن كعب أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قنت يعني في الوار قبل

³⁸⁷ Ebû Dâvûd, *Salât*, 84. (I/228)

³⁸⁸ Ebû Dâvûd, *Salât*, 120. (I/260)

³⁸⁹ Ebû Dâvûd, *Salât*, 237. (I/360)

قال أبو داود روى عيسى بن يونس هذا الحديث أيضا عن فطر بن خليفة عن زبيد عن سعيد بن عبد الرحمن بن أبزي عن أبيه عن أبي بن كعب عن النبي صلى الله عليه وسلم مثله وروي عن **حفص بن غياث** عن مسعر عن زبيد عن عبد الرحمن بن أبزي عن أبيه عن أبي بن كعب أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قنت في الوتر قبل الركوع

قال أبو داود وحديث سعيد عن قتادة رواه يزيد بن زريع عن سعيد عن قتادة عن عزرة عن سعيد بن عبد الرحمن بن أبزي عن أبيه عن النبي صلى الله عليه وسلم لم يذكر القنوت ولا ذكر أبيا

قال أبو داود وكذلك رواه عبد الأعلى ومحمد بن بشر العبدي وسماعه بالكوفة مع عيسى بن يونس ولم يذكروا القنوت

وقد رواه أيضا هشام الدستوائي وشعبة عن قتادة ولم يذكرا القنوت

قال أبو داود وحديث زبيد رواه سليمان الأعمش وشعبة وعبد الملك بن أبي سليمان وجريير بن حازم كلهم عن زبيد لم يذكر أحد منهم القنوت إلا ما روي عن **حفص بن غياث** عن مسعر عن زبيد فإنه قال في حديثه إنه قنت قبل الركوع

قال أبو داود وليس هو بالمشهور من حديث **حفص** نخاف أن يكون عن **حفص** عن غير مسعر

قال أبو داود ويروى أن أبيا كان يقنت في النصف من شهر رمضان³⁹⁰

34 - حدثنا عثمان بن أبي شيبة ثنا حفص بن غياث عن الأعمش عن حبيب بن أبي ثابت عن عطاء عن عائشة قالت سرقت ملحفة لها فجعلت تدعو على من سرقها فجعل النبي صلى الله عليه وسلم يقول " لاتسبخي عنه"³⁹¹

³⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Salât*, 340. (I/452)

³⁹¹ Ebû Dâvûd, *Salât*, 358. (I/470)

35 - أخبرنا إبراهيم بن يعقوب قال حدثنا **عمر بن حفص** قال حدثنا **أبي ح** وأنبأنا إبراهيم بن يعقوب قال حدثنا **يحيى بن معين** قال حدثنا **حفص** ح وأنبأنا عمرو بن منصور قال حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** قال حدثنا **أبي** عن الحسن بن عبيد الله عن إبراهيم عن يزيد بن أوس عن ثابت بن قيس عن أبي موسى يرفعه قال : أبردوا بالظهر فإن الذي تجدون من الحر من فيح جهنم³⁹²

كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها

36 - حدثنا **أحمد بن بديل** حدثنا **حفص بن غياث** حدثنا **عبيد الله** عن نافع عن ابن عمر قال كان النبي صلى الله عليه وسلم يقرأ في المغرب قل يا أيها الكافرون وقل هو الله أحد³⁹³

37 - حدثنا **علي بن محمد** حدثنا **حفص بن غياث** حدثنا **العلاء بن المسيب** عن عمرو بن مرة عن طلحة بن يزيد عن حذيفة ح وحدثنا **علي بن محمد** حدثنا **حفص بن غياث** عن الأعمش عن سعد بن عبيدة عن المستورد بن الأحنف عن صلة بن زفر عن حذيفة

أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يقول بين السجدين (رب اغفر لي رب اغفر لي)³⁹⁴

38 - حدثنا **محمد بن الصباح** أنبأنا **حفص بن غياث** عن **عبد الله بن سعيد المقبري** عن أبيه عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال (إذا تشاءب أحدكم فليضع يده على فيه ولا يعوي فإن الشيطان يضحك منه³⁹⁵)

39 - حدثنا **داود بن رشيد** حدثنا **حفص بن غياث** عن **الأعمش** عن أبي صالح عن أبي هريرة وعن أبي سفيان عن جابر قالوا جاء سليك الغطفاني ورسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب . فقال له النبي صلى الله عليه وسلم (أصليت ركعتين قبل أن تجيء ؟) قال لا قال (فصل ركعتين وتجاوز فيهما)³⁹⁶

40 - حدثنا **أبو بكر بن أبي شيبة** حدثنا **عبد الله بن إدريس** و**حفص بن غياث** و**يزيد بن هارون**

³⁹² Nesâi, *Mevâkit*, 5. (I/249)

³⁹³ İbn Mâce, *İkâme*, 9. (I/272)

³⁹⁴ İbn Mâce, *İkâme*, 23. (I/289)

³⁹⁵ İbn Mâce, *İkâme*, 42. (I/310)

³⁹⁶ İbn Mâce, *İkâme*, 87. (I/353)

عن **أبي مالك الأشجعي** سعد بن طارق قال

قلت لأبي يا أبت إنك قد صليت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبي بكر وعمر وعثمان وعلي هاهنا بالكوفة نحو من خمس سنين . فكانوا يقتنون في الفجر ؟ فقال أي بني محدث³⁹⁷

41 - حدثنا عبد الله بن سعيد حدثنا حفص بن غياث حدثنا حجاج بن أرطاة عن عبد الرحمن بن عباس عن ابن عباس

أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يخرج بناته ونساءه في العيدين³⁹⁸

42 - حدثنا محمد بن عبد الله بن نمير حدثنا حفص بن غياث وأسباط بن محمد قالا حدثنا الأعمش عن إبراهيم عن عبد الرحمن بن يزيد عن علقمة عن أبي مسعود قال

(قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (الآيتان من آخر سورة البقرة من قرأهما في ليلة كفتاه³⁹⁹

قال **حفص** في حديث قال عبد الرحمن فلقيت أبا مسعود وهو يطوف فحدثني به

43 - وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو كريب جميعا عن حفص قال أبو بكر حدثنا حفص بن غياث عن الأعمش عن إبراهيم عن عبيدة عن عبد الله قال

قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم اقرأ علي القرآن قال فقلت يا رسول الله اقرأ عليك وعليك أنزل ؟ قال إني أشتي أن أسمع من غيري فقرأت النساء حتى إذا بلغت { فكيف إذا جننا من كل أمة بشهيد وبننا بك على هؤلاء شهيدا } [4 / النساء / الآية - 41] رفعت رأسي أو غمزني رجل إلى جنبي فرفعت رأسي فرأيت دموعه تسيل⁴⁰⁰

44 - وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو كريب جميعا عن حفص قال أبو بكر حدثنا حفص بن

³⁹⁷ İbn Mâce, *İkâme*, 145. (I/393)

³⁹⁸ İbn Mâce, *İkâme*, 165. (I/415)

³⁹⁹ İbn Mâce, *İkâme*, 183. (I/435)

⁴⁰⁰ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 247. (I/551)

غياث عن الأعمش عن إبراهيم عن عبيدة عن عبدالله قال

قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم اقرأ علي القرآن قال فقلت يا رسول الله اقرأ عليك وعليك أنزل؟ قال إني أشتهي أن أسمع من غيري فقرأت النساء حتى إذا بلغت { فكيف إذا جننا من كل أمة بشهيد وحننا بك على هؤلاء شهيدا } [4 / النساء / الآية - 41] رفعت رأسي أو غمزني رجل إلى جنبي فرفعت رأسي فرأيت دموعه تسيل⁴⁰¹

45

أخبرنا مالك أخبرنا ابن شهاب عن عطاء (2) بن يزيد الليثي عن أبي سعيد (3) الخدري (4)
4 أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : إذا سمعتم (5) النداء (6) فقولوا (7) مثل (8)
(ما يقول المؤذن (9)

قال مالك بلغنا (10) أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه جاءه المؤذن يؤذنه (11) لصلاة
الصبح فوجده نائما فقال المؤذن (12) : الصلاة خير من النوم فأمره عمر أن يجعلها في نداء
الصبح

هو الإعلام بعد الإعلام (1)

قوله : عطاء المدني من ثقات التابعين ورجال الجميع مات سنة خمس أو سبع ومائة واسم (2)
أبيه يزيد كذا في " الإسعاف " و " التقريب " وفي بعض النسخ : زيد

سعد بن مالك بن سنان الأنصاري شهد ما بعد أحد ومات بالمدينة سنة ثلاث أو أربع أو (3)
" خمس وستين وقيل أربع وسبعين كذا في " جامع الأصول

قوله : الخدري بضم الخاء المعجمة وسكون الدال المهملة نسبة إلى خدرة وهو الأجر (4)

⁴⁰¹ Muslim, *Salâtu 'l-Müsâfirîn*, 247. (I/551)

بفتح الألف وسكون الباء الموحدة وفتح الجيم ثم راء مهملة . ابن عوف بن الحارث بن الخزرج
وبنو خذرة قبيلة من الأنصار الخزرجيين منسوبة إلى خذرة ومنهم أبو سعيد الخدري كذا في "
أنساب " السمعاني

" و " جامع الأصول

قوله : إذا سمعتم ظاهره أنه لو لم يسمع لصمم أو بعد لا إجابة عليه وبه صرح النووي في (5)
" " شرح المهذب

أي : الأذان سمي به لأنه نداء ودعاء إلى الصلاة (6)

قوله : فقولوا استدل به على وجوب إجابة المؤذن حكاية الطحاوي عن قوم من السلف وبه (7)
قال الحنفية والظاهرية وابن وهب واستدل الجمهور بحديث مسلم وغيره : أنه صلى الله عليه
وسلم سمع مؤذنا فلما كبر قال على الفطرة فلما تشهد قال : خرج من النار . فلما قال صلى الله
عليه وسلم غير ما قال المؤذن علم أن الأمر للاستحباب . وتعقب بأنه ليس في الحديث أنه لم يقل
مثل ما قال فيجوز أنه قاله ولم ينقله الراوي اكتفاء بالعادة قاله الزرقاني

قوله : مثل ما يقول ظاهره أنه يقول مثله في جميع الكلمات لكن حديث عمر وحديث معاوية (8)
في البخاري وغيره دل على أنه يستثنى من ذلك (حي على الصلاة حي على الفلاح) فيقول
بدلها : لا حول ولا قوة إلا بالله وهو المشهور عند الجمهور وقال ابن الهمام في " فتح القدير
" : الحوقلة في الحيعلتين وإن خالفت ظاهر قوله : فقولوا مثل ما يقول المؤذن لكنه ورد فيه
حديث مفسر كذلك عن عمر رواه مسلم . فحملوا ذلك العام على ما سوى هاتين الكلمتين وهو
غير جار على قاعدتنا لأن عندنا المخصص الأول ما لم يكن متصلا به لا يخصص بل يعارض
فيجري فيه حكم المعارضة أو يقدم العام والحق هو الأول . انتهى

ثم قال : قد رأينا من مشائخ السلوك من يجمع بينهما ليعمل بالحديثين . انتهى

قلت : الجمع حسن عملا بالحديثين

وذكر بعض أصحابنا مكان حي على الفلاح (ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن) ذكره في " المحيط " وغيره لكن لا أصل له في الأحاديث ولا أعلم من أين اخترعوه وقد نبه على ذلك " المحدث عبد الحق الدهلوي في " شرح سفر السعادة

قوله : المؤذن ادعى ابن وضاح أن هذا مدرج وأن الحديث انتهى بقوله : ما يقول . وتعقب (9) " بأن الإدراج لا يثبت بمجرد الدعوى كذا في " شرح الزرقاني

قوله : بلغنا قال ابن عبد البر : لا أعلم أنه روي من وجه يحتج به وتعلم صحته وإنما فيه (10) حديث هشام بن عروة عن رجل يقال له إسماعيل لا أعرفه ذكر ابن أبي شيبه : نا عبدة بن سليمان عن هشام بن عروة عن رجل يقال له إسماعيل قال : جاء المؤذن يؤذن عمر لصلاة الصبح فقال : الصلاة خير من النوم فأعجب به عمر وقال للمؤذن : أقرأها في أذانك . انتهى . ورد الزرقاني بأنه قد أخرجه الدارقطني في السنن من طريق وكيع في مصنفه عن العمري عن نافع عن ابن عمر عن عمر وأخرج أيضا عن سفيان عن محمد بن عجلان عن نافع عن ابن عمر عن عمر أنه قال لمؤذنه : إذا بلغت حي على الفلاح في الفجر فقل : الصلاة خير من النوم . انتهى . وها هنا أخبار وآثار أخر تدل على صحة ما أمر به عمر من تقرير هذه الزيادة في الأذان فذكر ابن أبي شيبه : نا أبو خالد الأحمر عن حجاج عن عطاء كان أبو محذورة يؤذن لرسول الله صلى الله عليه وسلم ولأبي بكر وعمر وكان يقول في أذانه : الصلاة خير من النوم . قال : ونا **حفص بن غياث** عن **طلحة** عن سويد عن بلال وعن حجاج عن عطاء عن أبي محذورة : أنهما كانا يثوبان في صلاة الفجر الصلاة خير من النوم . قال : ونا وكيع عن سفيان عن عمران بن مسلم عن سويد : أنه أرسل إلى مؤذنه إذا بلغت حي على الفلاح فقل : الصلاة خير من النوم فإنه أذان بلال . وذكر ابن المبارك وعبد الرزاق في مصنفه عن معمر عن الزهري عن سعيد بن المسيب : أن بلالا أذن ذات ليلة ثم جاء يؤذن للنبي صلى الله عليه وسلم فنأدى الصلاة خير من النوم فأقرت في صلاة الصبح . وفي " شرح معاني الآثار " للطحاوي : كره قوم أن يقال في أذان الصبح الصلاة خير من النوم واحتجوا بحديث عبد الله بن زيد في الأذان الذي أمره رسول الله صلى الله عليه وسلم بتعليمه بلالا وخالفهم في ذلك آخرون فاستحبوا أن يقال ذلك في التأذين وكان من الحجة لهم أنه وإن لم يكن في تأذين عبد الله فقد علمه رسول الله صلى الله عليه وسلم أبا محذورة بعد ذلك وأمره أن يجعله في أذان الصبح : نا علي بن معبد نا روح بن عبادة نا ابن جريج أخبرني عثمان بن السائب عن أم عبد الملك بن أبي محذورة عن أبي

محذورة : أن النبي صلى الله عليه وسلم علمه في الأذان الأول من الصبح الصلاة خير من النوم .
 نا علي نا الهيثم بن خالد نا أبو بكر بن عياش عن عبد العزيز بن رفيع سمعت أبا محذورة قال :
 كنت غلاما صبيا فقال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم قل : الصلاة خير من النوم الصلاة خير
 من النوم . قال أبو جعفر : فلما علم رسول الله صلى الله عليه وسلم أبا محذورة ذلك كان ذلك
 زيادة على ما في حديث عبد الله بن زيد ووجب استعمالها وقد استعمل ذلك أصحابه من بعده . نا
 ابن شيبه نا أبو نعيم نا سفيان عن محمد بن عجلان عن نافع عن ابن عمر قال : كان في الأذان
 الأول بعد حي على الفلاح الصلاة خير من النوم الصلاة خير من النوم . نا علي بن شيبه نا يحيى
 بن يحيى نا هيثم عن ابن عون عن محمد بن سيرين عن أنس قال : كان التثويب في صلاة الغداة
 إذا قال المؤذن حي على الفلاح قال : الصلاة خير من النوم . فهذا ابن عمر وأنس يخبران أن ذلك
 مما كان المؤذن يؤذن به في أذان الصبح فثبت بذلك ما ذكرناه . وهو قول أبي حنيفة وأبي يوسف
 ومحمد . انتهى كلامه . وفي سنن النسائي عن أبي محذورة : كنت أؤذن لرسول الله صلى الله
 عليه وسلم وكنت أقول في أذان الفجر : حي على الفلاح الصلاة خير من النوم الله أكبر الله أكبر لا
 إله إلا الله . وفي " معجم الطبراني " عن بلال أنه أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما
 يؤذنه لصلاة الصبح فوجده راقدًا فقال : الصلاة خير من النوم مرتين فقال : رسول الله صلى الله
 عليه وسلم : ما أحسن هذا يا بلال اجعله في أذانك . وروى ابن خزيمة والبيهقي عن ابن سيرين
 قال : من السنة أن يقول المؤذن في أذان الفجر حي على الفلاح قال : الصلاة خير من النوم
 () قلت إسناده صحيح . رواه الدارقطني 1 / 243

أي يخبره من الإيذان أو من التأذين (11)

: قوله : فقال المؤذن ... إلخ يستنبط من هذا الأثر أمور (12)

أحدها : جواز التثويب وهو الإعلام بعد الإعلام لأمر المؤمنين وبه قال أبو يوسف واستبعده
 محمد لأن الناس سواسية في أمر الجماعة ويدفع استبعاده بما روي في الصحاح أن بلالا كان
 يؤذن الفجر ثم يأتي رسول الله صلى الله عليه وسلم على باب الحجره فيؤذنه بصلاة الصبح وكذا
 في غير صلاة الفجر . لكن قد يחדش ذلك بما أخرجه أبو بكر بن أبي شيبه عن مجاهد أن أبا
 محذورة قال : الصلاة الصلاة فقال عمر : ويحك أمجنون أنت ؟ أما كان في دعائك الذي دعوتنا ما
 " نأتيك ؟ وقد حققت الأمر في هذه المسألة في رسالتي " التحقيق العجيب في التثويب

وثانيها : جواز النوم بعد طلوع الصبح أحيانا

وثالثها : كون الصلاة خير من النوم في نداء الصبح

ورابعها : كون ذلك بأمر عمر . وقد يستشكل هذا بأن دخوله في نداء الصبح كان بأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم لبلا ل وكان ذلك شأنعا في أذان بلال وأذان أبي محذورة وغيرهما من المؤذنين في عصر رسول الله صلى الله عليه وسلم كما هو مخرج في سنن ابن ماجه وجامع الترمذي وأبي داود ومعجم الطبراني ومعاني الآثار وغيرهما وقد فصلته في رسالتي المذكورة فما معنى جعله في نداء الصبح بأمر عمر ؟ وأجيب عنه بوجه أحدها : أنه من ضروب الموافقة ذكره الطيبي في " حواشي المشكاة وردة علي القاري بأن هذا كان في زمان خلافة عمر ويبعد عدم وصوله إليه سابقا

وثانيها : أنه لعله بلغه ثم نسيه فأمره وفيه بعد أيضا

وثالثها : أن معنى أمره أن يجعلها في نداء الصبح أن يبقيا فيها ولا يجاوزها إلى غيره . قال ابن عبد البر : المعنى فيه عندي والله أعلم أنه قال : اجعل هذا في الصبح لا ها هنا كأنه كره أن يكون نداء الفجر عند باب الأمير كما أحدثه الأمراء وإنما حملني على هذا التأويل وإن كان الظاهر من الخبر خلافه لأن قول المؤذن الصلاة خير من النوم أشهر عند العلماء والعامّة من أن يظن بعمر أنه جهل ما سن رسول الله صلى الله عليه وسلم وأمر به مؤذنه بالمدينة بلالا وبمكة أبا محذورة⁴⁰²

46 - حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا حفص بن غياث قال ثنا الأعمش عن أبي الضحى عن مسروق عن عائشة قالت : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي وأنا بين يديه⁴⁰³

كتاب الجمعة

47 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث قال حدثني أبي قال حدثنا الأعمش عن إبراهيم قال الأسود

⁴⁰² Mâlik, *Salat*, 29.

⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 41.

كنا عند عائشة رضي الله عنها فذكرنا المواظبة على الصلاة والتعظيم لها قالت لما مرض :
رسول الله صلى الله عليه وسلم مرضه الذي مات فيه فحضرت الصلاة فأذن فقال (مروا أبا بكر
فليصل بالناس) . فقبل له إن أبا بكر رجل أسيف إذا قام في مقامك لم يستطع أن يصلي بالناس
وأعاد فأعادوا له فأعاد الثالثة فقال (إنكن صواحب يوسف مروا أبا بكر فليصل بالناس) . فخرج
أبو بكر فصلى فوجد النبي صلى الله عليه وسلم من نفسه خفة فخرج يتهدى بين رجلين كأنه
أنظر رجله تخطان من الوجع فأراد أبو بكر أن يتأخر فأوماً إليه النبي صلى الله عليه وسلم أن
مكانك ثم أتى به حتى جلس إلى جنبه⁴⁰⁴

قيل للأعمش وكان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي وأبو بكر يصلي بصلاته والناس يصلون
بصلاة أبي بكر ؟ فقال برأسه نعم

رواه أبو داود عن شعبة عن الأعمش بعضه وزاد أبو معاوية جلس عن يسار أبي بكر فكان أبو
يصلي قائما

كتاب الجنائز

48 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** حدثنا شقيق حدثنا خباب رضي الله
عنه قال

هاجرنا مع النبي صلى الله عليه وسلم نلتمس وجه الله فوق أجرا على الله فمنا من مات لم يأكل
من أجره شيئا منهم مصعب بن عمير ومنا من أينعت له ثمرته فهو يهدبها قتل يوم أحد فلم نجد
ما نكفنه إلا بردة إذا غطينا بها رأسه خرجت رجلاه وإذا غطينا رجله خرج رأسه فأمرنا النبي
صلى الله عليه وسلم أن نغطي رأسه وأن نجعل على رجله من الإذخر⁴⁰⁵

49 - حدثنا **أبو بكر بن أبي شيبه** حدثنا **حفص بن غياث** عن **ابن جريج** عن **أبي الزبير** عن **جابر**
قال

⁴⁰⁴ Buhârî, *Cuma*, 11. (I/236)

⁴⁰⁵ Buhârî, *Cenâiz*, 28. (I/429)

نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يجصص القبر وأن يقعد عليه وأن يبني عليه⁴⁰⁶

50- وحدثناه أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث وابن عيينة وابن إدريس وعبدية ووکیع ح وحدثناه يحيى بن يحيى أخبرنا عبدالعزیز بن محمد كلهم عن هشام بهذا الإسناد وليس في حديثهم قصة عبدالله بن أبي بكر⁴⁰⁷

51- حدثنا قتيبة حدثنا حفص بن غياث عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة قالت : كفن النبي صلى الله عليه وسلم في ثلاثة أثواب بيض يمانية ليس فيها قميص ولا عمامة قال فذكروا لعائشة قولهم (في ثوبين وبرد حبرة) فقال قد أتى بالبرد ولكنهم ردوه ولم يكفئوه فيه⁴⁰⁸

52- حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة أن النبي صلى الله عليه وسلم كفن في ثلاثة أثواب بيض يمانية ليس فيها قميص ولا عمامة فقيل لعائشة إنهم كانوا يزعمون أنه قد كفن في حبرة . فقالت عائشة قد جاءوا ببرد حبرة فلم يكفئوه⁴⁰⁹

53- حدثنا عبد الله بن سعيد حدثنا حفص بن غياث عن حجاج عن أبي الزبير عن جابر قال

ما أباح لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا أبو بكر ولا عمر في شيء ما أباحوا في الصلاة على الميت يعني لم يوقت⁴¹⁰

54- حدثنا عبد الله بن سعيد . حدثنا حفص بن غياث عن ابن جريج عن سليمان ابن موسى عن جابر قال

⁴⁰⁶ Müslim, *Cenâiz*, 32. (II/267)

⁴⁰⁷ Müslim, *Cenâiz*, 46. (II/649)

⁴⁰⁸ Tirmizî, *Cenâiz*, 20. (III/321)

⁴⁰⁹ İbn Mâce, *Cenâiz*, 11. (I/472)

⁴¹⁰ İbn Mâce, *Cenâiz*, 23.

نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يكتب على القبر شيء⁴¹¹

55 - أخبرنا إسحاق قال أنبأنا جرير قال حدثني **طلق بن معاوية** و**حفص بن غياث** قال حدثني **جدي طلق بن معاوية** عن أبي زرعة عن أبي هريرة قال : جاءت امرأة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بابن لها يشتكي فقالت يا رسول الله أخاف عليه وقد قدمت ثلاثة فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لقد احتظرت بحظار شديد من النار⁴¹²

56 - أخبرنا **محمد بن عبيد** عن **حفص بن غياث** عن **بن جريج** عن عطاء عن جابر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : إن أخاكم النجاشي قد مات فقوموا فصلوا عليه فقام فصف بنا كما يصف على الجنائز وصلى عليه⁴¹³

57 - حدثنا **مسدد** و**عثمان بن أبي شيبة** قالنا ثنا **حفص بن غياث** عن **ابن جريج** عن سليمان بن موسى وعن أبي الزبير عن جابر بهذا الحديث⁴¹⁴

كتاب الزكاة

58 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** عن **المعمر بن سويد** عن أبي ذر رضي الله عنه قال

انتهيت إلى النبي صلى الله عليه وسلم قال (والذي نفسي بيده أو والذي لا إله غيره - أو كما حلف - ما من رجل تكون له إبل أو بقرة أو غنم لا يؤدي حقها إلا أتى بها يوم القيامة أعظم ما تكون وأسمنه تطؤه بأخفافها وتنطحه بقرونها كلما جازت أхраها ردت عليه أولها حتى يقضى) بين الناس⁴¹⁵

59 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** حدثنا **أبو صالح** عن أبي هريرة

⁴¹¹ Ibn Máce, *Cenâiz*, 43. (I/481)

⁴¹² Nesâî, *Cenâiz*, 26. (IV/2)

⁴¹³ Nesâî, *Cenâiz*, 72. (IV/69)

⁴¹⁴ Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 76. (II/235)

⁴¹⁵ Buhârî, *Zekat*, 43. (II/530)

عن النبي صلى الله عليه وسلم قال (لأن يأخذ أحدكم حبله ثم يغدو أحسبه قال - إلى الجبل) فيحتطب فيبيع فيأكل ويتصدق خير له من أن يسأل الناس⁴¹⁶

60 - حدثني أحمد بن يوسف الأزدي حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** حدثني شقيق عن عمرو بن الحارث عن زينب امرأة عبدالله قال فذكرت لإبراهيم فحدثني عن أبي عبيدة عن عمرو بن الحارث عن زينب امرأة عبدالله بمثله سواء قال قالت كنت في المسجد فرآني النبي صلى الله عليه وسلم فقال

تصدقن ولو من حليكن وساق الحديث بنحو حديث أبي الأحوص⁴¹⁷

61 - وحدثنا **أبو بكر بن أبي شيبة** و**ابن نمير** و**زهير بن حرب** جميعا عن **حفص بن غياث** قال **ابن نمير** حدثنا **حفص** عن **محمد بن زيد** عن **عمير مولى أبي اللحم** قال كنت مملوكا فسألت رسول الله صلى الله عليه وسلم أتصدق من مال موالي بشيء قال

نعم والأجر بينكما نصفان⁴¹⁸

62 - حدثنا **أبو بكر بن أبي شيبة** حدثنا **حفص بن غياث** عن **الأعمش** عن شقيق عن عبدالله قال

قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم قسما فقال رجل إنها لقسمة ما أريد بها وجه الله قال فأتيت النبي صلى الله عليه وسلم فساورته فغضب من ذلك غضبا شديدا واحمر وجهه حتى تمنيت أني لم أذكره له قال ثم قال قد أودى موسى بأكثر من هذا فصب⁴¹⁹

63 - حدثنا يحيى بن يحيى أخبرنا هشيم ح وحدثنا **أبو بكر بن أبي شيبة** حدثنا **حفص بن غياث** و**أبو خالد الأحمر** ح وحدثنا **محمد بن المثني** حدثنا **عبد الوهاب** و**ابن أبي عدي** و**عبد الأعلى** كلهم عن **داود ح** وحدثني **زهير بن حرب** (واللفظ له) قال حدثنا **إسماعيل بن إبراهيم** أخبرنا **داود** عن **الشعبي** عن **جرير بن عبدالله** قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

⁴¹⁶ Buhârî, Zekat, 43. (II/537)

⁴¹⁷ Müslim, Zekat, 46. (II/694)

⁴¹⁸ Müslim, Zekat, 82. (II/711)

⁴¹⁹ Müslim, Zekat, 141. (II/739)

إذا أتاك المصدق فليصدر عنكم وهو عنكم راض⁴²⁰ :

64 - حدثنا علي بن سعيد الكوفي حدثنا حفص بن غياث عن أشعث عن عون بن أبي جحيفة عن أبيه : قال قدم علينا مصدق النبي صلى الله عليه وسلم فأخذ الصدقة من أغنيائنا فجعلها في فقرائنا وكنت غلاما يتيما فأعطاني منها قلوفا قال وفي الباب عن ابن عباس⁴²¹

65 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة . حدثنا يحيى بن آدم . حدثنا حفص بن غياث عن هشام بن عروة عن أبيه عن زينب بنت أم سلمة عن أم سلمة قالت

أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بالصدقة . فقالت زينب امرأة عبد الله أيجزيني من الصدقة أن أتصدق على زوجي وهو فقير وبني أخ لي أيتام وأنا أنفق عليهم هكذا وهكذا وعلى كل حال ؟ قال قال (نعم) . قال وكانت صناع اليدين⁴²²

كتاب الحج

66 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني عمارة عن عبد الرحمن عن عبد الله رضي الله عنه قال

ما رأيت النبي صلى الله عليه وسلم صلى صلاة بغير ميقاتها إلا صلاتين جمع بين المغرب والعشاء وصلى الفجر قبل ميقاتها⁴²³

67 - وحدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا جعفر بن محمد حدثنا أبي قال

أتيت جابر بن عبد الله فسألته عن حجة رسول الله صلى الله عليه وسلم وساق الحديث بنحو حديث حاتم بن اسماعيل وزاد في الحديث وكانت العرب يدفع بهم أبو سيارة على حمار عري فلما أجاز رسول الله صلى الله عليه وسلم من المزدلفة بالمشعر الحرام لم تشك قريش أنه سيقصر عليه

⁴²⁰ Müslim, *Zekât*, 177. (II/756)

⁴²¹ Tirmizî, *Zekât*, 21. (III/40)

⁴²² İbn Mâce, *Zekât*, 42. (I/587)

⁴²³ Buhârî, *Hac*, 99.

ويكون منزله ثم فأجاز ولم يعرض له حتى أتى عرفات فنزل⁴²⁴

68 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي عن جعفر حدثني أبي عن جابر في حديثه ذلك

أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال نحرنا ههنا ومنى كلها منحر فانحروا في رحالكم ووقفت ههنا وعرفة كلها موقف ووقفت ههنا وجمع كلها موقف⁴²⁵

69 - حدثنا يحيى بن يحيى أخبرنا حفص بن غياث عن هشام عن محمد بن سيرين عن أنس بن مالك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أتى منى فأتى الجمره فرماها ثم أتى منزله بمنى ونحر ثم قال للحلاق خذ وأشار إلى جانبه الأيمن ثم الأيسر ثم جعل يعطيه الناس⁴²⁶

70 - وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وابن نمير وأبو كريب قالوا أخبرنا حفص بن غياث عن هشام بهذا الإسناد أما أبو بكر فقال في روايته للحلاق ها وأشار بيده إلى الجانب الأيمن هكذا فقسم شعره بين من يليه قال ثم أشار إلى الحلاق وإلى الجانب الأيسر فحلقة فأعطاه أم سليم وأما في رواية أبي كريب قال فبدأ بالشق الأيمن فوزعه الشعرة والشعرتين بين الناس ثم قال بالأيسر فصنع به مثل ذلك ثم قال ههنا أبو طلحة ؟ فدفعه إلى أبي طلحة⁴²⁷

71 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو كريب قالوا حدثنا عبدالله بن نمير حدثنا هشام عن أبيه عن عائشة قالت نزول الأبطح ليس بسنة إنما نزله رسول الله صلى الله عليه وسلم لأنه كان أسمح لخروجه إذا خرج⁴²⁸

71 - وحدثناه أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث ح وحدثنيه أبو الربيع الزهراني حدثنا حماد (يعني ابن زيد) ح وحدثناه أبو كامل حدثنا يزيد بن زريع حدثنا حبيب المعلم كلهم عن هشام بهذا الإسناد مثله⁴²⁹

⁴²⁴ Muslim, Hac, 148. (II/286)

⁴²⁵ Muslim, Hac, 149.

⁴²⁶ Muslim, Hac, 323. (II/947)

⁴²⁷ Muslim, Hac, 324. (II/947)

⁴²⁸ Muslim, Hac, 339. (II/951)

⁴²⁹ Muslim, Hac, 339.

كتاب مناسك الحج

72 - أخبرنا محمد بن إدريس أبو حاتم الرازي قال حدثنا **عمرو بن حفص بن غياث** قال حدثنا **أبي** عن **مسعر** قال أخبرني طلحة بن مصرف عن أبي مسلم الأغر عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : لا تنتهي البعوث عن غزو هذا البيت حتى يخسف بجيش منهم⁴³⁰

73 - أخبرنا أحمد بن سليمان قال حدثنا **يحيى بن آدم** عن **حفص بن غياث** عن **الأعمش** عن إبراهيم عن الأسود عن عبد الله قال : كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بالخيف من منى حتى نزلت والمرسلات عرفا فخرجت حية فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اقتلوها فابتدرناها فدخلت في جحرها⁴³¹

74 - حدثنا أحمد بن حنبل ثنا يحيى بن سعيد ثنا جعفر ثنا أبي عن جابر قال

ثم قال النبي صلى الله عليه وسلم " قد نحرت ههنا ومنى كلها منحر " ووقف بعرفة فقال " قد وقفت ههنا وعرفة كلها موقف " ووقف بالمزدلفة وقال " قد وقفت ههنا ومزدلفة كلها موقف "

74 - حدثنا **مسدد** ثنا **حفص بن غياث** عن **جعفر** بإسناده زاد " فاتحروا في رحالكم⁴³²

75 - حدثنا **مسدد** حدثنا **حفص بن غياث** عن **جعفر بن محمد** عن أبيه عن جابر

أن النبي صلى الله عليه وسلم قال " وقفت ها هنا بعرفة وعرفة كلها موقف ووقفت ها هنا بجمع وجمع كلها موقف ونحرت ها هنا ومنى كلها منحر فاتحروا في رحالكم⁴³³ "

76 - حدثنا **مسدد** أن أبا معاوية **وحفص بن غياث** حدثاه وحديث أبي معاوية أتم عن الأعمش عن إبراهيم عن عبد الرحمن بن يزيد قال

⁴³⁰ Nesâî, *Menâsik*, 112. (V/206)

⁴³¹ Nesâî, *Menâsik*, 114. (V/208) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 378.

⁴³² Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 57. (I/590)

⁴³³ Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 65. (I/597)

صلى عثمان بمنى أربعا فقال عبد الله بن مسعود صليت مع النبي صلى الله عليه وسلم ركعتين ومع أبي بكر ركعتين ومع عمر ركعتين زاد عن **حفص** ومع عثمان صدرا من إمارته ثم أتمها زاد من ههنا عن أبي معاوية ثم تفرقت بكم الطرق فلوددت أن لي من أربع ركعات ركعتين متقبلتين قال الأعمش فحدثني معاوية بن قرّة عن أشياخه أن عبد الله صلى أربعا قال فقليل له عبت على عثمان ثم صليت أربعا قال الخلف شر⁴³⁴

كتاب الصوم/ الصيام

77 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** حدثنا أبو صالح عن أبي هريرة رضي الله عنه قال

سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول (لا يصومن أحدكم يوم الجمعة إلا يوما قبله⁴³⁵

أو بعده

78 - حدثنا مسدد ثنا عيسى بن يونس ثنا هشام بن حسان عن محمد بن سيرين عن أبي هريرة قال

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم " من ذرعه قيء وهو صائم فليس عليه قضاء وإن استقاء " فليقض

قال أبو داود رواه أيضا **حفص بن غياث** عن هشام مثله⁴³⁶

78 - حدثنا عبد الله بن سعيد ثنا أبو خالد عن هشام عن ابن سيرين عن أبي هريرة قال

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم " إذا دعي أحدكم فليجب فإن كان مفطرا فليطعم وإن كان

⁴³⁴ Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 76. (I/602)

⁴³⁵ Buhârî, *Savm*, 63. (II/699)

⁴³⁶ Ebû Dâvûd, *Siyâm*, 32. (I/724) İbn Mâce, *Siyâm*, 16.

صائما فليصل⁴³⁷ قال هشام والصلاة الدعاء

قال أبو داود رواه حفص بن غياث أيضا عن هشام

79 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن عبد الله بن سعيد عن جده عن أبي هريرة

قال نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن تعجيل صوم يوم قبل الرؤية⁴³⁸

80 - حدثنا عبید الله بن عبد الكريم حدثنا الحكم بن موسى حدثنا عيسى بن يونس ح وحدثنا عبید الله حدثنا علي بن الحسن بن سليمان أبو الشعثاء حدثنا حفص بن غياث جميعا عن هشام عن ابن سيرين عن أبي هريرة

عن النبي صلى الله عليه وسلم قال (من ذرعه القيء فلا قضاء عليه ومن استقاء فعليه⁴³⁹ القضاء

81 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا أبو معاوية وحفص بن غياث عن الأعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة قال نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن صوم يوم الجمعة إلا بيوم قبله أو بيوم بعده⁴⁴⁰

كتاب الاعتكاف

82 - حدثنا يحيى بن يحيى أخبرنا أبو معاوية ح وحدثنا سهل بن عثمان أخبرنا حفص بن غياث جميعا عن هشام ح وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو كريب (واللفظ لهما) قالا حدثنا ابن نمير عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة رضي الله عنها قالت كان رسول الله صلى الله عليه

⁴³⁷ Ebû Dâvûd, *Siyâm*, 75. (I/747)

⁴³⁸ İbn Mâce, *Siyâm*, 3. (I/527)

⁴³⁹ İbn Mâce, *Siyâm*, 16. (I/536) Ebû Dâvud, *Siyâm*, 32.

⁴⁴⁰ İbn Mâce, *Siyâm*, 37. (I/549)

وسلم يعتكف العشر الأواخر من رمضان⁴⁴¹

83 - حدثنا هناد بن السري . حدثنا ابن أبي زائدة وعبدة ووكيع وأبو معاوية . ح وحدثنا علي بن محمد . حدثنا وكيع وأبو معاوية . ح وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة . حدثنا حفص بن غياث . **كلهم عن هشام بن عروة** عن أبيه عن عائشة قالت إن نزول الأبطح ليس بسنة . إنما نزله رسول الله صلى الله عليه وسلم ليكون أسمح لخروجه⁴⁴²

كتاب البيوع

84 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا أبي حدثنا **الأعمش** قال ذكرنا إبراهيم الرهن في السلف فقال لا بأس به . ثم حدثنا عن الأسود عن عائشة رضي الله عنها

أن النبي صلى الله عليه وسلم اشترى طعاما من يهودي إلى أجل فرهنه درعه⁴⁴³

85 - أخبرني **محمد بن آدم** عن حفص بن غياث عن **الأعمش** عن إبراهيم عن الأسود عن عائشة قالت : اشترى رسول الله صلى الله عليه وسلم من يهودي طعاما إلى أجل ورهنه درعه⁴⁴⁴

86 - أخبرنا محمد بن إدريس قال حدثنا **عمرو بن حفص بن غياث** قال حدثنا أبي عن **أبي عميس** قال حدثني عبد الرحمن بن محمد بن الأشعث عن أبيه عن جده قال عبد الله سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : إذا اختلف البيعان وليس بينهما بينة فهو ما يقول رب السلعة أو يترك⁴⁴⁵

87 - حدثنا محمد بن يحيى بن فارس ثنا **عمر بن حفص بن غياث** ثنا أبي عن **أبي عميس** قال أخبرني عبد الرحمن بن قيس بن محمد بن الأشعث عن أبيه عن جده قال

اشترى الأشعث رقيقا من رقيق الخمس من عبد الله بعشرين ألفا فأرسل عبد الله إليه في ثمنهم

⁴⁴¹ Muslim, *I'tikaf*, 4. (II/830)

⁴⁴² Ibn Mâce, *Menâsik*, 81. (II/1019)

⁴⁴³ Buhârî, *Büyû'*, 88. (II/767) Muslim, *Müsâkât*, 126; Nesâî, *Buyû'*, 58; Ibn Mâce, *Ruhûn*, 1.

⁴⁴⁴ Nesâî, *Büyû'*, 58. (VII/288); Buhârî, *Büyû'*, 88; Muslim, *Müsâkât*, 126; Ibn Mâce, *Ruhûn*, 1.

⁴⁴⁵ Nesâî, *Büyû'*, 82. (VII/302)

فقال إنما أخذتهم بعشرة آلاف فقال عبد الله فاختر رجلا يكون بيني وبينك قال الأشعث أنت بيني وبين نفسك قال عبد الله فإني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول " إذا اختلف البيعان وليس بينهما بينة فهو ما يقول رب السلعة أو يتتاركان "446

كتاب التجارات

88 - حدثنا عبد الله بن سعيد حدثنا حفص بن غياث وأبو خالد عن حجاج عن أبي الزبير عن جابر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال

لابأس بالحيوان واحدا باثنين يدا بيد (ذكره نسيئة⁴⁴⁷

89 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن محمد بن زيد عن عمير مولى أبي اللحم قال كان مولاي يعطيني الشيء فأطعم منه . فمعني أو قال فضربني فسألت النبي صلى الله عليه وسلم أو سأله فقلت لا أنتهي أو لا أدعه فقال

الأجر بينكما⁴⁴⁸

كتاب المساقاة

90 - وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث ح وحدثنا أبو كريب وإسحاق بن إبراهيم جميعا عم أبي معاوية ح وحدثنا عمرو الناقد حدثنا عمار بن محمد ح وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا ابن فضيل كل هؤلاء عن الأعمش عن أبي سفيان عن جابر زاد عمرو في روايته عن عمار وأبو كريب في روايته عن معاوية فقالا عن أم مبشر عن النبي صلى الله عليه وسلم وربما لم يقل وكلهم قالوا عن النبي صلى الله عليه وسلم بنحو حديث عطاء وأبي الزبير وعمرو بن دينار⁴⁴⁹

91 - حدثنا أحمد بن عبدالله بن يونس حدثنا زهير بن حرب حدثنا يحيى بن سعيد أخبرني أبو

⁴⁴⁶ Ebû Dâvûd, *Büyû'*, 74. (II/307); Nesaî, *Büyû'*, 82.

⁴⁴⁷ İbn Mâce, *Ticârât*, 56. (II/763)

⁴⁴⁸ İbn Mâce, *Ticârât*, 66. (II/770)

⁴⁴⁹ Müslim, *Müsâkât*, 11. (III/1188)

بكر بن محمد بن عمرو بن حزم أن عمر بن عبدالعزيز أخبره أن أبا بكر بن عبدالرحمن بن الحارث بن هشام أخبره أنه سمع أبا هريرة يقول

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (أو سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول) (من : أدرك ماله بعينه عند رجل قد أفلس) (أو إنسان قد أفلس) فهو أحق به من غيره

91 - حدثنا يحيى بن يحيى أخبرنا هشيم ح وحدثنا قتيبة بن سعيد ومحمد بن رمح جميعا عن الليث بن سعد ح وحدثنا أبو الربيع ويحيى ابن حبيب الحارثي قالا حدثنا حماد (يعني ابن زيد) ح وحدثنا أبو بكر ابن أبي شيبة حدثنا سفيان بن عيينة ح وحدثنا محمد بن المثنى حدثنا عبدالوهاب ويحيى بن سعيد وحفص بن غياث كل هؤلاء عن يحيى ابن سعيد في هذا الإسناد بمعنى حديث زهير وقال ابن رمح من بينهم في روايته أيما امرئ فليس⁴⁵⁰

92 - حدثنا إسحاق بن إبراهيم الحنظلي أخبرنا المخزومي حدثنا عبدالواحد بن زياد عن الأعمش قال ذكرنا الرهن في السلم عند إبراهيم النخعي فقال حدثنا الأسود بن يزيد عن عائشة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم اشترى من يهودي طعاما الى أجل ورهنه درعاه من حديد

92 - حدثناه أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن الأعمش عن إبراهيم قال حدثني الأسود عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم مثله ولم يذكر من حديد⁴⁵¹

كتاب الجهاد

93 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة ثنا حفص بن غياث عن عاصم الأحول عن أبي عثمان عن عمر أنه كان ينهي عن الحرير والديباج إلا ما كان هكذا . ثم أشار بإصبعه ثم الثانية ثم الثالثة ثم الرابعة . وقال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينهانا عنه⁴⁵²

94 - أخبرنا محمد بن إدريس قال حدثنا عمر بن حفص بن غياث عن أبيه عن مسعر عن طلحة

⁴⁵⁰ Muslim, *Mūsākāt*, 22. (III/1193)

⁴⁵¹ Muslim, *Mūsākāt*, 126; (III/1226) Buhârî, *Biyyû'*, 88; Nesâî, *Biyyû'*, 58; İbn Mâce, *Ruhûn*, 1.

⁴⁵² İbn Mâce, *Cihad*, 21. (II/942)

بن مصرف عن مصعب بن سعد عن أبيه : أنه ظن أن له فضلا على من دونه من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم فقال نبي الله صلى الله عليه وسلم إنما ينصر الله هذه الأمة بضعيفها بدعوتهم وصلاتهم وإخلاصهم⁴⁵³

كتاب بدء الخلق

95 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثنا جامع بن شداد عن صفوان بن محرز أنه حدثه عن عمران بن حصين رضي الله عنهما قال

دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم وعقلت ناقتي بالباب فأتاه ناس من بني تميم فقال (اقبلوا البشرى يا بني تميم) . قالوا قد بشرتنا فأعطنا مرتين ثم دخل عليه ناس من أهل اليمن فقال (اقبلوا البشرى يا أهل اليمن إذ لم يقبلها بنو تميم) . قالوا قد قبلنا يا رسول الله قالوا جنناك نسألك عن هذا الأمر قال (كان الله ولم يكن شيء غيره وكان عرشه على الماء وكتب في الذكر كل شيء وخلق السماوات والأرض) . فنأدى مناد ذهب ناقتك يا ابن الحصين فانطلقت فإذا هي يقطع دونها السراب فوالله لو ددت أني كنت تركتها⁴⁵⁴

كتاب الأنبياء

96 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني عبد الله بن مرة عن مسروق عن عبد الله رضي الله عنه قال

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (لا تقتل نفس ظلما إلا كان على ابن آدم الأول كفل من دمها لأنه أول من سن القتل⁴⁵⁵

97 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني إبراهيم عن علقمة عن عبد الله رضي الله عنه قال

⁴⁵³ Nesâi, *Cihad*, 43. (VI/45)

⁴⁵⁴ Buhârî, *Bed'ü'l-halk*, 1. (III/1166)

⁴⁵⁵ Buhârî, *Enbiya*, 19. (III/1210)

لما نزلت { الذين آمنوا ولم يلبسوا إيمانهم بظلم } . قلنا يا رسول الله أين لا يظلم نفسه ؟ قال
(ليس كما تقولون { لم يلبسوا إيمانهم بظلم } بشرك أو لم تسمعوا إلى قول لقمان لابنه { يا بني
{ لا تشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم⁴⁵⁶

98 - حدثني **إسحاق بن إبراهيم** سمع **حفص بن غياث** حدثنا **بريد ابن عبد الله** عن أبي بردة عن
أبي موسى قال

قدمنا على النبي صلى الله عليه وسلم بعد أن افتتح خيبر فقسم لنا ولم يقسم لأحد لم يشهد الفتح
غيرنا⁴⁵⁷

كتاب فضائل الصحابة رضي الله تعالى عنهم

99 - (2435) حدثنا **سهل بن عثمان** حدثنا **حفص بن غياث** عن **هشام بن عروة** عن أبيه عن
عائشة قالت

ما غرت على نساء النبي صلى الله عليه وسلم إلا على خديجة وإني لم أدركها

قالت وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا ذبح الشاة فيقول أرسلوا بها إلى أصدقاء خديجة
قالت فأغضبته يوماً فقلت خديجة ؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم إنني قد رزقت حبها⁴⁵⁸

100 - حدثني **أبو جعفر محمد بن الصباح** حدثنا **حفص بن غياث** حدثنا **عاصم الأحول** قال

قيل لأنس بن مالك بلغك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا حلف في الإسلام ؟ فقال أنس قد
حالف رسول الله صلى الله عليه وسلم بين قريش والأنصار في داره⁴⁵⁹

كتاب التفسير

⁴⁵⁶ Buhârî, *Enbiya*, 8.

⁴⁵⁷ Buhârî, *Megâzî*, 38.

⁴⁵⁸ Müslim, *Fedâili's-sahâbe*, 75.

⁴⁵⁹ Müslim, *Fedâili's-sahâbe*, 204.

101 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثنا أبو صالح عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

يؤتى بالموت كهيئة كبش أملح فينادي مناد يا أهل الجنة فيشرئبون وينظرون فيقول هل تعرفون هذا؟ فيقولون نعم هذا الموت وكلهم قد رآه ثم ينادي يا أهل النار فيشرئبون وينظرون فيقول هل تعرفون هذا؟ فيقولون نعم هذا الموت وكلهم قد رآه فيذبح ثم يقول يا أهل الجنة خلود فلا موت ويا أهل النار خلود فلا موت . ثم قرأ { وأنذرهم يوم الحسرة إذ قضي الأمر وهم في } غفلة - وهؤلاء في غفلة أهل الدنيا - وهم لا يؤمنون⁴⁶⁰

102 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال

حدثني عمرو بن مرة عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما

قال لما نزلت { وأنذر عشيرتك الأقربين } سعد النبي صلى الله عليه وسلم على الصفا فجعل ينادي يا بني فهر يا بني عدي لبطون قريش حتى اجتمعوا فجعل الرجل إذا لم يستطع أن يخرج أرسل رسولاً لينظر ما هو فجاء أبو لهب وقريش فقال (رأيتمكم لو أخبرتمكم أن خيلاً بالوادي تريد أن تغير عليكم أكنتم مصدقي) قالوا نعم ما جربنا عليك إلا صدقا قال (فإني نذير لكم بين يدي عذاب شديد) فقال أبو لهب تباً لك سائر اليوم ألهذا جمعنا فنزلت { تبت يدا أبي لهب وتب ما } أغنى عنه ماله وما كسب⁴⁶¹

103 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثنا مسلم عن مسروق قال قال عبد الله خمس قد مضين الدخان والقمر والروم والبطشة واللزام . { فسوف يكون لزام⁴⁶²

104 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني إبراهيم عن الأسود عن عبد الله رضي الله عنه قال

⁴⁶⁰ Buhârî, *Tefsir*, 1.

⁴⁶¹ Buhârî, *Tefsir*, 2.

⁴⁶² Buhârî, *Tefsir*, 5.

بينما نحن مع النبي صلى الله عليه وسلم في غار بمنى إذ نزل عليه { والمرسلات } وإنه ليتهاها وإني لأتلقاها من فيه وإن فاه لرطب بها إذ وثبت علينا حية فقال النبي صلى الله عليه وسلم ((اقلوها) . فابتدرناها فذهبت فقال النبي صلى الله عليه وسلم (وقيت شركم كما وقيت شرها⁴⁶³))

105 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثني إبراهيم عن الأسود عن عبد الله قال

بينما نحن مع النبي صلى الله عليه وسلم في غار إذ نزلت عليه { والمرسلات } . فإنه ليتهاها وإني لأتلقاها من فيه وإن فاه لرطب بها إذ وثبت علينا حية فقال النبي صلى الله عليه وسلم ((اقلوها) . فابتدرناها فذهبت فقال النبي صلى الله عليه وسلم (وقيت شركم كما وقيت شرها))

قال عمر حفظته من أبي في غار بمنى⁴⁶⁴

106 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني إبراهيم عن علقمة عن عبد الله رضي الله عنه قال

بينما أنا مع النبي صلى الله عليه وسلم في حرث وهو متكئ على عسيب إذ مر اليهود فقال بعضهم لبعض سلوه عن الروح ؟ فقال ما رابكم إليه ؟ وقال بعضهم لا يستقبلكم بشيء تكرهونه فقالوا سلوه فسألوه عن الروح فأمسك النبي صلى الله عليه وسلم فلم يرد عليهم شيئا فعلمت

أنه يوحى إليه فقامي فلما نزل الوحي قال { ويسألونك عن الروح قل الروح من أمر ربي } وما أوتيتم من العلم إلا قليلا⁴⁶⁵

107 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثنا مسلم عن مسروق عن عائشة رضي الله عنها قالت

⁴⁶³ Buhârî, *Tefsir*, 4.

⁴⁶⁴ Buhârî, *Tefsir*, 4.

⁴⁶⁵ Buhârî, *Tefsir*, 13.

لما نزلت الآيات من آخر سورة البقرة في الربا قرأها رسول الله صلى الله عليه وسلم على الناس ثم حرم التجارة في الخمر⁴⁶⁶

108 - حدثنا الحسن بن محمد الزعفراني حدثنا **عفان بن مسلم** حدثنا **حفص بن غياث** حدثنا **حبيب بن أبي عمرة** عن سعيد بن جبير عن ابن عباس في قول الله عز وجل

ما قطعتم من لينة أو تركتموها قائمة على أصولها { قال اللينة النخلة وليخزي الفاسقين قال { استزلوهم من حصونهم قال وأمروا بقطع النخل فحك في صدورهم فقال المسلمون قد قطعنا بعضا وتركنا بعضا فلنسألن رسول الله صلى الله عليه وسلم هل لنا فيما قطعنا من أجر؟ وهل علينا فيما تركنا من وزر؟ فأنزل الله تعالى { ما قطعتم من لينة أو تركتموها قائمة على أصولها { الآية

وروى بعضهم هذا الحديث عن **حفص بن غياث** عن **حبيب بن أبي عمرة** عن سعيد بن جبير مرسلًا ولم يذكر فيه عن ابن عباس⁴⁶⁷

109 - حدثني بذلك عبد الله بن عبد الرحمن حدثنا هارون بن معاوية عن **حفص بن غياث** عن حبيب بن أبي عمرة عن سعيد بن جبير عن النبي صلى الله عليه وسلم مرسلًا⁴⁶⁸

110 - حدثنا عبد الله حدثني **أبي ثنا حفص بن غياث** ثنا **داود بن أبي هند** عن الشعبي عن أبي جبيرة بن الضحاك الأنصاري عن عمومة له : قدم النبي صلى الله عليه وسلم وليس أحد منا إلا له لقب أو لقبان قال فكان إذا دعا رجلا بلقبه قلنا يا رسول الله إن هذا يكره هذا قال فنزلت { ولا تنابزوا بالألقاب⁴⁶⁹

كتاب فضائل القرآن

111 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** عن **الأعمش** قال حدثني إبراهيم عن عبيدة عن عبد الله رضي الله عنه قال قال لي النبي صلى الله عليه وسلم

⁴⁶⁶ Buhârî, *Tefsir*, 50.

⁴⁶⁷ Tirmizî, *Tefsir*, 60.

⁴⁶⁸ Tirmizî, *Tefsir*, 60. (V/408)

⁴⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 380.

(اقرأ علي القرآن) . قلت اقرأ عليك و عليك أنزل ؟ قال (إني أحب أن أسمع من غيري)⁴⁷⁰

112 - حدثنا عبد الله حدثني **أبي** قال ثنا **حفص بن غياث** قال حدثنا **داود بن أبي هند** عن الشعبي عن أبي جبيرة بن الضحاك الأنصاري عن عمومة له : قدم النبي صلى الله عليه وسلم وليس أحد منا الا له لقب أو لقبان قال فكان إذا دعا بلقبه قلنا يا رسول الله ان هذا يكره هذا قال فنزلت { ولا تنابزوا بالألقاب⁴⁷¹

113 - حدثنا عبد الله حدثني **أبي** ثنا **حفص بن غياث** عن **إسماعيل** عن قيس عن عقبة بن عامر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أنزلت علي سورتان فتعودوا بهن فإنه لم يتعود بمثلهن يعني المعوذتين⁴⁷²

كتاب النكاح

114 - حدثنا **عمر بن حفص** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعشى** قال حدثني إبراهيم عن علقمة قال

كنت مع عبد الله فلقية عثمان بمنى فقال يا أبا عبد الرحمن إن لي إليك حاجة فخلوا فقال عثمان : هل لك يا أبا عبد الرحمن في أن نزوجك بكرا تذكرك ما كنت تعهد ؟ فلما رأى عبد الله أن ليس له حاجة إلى هذا أشار إلي فقال يا علقمة فانتبهت إليه وهو يقول أما لنن قلت ذلك لقد قال لنا النبي صلى الله عليه وسلم يا معشر الشباب من استطاع منكم الباءة فليتزوج ومن لم يستطع فعليه (بالصوم فإنه له وجاء⁴⁷³

115 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعشى** قال حدثني عمارة عن عبد الرحمن بن يزيد قال

دخلت مع علقمة الأسود على عبد الله فقال عبد الله كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم شبابا لا نجد فقال لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم (يا معشر الشباب من استطاع الباءة فليتزوج فإنه

⁴⁷⁰ Buhârî, *Fedâili'l-Kur'ân*, 32; Ebû Dâvud, *İlim*, 13,

⁴⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 69.

⁴⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 144

⁴⁷³ Buhârî, *Nikâh*, 2.

(أعض للبصر وأحصن للفرج ومن لم يستطع فعليه بالصوم فإنه له وجاء⁴⁷⁴

116 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** قال حدثني شقيق قال سمعت عبد الله قال قال النبي صلى الله عليه وسلم

لا تباشر المرأة المرأة فتنعتها لزوجها كأنه ينظر إليها⁴⁷⁵

117 - حدثنا **أبو بكر بن أبي شيبة** حدثنا **حفص بن غياث** عن **هشام** عن ابن سيرين عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

إذا دعي أحدكم فليجب فإن كان صائما فليصل وإن كان مفطرا فليطعم⁴⁷⁶

118 - حدثنا **سفيان بن وكيع** حدثنا **حفص بن غياث** عن **الحجاج** عن **مكحول** عن **أبي الشمال** عن **أبي أيوب** قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أربع من سنن المرسلين الحياء والتعطر والسواك والنكاح⁴⁷⁷

119 - أخبرنا **محمد بن عبد العزيز بن أبي رزمة** قال حدثنا **حفص بن غياث** قال حدثنا **عاصم** عن **بكر بن عبد الله المزني** عن **المغيرة بن شعبة** قال : خطبت امرأة على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال النبي صلى الله عليه وسلم أنظرت إليها قلت لا قال فانظر إليها فإنه أجد أن يؤدم بينكما⁴⁷⁸

كتاب الطلاق

120 - وحدثنا **محمد بن المثنى** حدثنا **حفص بن غياث** حدثنا **هشام** عن **أبيه** عن **فاطمة بنت قيس**

⁴⁷⁴ Buhârî, *Nikâh*, 3.

⁴⁷⁵ Buhârî, *Nikâh*, 118.

⁴⁷⁶ Müslim, *Nikah*, 106. (II/1054)

⁴⁷⁷ Tirmizî, *Nikâh*, 1.

⁴⁷⁸ Nesâî, *Nikah*, 17. (VI/69)

قالت قلت يا رسول الله زوجي طلقني ثلاثا وأخاف أن يقتحم علي قال فأمرها فتحولت⁴⁷⁹

121 - وحدثنا محمد بن المثنى حدثنا حفص بن غياث حدثنا هشام عن أبيه عن فاطمة بنت قيس

قالت قلت يا رسول الله زوجي طلقني ثلاثا وأخاف أن يقتحم علي قال فأمرها فتحولت⁴⁸⁰

122 - أخبرنا محمد بن يحيى بن أيوب قال حدثنا حفص بن غياث قال حدثنا الأعمش عن أبي

إسحاق عن أبي الأحوص عن عبد الله أنه قال : طلاق السنة تطليقة وهي طاهر في غير جماع فإذا حاضت وطهرت طلقها أخرى فإذا حاضت وطهرت طلقها أخرى ثم تعتد بعد ذلك بحيضة قال الأعمش سألت إبراهيم فقال مثل ذلك⁴⁸¹

123 - حدثنا علي بن ميمون الرقي حدثنا حفص بن غياث عن الأعمش عن أبي إسحاق عن أبي

الأحوص عن عبد الله

قال في طلاق السنة يطلقها عند كل طهر تطليقة . فإذا طهرت الثالثة طلقها وعليها بعد ذلك
حيضة⁴⁸²

124 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن هشام بن عروة عن أبيه عن

عائشة

قالت قالت فاطمة بنت قيس يا رسول الله إني أخاف أن يقتحم علي فأمرها أن تتحول⁴⁸³

125 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة . حدثنا حفص بن غياث عن الأعمش عن إبراهيم عن أسود

عن عائشة أنها أعتقت بريرة فخيرها رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان لها زوج حر⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ Muslim, *Talak*, 53. (II/1121)

⁴⁸⁰ Muslim, *Talak*, 53. (II/1121)

⁴⁸¹ Nesâî, *Talak*, 2. (VI/140); Ibn Mâce, *Talak*, 2.

⁴⁸² Ibn Mâce, *Talak*, 2. (I/651); Nesâî, *Talak*, 2.

⁴⁸³ Ibn Mâce, *Talak*, 9. (I/656)

⁴⁸⁴ Ibn Mâce, *Talak*, 10. (I/670)

- 126 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة . حدثنا حفص بن غياث عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة قالت قالت فاطمة بنت قيس يا رسول الله إنني أخاف أن يقتحم علي فأمرها أن تتحول⁴⁸⁵
- 127 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيب حدثنا حفص بن غياث عن الأعمش عن إبراهيم عن أسود عن عائشة أنها أعتقت بريرة فخيرها رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان لها زوج حر⁴⁸⁶
- 128 - أخبرنا محمد بن العلاء ثنا حفص بن غياث عن الأشعث عن الحكم وحماد عن إبراهيم عن الأسود عن عمر قال : لا ندع كتاب ربنا وسنة نبيه بقول امرأة المطلقة ثلاثا لها السكنى والنفقة⁴⁸⁷
- 129 - أخبرنا معلى ثنا زكريا عن عامر حدثني فاطمة بنت قيس : ان زوجها طلقها ثلاثا فأمرها النبي صلى الله عليه وسلم ان تعتد عند بن عمها بن أم مكتوم⁴⁸⁸
- 129- أخبرنا محمد بن العلاء ثنا حفص بن غياث عن الأشعث عن الحكم وحماد عن إبراهيم عن الأسود عن عمر قال : لا ندع كتاب ربنا وسنة نبيه بقول امرأة المطلقة ثلاثا لها السكنى والنفقة⁴⁸⁹
- 130 - أخبرنا طلق بن غنام عن حفص بن غياث عن الأعمش عن إبراهيم عن الأسود عن عمر : نحوه⁴⁹⁰
- 131 - حدثنا سعيد بن المغيرة عن حفص بن غياث عن حجاج عن عطاء عن بن عباس قال : لا يجوز طلاق الصبي ولا عتقه ولا وصيته ولا شراؤه ولا بيعه ولا شيء⁴⁹¹

⁴⁸⁵ İbn Mâce, *Talak*, 9. (I/656)

⁴⁸⁶ İbn Mâce, *Talak*, 29. (I/670)

⁴⁸⁷ Dârimî, *Nikâh*, 10. ; Müslim, *Talâk*, 46; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 39.

⁴⁸⁸ Dârimî, *Talak*, 10

⁴⁸⁹ Dârimî, *Talak*, 10

⁴⁹⁰ Dârimî, *Talak*, 10.

⁴⁹¹ Dârimî, *Talak*, 39.

كتاب الأطعمة

132 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني مجاهد عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال

بينما نحن عند النبي صلى الله عليه وسلم جلوس إذ أتني بجمار نخلة فقال النبي صلى الله عليه وسلم (إن من الشجر لما بركته كبركة المسلم) . فظننت أنه يعني النخلة فأردت أن أقول هي النخلة يا رسول الله ثم التفت فإذا أنا عاشر عشرة أنا أحدثهم فسكت فقال النبي صلى الله عليه وسلم (هي النخلة⁴⁹²)

133 - حدثنا أبو السائب سلم بن جنادة حدثنا حفص بن غياث عن عبيد الله بن عمر عن نافع عن ابن عمر قال كنا على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم نأكل ونحن نمشي . ونشرب ونحن قيام⁴⁹³

134 - حدثنا محمد بن بشار حدثنا يحيى بن سعيد عن مجالد قال حدثنا سفیان بن وكيع حدثنا حفص بن غياث عن مجالد عن أبي الوداك عن أبي سعيد : عن النبي صلى الله عليه وسلم ذكاة الجنين ذكاة أمه⁴⁹⁴

كتاب الصيد والذبائح وما يؤكل من الحيوان

135 - وحدثنا محمد بن عبد الله بن نمير حدثنا أبي وحفص بن غياث ووكيع عن هشام عن فاطمة عن أسماء قالت

نحرنا فرسا على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فأكلناه⁴⁹⁵

136 - أخبرنا عبد الوهاب بن سعيد ثنا شعيب بن إسحاق عن هشام بن عروة عن أبيه عن ناجية

⁴⁹² Buhârî, *Et'ime*, 42. (V/2075)

⁴⁹³ İbn Mâce, *Et'ime*, 25. (II/1098); Tirmizî, *Eşribe*, 11; Dârimî, *Eşribe*, 23; Ahmed, *Müsned*, II, 108.

⁴⁹⁴ Tirmizî, *Et'ime*, 2.

⁴⁹⁵ Müslim, *Sayd*, 38. (III/1541)

الأسلمي صاحب هدي رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم كيف اصنع بما عطب من الهدى فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم كل بدنة عطبت فانحرها ثم ألق نعلها في دمها ثم خل بينها وبين الناس فليأكلوه⁴⁹⁶

136 - أخبرنا محمد بن سعيد ثنا حفص بن غياث عن هشام بن عروة عن أبيه عن ناجية :
نحوه⁴⁹⁷

137 - حدثنا عبد الله حدثني أبي حدثنا حفص بن غياث ثنا الأعمش عن إبراهيم عن الأسود عن عبد الله قال : كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بمنى قال فخرجت علينا حية فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اقلوها فابتدرناها فسبقتنا⁴⁹⁸

كتاب الأضاحي

138 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو سعيد الأشج كلاهما عن حفص قال أبو بكر حدثنا حفص بن غياث عن مصعب بن سليم حدثنا أنس بن مالك قال رأيت النبي صلى الله عليه وسلم مقعيا يأكل تمرا

499

139 - حدثنا أبو سعيد الأشج حدثنا حفص بن غياث عن جعفر بن محمد عن أبيه عن أبي سعيد الخدري قال : ضحى رسول الله صلى الله عليه وسلم بكبش أقرن فحيل يأكل في سواد ويشمي في سواد وينظر في سواد⁵⁰⁰

140 - حدثنا محمد بن عبد الله بن نمير حدثنا حفص بن غياث عن جعفر بن محمد عن أبيه عن أبي سعيد قال ضحى رسول الله صلى الله عليه وسلم بكبش أقرن فحيل يأكل في سواد ويمشي في

⁴⁹⁶ Dârimî, Menâsik, 66. (II/90)

⁴⁹⁷ Dârimî, Menâsik, 66. (II/90)

⁴⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, Mûsned, I, 378; Nesâî, Menâsik, 114.

⁴⁹⁹ Müslim, Edâhî, 148. (III/1616)

⁵⁰⁰ Tirmizî, Edâhî, 4. (IV/85)

كتاب الأشربة

141 - حدثنا أبو السائب سلم بن جنادة الكوفي حدثنا حفص بن غياث عن عبيد الله بن عمر عن نافع عن ابن عمر قال : كنا نأكل على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن نمشي ونشرب ونحن قيام⁵⁰²

142 - حدثنا عثمان بن عمر أنا عمران بن حدير عن أبي البزري يزيد بن عطار عن ابن عمر قال : كنا نشرب ونحن قيام ونأكل ونحن نسعى على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم

142 - أخبرنا أبو بكر بن أبي شيبة ثنا حفص بن غياث عن عبيد الله عن نافع عن ابن عمر :
نحوه⁵⁰³

143 - حدثنا عبد الله ثنا أبي ثنا عبد الله بن محمد بن أبي شيبة ثنا حفص يعني بن غياث عن عبيد الله عن نافع عن ابن عمر قال : كنا نشرب ونحن قيام ونأكل ونحن نمشي على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم⁵⁰⁴

كتاب الشهادات

144- حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني الشعبي أنه سمع النعمان بن بشير رضي الله عنهما يقول

قال النبي صلى الله عليه وسلم (مثل المدهن في حدود الله والواقع فيها مثل قوم استهموا : سفينة فصار بعضهم في أسفلها وصار بعضهم في أعلاها فكان الذي في أسفلها يمرون بالماء على الذين في أعلاها فتأذوا به فأخذ فأسا فجعل ينقر أسفل السفينة فأتوه فقالوا ما لك قال تأذيتم بي ولا بد لي من الماء فإن أخذوا على يديه أنجوه ونجوا أنفسهم وإن تركوه أهلكوه وأهلكوا

⁵⁰¹ İbn Mâce, *Edâhî*, 4. (II/1046)

⁵⁰² Tirmizi, *Eşribe*, 11. ; Dârimî, *Eşribe*, 23; Ahmed, *Müsned*, II, 108.

⁵⁰³ Dârimî, *Eşribe*, 23. ; Tirmizî, *Eşribe*, 27; İbn Mâce, *Et'ime*, 25; Ahmed, *Müsned*, II, 108

⁵⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 108.

كتاب اللباس والزينة

145 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة . حدثنا حفص بن غياث عن عاصم عن أبي عثمان عن عمر أنه كان ينهى عن الحرير والديباج . إلا ما كان هكذا . ثم أشار بإصبعه ثم الثانية ثم الثالثة ثم الرابعة . فقال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينهانا عنه⁵⁰⁶

146 - حدثنا أحمد بن عبدالله بن يونس حدثنا زهير حدثنا عاصم الأحول عن أبي عثمان قال

كتب إلينا عمر ونحن بأذربيجان يا عتبة بن فرقد إنه ليس من كدك ولا من كد أبيك ولا من كد أمك فأشبع المسلمين في رحالهم مما تشبع منه في رحلك وإياكم والتنعم وزى أهل الشرك وليوس الحرير فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن لبوس الحرير قال إلا هكذا ورفع لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم إصبعيه الوسطى والسبابة وضمهما قال زهير قال عاصم هذا في الكتاب قال ورفع زهير إصبعيه

146 - حدثني زهير بن حرب حدثنا جرير بن عبد الحميد ح وحدثنا ابن نمير حدثنا حفص بن غياث كلاهما عن عاصم بهذا الإسناد عن النبي صلى الله عليه وسلم في الحرير بمثله⁵⁰⁷

كتاب الزهد والرقائق

147 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن هشام بن عروة عن أبيه قال قالت عائشة

ما شبع آل محمد صلى الله عليه وسلم من خبز البر ثلاثا حتى مضى لسبيله⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Buhârî, Şehâdât, 30.

⁵⁰⁶ İbn Mâce, Libâs, 18. (II/1188)

⁵⁰⁷ Müslim, Libâs, 13. (III/1641)

⁵⁰⁸ Müslim, Zühd, 24. (IV/2281)

148 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثني أبي عن إسماعيل بن سميع عن مسلم البطين عن

سعيد بن جبير عن ابن عباس قال

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من سمع سمع الله به ومن راعى راعى الله به⁵⁰⁹

149 - حدثنا سليمان بن عبد الجبار البغدادي حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا

الأعمش عن أنس قال : توفي رجل من أصحابه فقال يعني رجل أبشر بالجنة فقال رسول الله

صلى الله عليه وسلم أو لا تدري فلعله تكلم فيما لا يعنيه أو بخل بما لا ينقصه قال هذا حديث

غريب⁵¹⁰

150 - حدثنا أبو هشام الرفاعي حدثنا حفص بن غياث عن أشعب عن الحسن عن بن مالك قال :

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم المرء مع من أحب وله ما اكتسب⁵¹¹

151 - حدثنا زكريا بن عدي ثنا حفص بن غياث عن الأعمش عن أبي إسحاق عن أبي الأحوص

عن عبد الله قال قال لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن الإسلام بدأ غريبا وسيعود غريبا

أظن حفصا قال فطوبى للغرباء قيل ومن الغرباء قال النزاع من القبائل⁵¹²

152 - حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا حفص بن غياث عن هشام عن أبيه عن الزبير بن العوام قال

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لأن يحمل الرجل حبلا فيحتطب به ثم يجيء فيضعه في

السوق فيبيعه ثم يستغنى به فينفقه على نفسه خير له من أن يسأل الناس أعطوه أو منعه⁵¹³

كتاب القدر

153 - حدثنا قتيبة حدثنا عبد الرحمن بن زيد بن أبي الموالي المزني عن عبيد الله بن عبد

الرحمن بن موهب عن عمرو عن عائشة قالت : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ستة

لعنتهم لعنهم الله وكل نبي كان : الزائد في كتاب الله والمكذب بقدر الله والمتسلط بالجبروت ليعز

⁵⁰⁹ Muslim, *Zühd*, 47. (IV/2289)

⁵¹⁰ Tirmizî, *Zühd*, 11. (IV/558)

⁵¹¹ Tirmizî, *Zühd*, 50. (IV/595)

⁵¹² Dârimî, *Rikâk*, 42. (II/402); Tirmizî, *Îmân*, 13.

⁵¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 164.

بذلك من أذل الله ويذل من أعز الله والمستحل لحرم الله والمستحل من عترتي ما حرم الله والتارك
لسنتي

قال أبو عيسى : هكذا روى عبد الرحمن بن أبي الموالي هذا الحديث عن عبيد الله بن عبد
الرحمن بن موهب عن

عمرة عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم ورواه سفيان الثوري و **حفص بن غياث** وغير
واحد عن عبيد الله بن عبد الرحمن بن موهب عن علي بن حسين عن النبي صلى الله عليه وسلم
مرسلا وهذا أصح⁵¹⁴

كتاب الأيمان

154 - وحدثنا أبو سعيد الأشج حدثنا أبو أسامة ح وحدثنا محمد بن المثنى حدثنا عبد الوهاب
(يعني الثقفي) ح وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة ومحمد بن العلاء وإسحاق بن إبراهيم جميعا عن
حفص بن غياث ح وحدثنا محمد بن عمرو بن جبلة بن أبي رواد حدثنا محمد بن جعفر حدثنا
شعبة كلهم عن عبيد الله عن نافع عن ابن عمر وقال حفص من بينهم عن عمر بهذا الحديث أما
أبو أسامة والثقفي ففي حديثهما اعتكاف ليلة وأما في حديث شعبة فقال جعل عليه يوما يعتكفه
وليس في حديث حفص ذكر يوم ولا ليلة⁵¹⁵

كتاب استتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم

155 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** حدثنا خيثمة حدثنا سويد بن
غفلة قال علي رضي الله عنه

إذا حدثتكم عن رسول الله صلى الله عليه وسلم حديثا فوالله لأن أحر من السماء أحب إلي من أن
أكذب عليه وإذا حدثتكم فيما بيني وبينكم فإن الحرب خدعة وإني سمعت رسول الله صلى الله عليه

⁵¹⁴ Tirmizî, *Kader*, 17. (IV/457)

⁵¹⁵ Müslim, *Eymân*, 27. (III/127)

وسلم يقول (سيخرج قوم في آخر الزمان أحداث الأسنان سفهاء الأحلام يقولون من خير قول البرية لا يجاوز إيمانهم حناجرهم يمرقون من الدين كما يمرق السهم من الرمية فأينما لقيتموهم فاقتلوهم فإن في قتلهم أجرا لمن قتلهم يوم القيامة⁵¹⁶)

كتاب الفتن

156 - حدثنا عمرو بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثنا شقيق سمعت حذيفة يقول

بينما نحن جلوس عند عمر إذ قال أيكم يحفظ قول النبي صلى الله عليه وسلم في الفتنة؟ قال (فتنة الرجل في أهله وماله وولده وجاره تكفرها الصلاة والصدقة والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر) . قال ليس عن هذا أسألك ولكن التي تموج كموج البحر قال ليس عليك منها بأس يا أمير المؤمنين إن بينك وبينها بابا مغلقا قال عمر أيكسر الباب أم يفتح؟ قال لا بل يكسر قال عمر إذا لا يغلق أبدا قلت أجل . قلنا لحذيفة أكان عمر يعلم الباب؟ قال نعم كما يعلم أن دون غد ليلة وذلك أي حدثته حديثا ليس بالأغاليط . فهبنا أن نسأله من الباب؟ فأمرنا مسروقا فسأله فقال من الباب؟ قال عمر⁵¹⁷

157 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا معاوية وحفص بن غياث عن الأعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة قال

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله فإذا قالوها عصموا مني دماءهم وأموالهم إلا بحقها وحسابهم على الله عز وجل)⁵¹⁸

158 - حدثنا سويد بن سعيد حدثنا علي بن مسهر عن عاصم عن السميد بن السمير عن عمران بن الحصين قال أتى نافع بن الأورق وأصحابه فقالوات هلكت يا عمران قال ما هلكت قالوا بلى قال ما الذي أهلكني؟ قالوا قال الله { وقتلوهم حتى لا تكون فتنة ويكون الدين كله لله قال قد قاتلناهم حتى نفيناهم . فكان الدين كله لله { إن شئتم حدثتكم حديثا سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم قالوا وأنت سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال نعم شهدت رسول الله صلى

⁵¹⁶ Buhârî, *İstîtâbe*, 5.(VI/2539)

⁵¹⁷ Buhârî, *Fiten*, 17. (VI/2599)

⁵¹⁸ İbn Mâce, *Fiten*, 1. (II/1295)

الله عليه وسلم وقد بعث جيشا من المسلمين إلى المشركين بالرمح . فلما غشية قال أشهد أن لا إله إلا الله . إني مسلم . فطعنه فقتله . فأتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله هلكت

قال (وما الذي صنعت ؟) مرأة أو مرتين . فأخبره بالذي صنع . فقال يا رسول الله صلى الله عليه وسلم (فهلا شققت عن بطنه فعلت مافي قلبه ؟) قال يا رسول الله لو شققت بطنه لكنت أعلم مافي قلبه

(قال) فلا أنت قبلت ما تكلم به ولا أنت تعلم مافي قلبه

قال فسكت عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يلبث إلا يسيرا حتى مات . فدفناه فأصبح على ظهر الأرض . فقالوا لعل عدوا نبشه . فدفناه . ثم أمرنا غلماننا يحرسونه . فأصبح على ظهر الأرض . فقلنا لعل الغلمان نعسوا . فدفناه . ثم حرسناه بأنفسنا فأصبح على ظهر الأرض . فآلقيناه في بعض تلك الشعاب

حدثنا إسماعيل بن حفص الأيلي حدثنا **حفص بن غياث** عن عاصم عن السميظ عن عمران بن

الحصين قال بعثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم في تسرية . فحمل رجل من المسلمين على رجل من المشركين . فذكر الحديث . وزاد فيه فنبذته الأرض فأخبر النبي صلى الله عليه وسلم

قال (إن الأرض لتقبل من هو شر منه . ولكن الله أحب أن يريكم تعظيم حرمة - لا إله إلا الله⁵¹⁹

159 - حدثنا **سفيان بن وكيع** . حدثنا **حفص بن غياث** عن **الأعمش** عن أبي إسحاق عن أبي

الأحوص عن عبد الله قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

(إن الإسلام بدأ غريبا وسيعود غريبا . فطوبى للغرباء

قال قيل ومن الغرباء ؟ قال النزاع من القبائل⁵²⁰

⁵¹⁹ Ibn Mâce, *Fiten*, 1. (II/1296)

160 - حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا عبد الله بن محمد بن أبي شيبه وسمعتُه أنا من **بن أبي شيبه** ثنا **حفص بن غياث** عن **الأعمش** عن أبي إسحاق عن أبي الأحوص عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن الإسلام بدأ غريباً وسيعود غريباً كما بدأ فطوبى للغرباء قيل ومن الغرباء قال النزاع من القبائل⁵²¹

كتاب الأحكام

161 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** حدثنا سعد بن عبيدة عن أبي عبد الرحمن عن علي رضي الله عنه قال

بعث النبي صلى الله عليه وسلم سرية وأمر عليهم رجلاً من الأنصار وأمرهم أن يطيعوه فغضب عليهم وقال أليس قد أمر النبي صلى الله عليه وسلم أن تطيعوني ؟ قالوا بلى قال قد عزمت عليكم لما جمعتم حطباً وأوقدتم ناراً ثم دخلتم فيها . فجمعوا حطباً فأوقدوا فلما هموا بالدخول فقام ينظر بعضهم إلى بعض قال بعضهم إنما تبغنا النبي صلى الله عليه وسلم فراراً من النار أفندخلها ؟ فبينما هم كذلك إذ خمدت النار وسكن غضبه فذكر للنبي صلى الله عليه وسلم فقال (لو دخلوها ما خرجوا منها أبداً إنما الطاعة في المعروف⁵²²)

169 - حدثنا **أبو سعيد الأشج** حدثنا **حفص بن غياث** عن **أشعث** عن عدي بن ثابت عن البراء قال : مر بي خالي أبو بردة بن نيار ومعه لواء فقلت أين تريد ؟ قال بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى رجل تزوج امرأة أبيه أن آتية برأسه قال وفي الباب عن قرّة المزني⁵²³

كتاب التوحيد

170 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** عن شقيق عن عبد الله

عن النبي صلى الله عليه وسلم قال (ما من أحد أغير من الله من أجل ذلك حرم الفواحش وما أحد

⁵²⁰ Ibn Mâce, *Fiten*, 15. (IV/1888); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 398.

⁵²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 398; Ibn Mâce, *Fiten*, 15.

⁵²² Buhârî, *Ahkâm*, 4. (VI/ 612)

⁵²³ Tirmizî, *Ahkâm*, 25. (III/643)

(أحب إليه المدح من الله⁵²⁴)

171 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش سمعت إبراهيم قال سمعت علقمة يقول قال عبد الله

جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم من أهل الكتاب فقال يا أبا القاسم إن الله يمسك السماوات على إصبع والأرضين على إصبع والشجر والثرى على إصبع والخلانق على إصبع ثم يقول أنا الملك أنا الملك . فرأيت النبي صلى الله عليه وسلم ضحك حتى بدت نواجذه ثم قرأ { وما { قدروا الله حق قدره⁵²⁵

172 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثنا أبو صالح عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال

قال النبي صلى الله عليه وسلم (يقول الله يا آدم فيقول لبيك وسعديك فينادي بصوت إن الله يأمرك أن تخرج من ذريتك بعثا إلى النار⁵²⁶

كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة

173 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثني إبراهيم التيمي حدثني أبي قال

خطبنا علي رضي الله عنه على منبر من آجر وعليه سيف فيه صحيفة معلقة فقال والله ما عندنا من كتاب يقرأ إلا كتاب الله وما في هذه الصحيفة فنشرها فإذا فيها أسنان الإبل وإذا فيها (المدينة حرم من غير إلى كذا فمن أحدث فيها حدثا فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين لا يقبل الله منه صرفا ولا عدلا) . وإذا فيه (ذممة المسلمين واحدة يسعى بها أدناهم فمن أخفر مسلما فعليه

⁵²⁴ Buhârî, *Tevhid*, 15. (VI/2693)

⁵²⁵ Buhârî, *Tevhid*, 19. (VI/2697)

⁵²⁶ Buhârî, *Tevhid*, 32. (VI/2720); *Tefsiru Sûreti 'l-Hac*, 1

لعنة الله والملائكة والناس أجمعين لا يقبل الله منه صرفا ولا عدلا) . وإذا فيها (من والى قوما
(بغير إذن مواليه فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين لا يقبل الله منه صرفا ولا عدلا⁵²⁷

174 - حدثنا **عمر بن حفص** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** حدثنا مسلم عن مسروق قال قالت عائشة
رضي الله عنها

صنع النبي صلى الله عليه وسلم شيئا ترخص فيه وتنزه عنه قوم فبلغ ذلك النبي صلى الله عليه
وسلم فحمد الله ثم قال (ما بال أقوام يتنزهون عن الشيء أصنعه فوالله إني أعلمهم بالله وأشدهم
(له خشية⁵²⁸

175 - أخبرنا **محمد بن آدم** عن **حفص بن غياث** عن **العلاء بن المسيب** عن عمرو بن مرة عن
طلحة بن يزيد عن حذيفة والأعمش عن سعد بن عبيدة عن المستورد بن الأحنف عن صلة بن
زفر عن حذيفة : أن النبي صلى الله عليه وسلم قرأ البقرة وآل عمران والنساء في ركعة لا يمر
بآية رحمة إلا سأل ولا بآية عذاب إلا استجار⁵²⁹

176 - حدثنا قتيبة بن سعيد حدثنا حاتم عن يزيد بن أبي عبيد قال سمعت سلمة بن الأكوع يقول
غزوت مع النبي صلى الله عليه وسلم سبع غزوات وخرجت فيما يبعث من البعوث تسع غزوات
مرة علينا أبو بكر ومرة علينا أسامة

وقال **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** عن **يزيد بن أبي عبيد** قال سمعت سلمة يقول غزوت مع
النبي صلى الله عليه وسلم سبع غزوات وخرجت فيما يبعث من البعوث تسع غزوات علينا مرة
أبو بكر ومرة أسامة⁵³⁰

كتاب البر والصلة والآداب

177 - حدثنا نصر بن علي الجهضمي حدثنا أبو أسامة سمعت الأعمش يقول سمعت عدي بن

⁵²⁷ Buhârî, *Î'tisâm*, 5. (VI/2662)

⁵²⁸ Buhârî, *Î'tisâm*, 5. (VI/2662)

⁵²⁹ Nesâî, *Îftitah*, 78. (II/177)

⁵³⁰ Buhârî, *Megazî*, 45. (IV/1516)

ثابت يقول حدثنا سليمان بن صرد قال

استب رجلان عند النبي صلى الله عليه وسلم فجعل أحدهما يغضب ويحمر وجهه فنظر إليه النبي صلى الله عليه وسلم فقال إني لأعلم كلمة لو قالها لذهب ذا عنه أعود بالله من الشيطان الرجيم فقام إلى الرجل رجل ممن سمع النبي صلى الله عليه وسلم فقال أتدرون ما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أنفا؟ قال إني لأعلم كلمة لو قالها لذهب ذا عنه أعود بالله من الشيطان الرجيم فقال له الرجل أمجنونا تراني؟

177 - وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن الأعمش بهذا الإسناد⁵³¹

178 - حدثنا أبو هشام الرفاعي حدثنا حفص بن غياث عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة قالت: ما غرت على أحد من أزواج النبي صلى الله عليه وسلم ما غرت على خديجة وما بي أن أكون أدركتها وما ذاك لكثرة ذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم وإن كان ليذبح الشاة فيتتبع بها صدائق خديجة فيهدئها لهن⁵³²

179 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن هشام بن عروة عن أبيه عن هشام بن حكيم بن حزام قال

مر بالشام على أناس وقد أقيموا في الشمس وصب على رؤسهم الزيت فقال ما هذا؟ قيل يعذبون في الخراج فقال أما إني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول إن الله يعذب الذين يعذبون في الدنيا⁵³³

180 - حدثنا أحمد بن يوسف الأزدي حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثنا أبو إسحاق عن أبي مسلم الأغر أنه حدثه عن أبي سعيد الخدري وأبي هريرة قالوا

⁵³¹ Müslim, *Birr*, 110. (IV/2015)

⁵³² Tirmizî, *Birr*, 70. (IV/369)

⁵³³ Müslim, *Birr*, 117. (IV/2017)

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم العز إزاره والكبرياء رداؤه فمن ينازعني عذ⁵³⁴

181 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا **علي بن مسهر** و**حفص بن غياث** عن **بريد بن عبد الله** عن أبي بردة عن أبي موسى قال

كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أتاه طالب حاجة أقبل على جلساته فقال اشفعوا فلتؤجروا وليقض الله على لسان نبيه ما أحب⁵³⁵

182 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة ومحمد بن عبد الله بن نمير وأبو سعيد الأشج (واللفظ لأبي بكر) قالوا حدثنا **حفص (يعنون ابن غياث)** ح وحدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** عن جده طلق بن معاوية عن أبي زرعة بن عمرو بن جرير عن أبي هريرة قال

أتت امرأة النبي صلى الله عليه وسلم بصبي لها فقالت يا نبي الله ادع الله له فلقد دفنت ثلاثة قال دفنت ثلاثة ؟ قالت نعم قال لقد احتظرت بحضار شديد من النار⁵³⁶

قال عمر من بينهم عن جده وقال الباقر عن طلق ولم يذكر الجدة

183 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** عن **العلاء بن خالد الكاهلي** عن شقيق عن **عبد الله** قال

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوتى بجهنم يومئذ لها سبعون ألف زمام مع كل زمام سبعون ألف ملك يجرونها

كتاب الحدود

184 - حدثنا **عمرو بن حفص بن غياث** حدثني **أبي** حدثنا **الأعمش** قال سمعت أبا صالح عن أبي هريرة

⁵³⁴ Muslim, *Birr*, 136. (IV/2023)

⁵³⁵ Muslim, *Birr*, 145. (IV/2026)

⁵³⁶ Muslim, *Birr*, 155. (IV/2030)

عن النبي صلى الله عليه وسلم قال (لعن الله السارق يسرق البيضة فتقطع يده ويسرق الحبل
(فتقطع يده⁵³⁷)

كتاب الدعوات عن رسول الله صلى الله عليه وسلم

185 - حدثنا أبو سعيد الأشج حدثنا حفص بن غياث و أبو خالد الأحمر عن حجاج بن أرطاة عن
رياح بن عبدة قال حفص عن ابن أخي أبي سعيد وقال أبو خالد عن مولى لأبي سعيد عن أبي
سعيد رضي الله عنه قال : كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا أكل أو شرب قال الحمد لله الذي
أطعمنا وسقانا وجعلنا مسلمين⁵³⁸

186 - حدثنا محمد بن يحيى الثقفي المروزي حدثنا حفص بن غياث عن ابن جريج عن عبد
الرحمن بن سابط عن أبي أمامة قال : قيل لرسول الله صلى الله عليه وسلم أي الدعاء أسمع ؟
قال جوف الليل الآخر ودبر الصلوات المكتوبات⁵³⁹

187 - حدثنا أحمد بن إبراهيم الدروقي حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي عن الحسن بن
عبيد الله عن عطاء بن السائب عن عبد الله بن أبي أوفى قال : كان رسول الله صلى الله عليه
وسلم يقول اللهم برد قلبي بالثلج والبرد والماء البارد اللهم نق قلبي من الخطايا كما نقيت الثوب
الأبيض من الدنس⁵⁴⁰

كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار

188 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا أبو خالد (يعني سليمان بن حيان) ح وحدثنا ابن نمير
(كلهم عن هشام ح حدثنا أبو معاوية ح وحدثني أبو سعيد الأشج حدثنا حفص (يعني ابن ")
وحدثني أبو خيثمة زهير بن حرب (واللفظ له) حدثنا إسماعيل بن إبراهيم عن هشام بن حسان
عن محمد بن سيرين عن أبي هريرة قال

⁵³⁷ Buhârî, *Hudûd*, 7. (VI/2489)

⁵³⁸ Tirmizî, *Deavât*, 56. (V/508)

⁵³⁹ Tirmizî, *Deavât*, 79.

⁵⁴⁰ Tirmizî, *Deavât*, 102. (V/551)

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من تاب قبل أن تطلع الشمس من مغربها تاب الله عليه⁵⁴¹

189 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا محمد بن فضيل وأبو معاوية عن عاصم عن أبي عثمان عن أبي موسى قال

كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم في سفر فجعل الناس يجهرون بالتكبير فقال النبي صلى الله عليه وسلم يا أيها الناس اربعوا على أنفسكم إنكم ليس تدعون أصم ولا غانبا إنكم تدعون سميعا قريبا وهو معكم قال وأنا خلفه وأنا أقول لا حول ولا قوة إلا بالله فقال يا عبدالله بن قيس ألا أدلك على كنز من كنوز الجنة؟ فقلت بلى يا رسول الله قال قل لا حول ولا قوة إلا بالله⁵⁴²

189 - حدثنا ابن نمير وإسحاق بن إبراهيم وأبو سعيد الأشج جميعا عن حفص بن غياث عن عاصم بهذا الإسناد نحوه⁵⁴³

كتاب الرهون

190 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة ثنا حفص بن غياث عن الأعمش عن إبراهيم . حدثني الأسود عن عائشة أن النبي صلى الله عليه وسلم إشتري من يهودي طعاما إلى أجل ورهنه درعه⁵⁴⁴

كتاب السير عن رسول الله صلى الله عليه وسلم

191 - حدثنا أبو سعيد الأشج حدثنا حفص بن غياث حدثنا بريد بن عبد الله بن أبي بردة عن جده أبي بردة عن أبي موسى قال : قدمت على رسول الله صلى الله عليه وسلم في نفر من الأشعرين خبير فأسهم لنا مع الذين افتتحوها⁵⁴⁵

192 - حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني الشعبي أنه سمع النعمان بن بشير رضي الله عنهما يقول

⁵⁴¹ Muslim, *Zikr*, 43. (IV/2076)

⁵⁴² Muslim, *Zikr*, 44. (IV/2076)

⁵⁴³ Muslim, *Zikr*, 44. (IV/2076)

⁵⁴⁴ İbn Mâce, *Rühûn*, 1. (II/815); Buhârî, *Buyû*, 88; Nesâî, *Buyû*, 58;

⁵⁴⁵ Tirmizî, *Siyer*, 10. (IV/128)

قال النبي صلى الله عليه وسلم (مثل المدفن في حدود الله والواقع فيها مثل قوم استهموا سفينة فصار بعضهم في أسفلها و صار بعضهم في أعلاها فكان الذي في أسفلها يمرون بالماء على الذين في أعلاها فتأذوا به فأخذ فأسا فجعل ينقر أسفل السفينة فأتوه فقالوا ما لك قال تأذيتم بي ولا بد لي من الماء فإن أخذوا على يديه أنجوه ونجوا أنفسهم وإن تركوه أهلكوه وأهلكوا أنفسهم

193 - حدثنا عبد الله حدثني **أبي ثنا حفص بن غياث** ثنا **حجاج بن أرطاة** عن **بن أبي نجيح** عن أبيه عن **بن عباس** قال : ما قاتل رسول الله صلى الله عليه وسلم قوما حتى يدعوه⁵⁴⁶

194 - حدثنا عبد الله حدثني **أبي ثنا إسحاق بن عيسى** ثنا **حفص بن غياث** عن **بريد بن عبد الله بن أبي بردة** عن أبيه عن جده **أبي موسى الأشعري** قال : قدمت على رسول الله صلى الله عليه وسلم في ناس من قومي بعد ما فتح خيبر بثلاث فاسهم لنا ولم يقسم لأحد لم يشهد الفتح غيرنا⁵⁴⁷

كتاب صفة القيامة

195 - حدثنا **عمر بن إسماعيل بن مجالد الهمداني** حدثنا **حفص بن غياث** ح قال : وأخبرنا سلمة بن شبيب حدثنا **أمية بن القاسم الحذاء البصري** حدثنا **حفص بن غياث** عن **برد بن سنان** عن مكحول عن **وائلة بن الأسقع** قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا تظهر السماتة لأخيك فيرحمه الله ويبتليك⁵⁴⁸

كتاب الجنة وصفة نعيمها وأهلها

196 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** عن **العلاء بن خالد الكاهلي** عن **شقيق** عن **عبدالله** قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم **يؤتى بجهنم يومئذ لها سبعون ألف زمام مع كل زمام : [سبعون ألف ملك يجرونها⁵⁴⁹**

⁵⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 231.

⁵⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 405.

⁵⁴⁸ Tirmizî, *Sıfatı'l-Kıyâme*, 54. (IV/662)

⁵⁴⁹ Müslim, *el-Cenne ve sıfatı naîmihe ve ehlihâ*, 29. (IV/2184)

كتاب صفة جهنم عن رسول الله صلى الله عليه وسلم

197 - حدثنا عبد الله بن عبد الرحمن أخبرنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** عن **العلاء بن خالد الكاهلي** عن شقيق بن سلمة عن عبد الله بن مسعود قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : يوتى بجهنم يومئذ لها سبعون ألف زمام مع كل زمام سبعون ألف ملك يجرونها قال عبد الله : و الثوري لا يرفعه⁵⁵⁰

كتاب صفات المنافقين وأحكامهم

198 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** قال سمعت إبراهيم يقول سمعت علقمة يقول قال عبدالله

جاء رجل من أهل الكتاب إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا أبا القاسم إن الله يمسك السماوات على إصبع والأرضين على إصبع والشجر والثرى على إصبع والخلانق على إصبع ثم يقول أنا الملك أنا الملك

قال فرأيت النبي صلى الله عليه وسلم ضحك حتى بدت نواجذه ثم قرأ وما قدروا الله حق قدره⁵⁵¹

199 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** حدثني إبراهيم عن علقمة عن عبدالله قال

بينما أنا أمشي مع النبي صلى الله عليه وسلم في حرث وهو متكئ على عسيب إذ مر بنفر من اليهود فقال بعضهم لبعض سلوه عن الروح فقالوا ما رابكم إليه ؟ لا يستقبلكم بشيء تكرهونه فقالوا سلوه فقام إليه بعضهم فسأله عن الروح قال فأسكت النبي صلى الله عليه وسلم فلم يرد عليه شيئا فعلمت أنه يوحى إليه قال فقمت مكاني فلما نزل الوحي قال { ويسألونك عن الروح قل الروح من أمر ربي وما أوتيتم من العلم إلا قليلا } [17 / الإسراء⁵⁵²

⁵⁵⁰ Tirmizî, *Sıfat-ı Cehennem*, 1. (IV/701)

⁵⁵¹ Müslim, *Sıfati'l-Münâfikîn*, 21. (IV/2147)

⁵⁵² Müslim, *Sıfati'l-Münâfikîn*, 32. (IV/2152)

200 - حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو كريب وإسحاق بن إبراهيم جميعا عن أبي معاوية ح وحدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** كلاهما عن **الأعمش** ح وحدثنا منجاب بن حارث التميمي (واللفظ له) أخبرنا ابن مسهر عن الأعمش عن إبراهيم عن أبي معمر عن عبدالله بن مسعود قال

بينما نحن مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بمنى إذا انفلق القمر فلقتين فكانت فلقة وراء الجبل وفلقة دونه فقال لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم اشهدوا⁵⁵³

كتاب الضحايا

201 - أخبرنا **عبد الله بن سعيد أبو سعيد الأشج** قال حدثنا **حفص بن غياث** عن **جعفر بن محمد** عن أبيه عن أبي سعيد قال : ضحى رسول الله صلى الله عليه وسلم بكبش أقرن فحيل يمشي في سواد ويأكل في سواد وينظر في سواد⁵⁵⁴

كتاب القسامة

202 - حدثنا **أبو بكر بن أبي شيبة** حدثنا **حفص بن غياث** وأبو معاوية ووكيع عن الأعمش عن عبدالله بن مرة عن مسروق عن عبدالله قال

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (لا يحل دم امرئ مسلم يشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول : (الله إلا بإحدى ثلاث الثيب الزان والنفس بالنفس والتارك لدينه المفارق للجماعة⁵⁵⁵)

كتاب الكفارت

203 - حدثنا **أبو بكر بن أبي شيبة** . حدثنا **حفص بن غياث** عن **عبيد الله بن عمر** عن نافع عن ابن عمر عن عمر بن الخطاب قال

⁵⁵³ Müslim, *Sıfati'l-Münâfikîn*, 44. (IV/2158)

⁵⁵⁴ Nesâî, *Dahâyâ*, 14. (VII/220)

⁵⁵⁵ Müslim, *Kasâme*, 25. (III/1302)

نذرت نذرا في الجاهلية فسألت النبي صلى الله عليه وسلم بعد ما أسلمت فأمرني أن أوفي
بنذري⁵⁵⁶

كتاب المزارعة

204 - أخبرنا هشام بن عمار قال حدثنا يحيى بن حمزة قال حدثنا **الأوزاعي** قال حدثني **حفص بن غياث** عن **نافع** أنه حدثه قال : كان بن عمر يكري أرضه ببعض ما يخرج منها فبلغه أن رافع بن خديج يزجر عن ذلك وقال نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك قال كنا نكري الأرض قبل أن نعرف رافعا ثم وجد في نفسه فوضع يده على منكبي حتى دفعنا إلى رافع فقال له عبد الله أسمعت النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن كراء الأرض فقال رافع سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول لا تكروا الأرض بشيء⁵⁵⁷

كتاب المناقب عن رسول الله صلى الله عليه وسلم

205 - حدثنا **أبو هشام الرفاعي** حدثنا **حفص بن غياث** عن **هشام بن عروة** عن أبيه عن عائشة قالت : ما غرت على أحد من أزواج النبي صلى الله عليه وسلم ما غرت على خديجة وما بي أن أكون أدركتها وما ذاك لكثرة ذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم وإن كان ليذبح الشاة فيتبع بها صدائق خديجة فيهدئها لهن⁵⁵⁸

206 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث ثنا أبي** عن **الأعمش** عن إبراهيم عن عمر : انه أعطى
خلا المال⁵⁵⁹

207 - حدثنا **إبراهيم بن موسى** عن **حفص بن غياث** عن **عمرو** عن الحسن قال : بن الملاعة
مثل ولد الزنى ترثه أمه وورثته ورثة أمه⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ İbn Mâce, *Kefâret*, 18. (I/687)

⁵⁵⁷ Nesâî, *Müzâraa* , 45. (VII/47)

⁵⁵⁸ Tirmizî, *Menâkib*, 62. (V/702)

⁵⁵⁹ Dârimî, *Ferâiz*, 38. (II/475)

⁵⁶⁰ Dârimî, *Ferâiz*, 45. (II/482)

208 - حدثنا **محمد بن عيسى** ثنا **حفص بن غياث** ثنا **أشعث** عن **جهم بن دينار** عن **إبراهيم** : أنه سئل عن أختين اشترت إحداهما آباها فأعتقته ثم مات قال لهما الثلثان فريضتهما في كتاب الله وما بقي فللمعتقة دون الأخرى⁵⁶¹

209 - حدثنا **عمر بن حفص بن غياث** ثنا **أبي** ثنا **الأعمش** عن **إبراهيم** عن **زيد بن ثابت** : انه كان يقاسم بالجد مع الأخوة إلى الثلث ثم لا ينقصه⁵⁶²

210 - وحدثنا **أبو كريب** حدثنا **حفص (يعني ابن غياث)** حدثنا **الأعمش** عن **إبراهيم** عن **الأسود** عن **عبدالله**

أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر محرما بقتل حية بمنى :⁵⁶³

211 - وحدثنا **عمر بن حفص بن غياث** حدثنا **أبي** حدثنا **الأعمش** حدثني **إبراهيم** عن **الأسود** عن **عبدالله** قال

بينما نحن مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في غار بمثل حديث **جرير** وأبي **معاوية**⁵⁶⁴

212 - حدثنا **هارون بن معاوية** عن **حفص بن غياث** حدثنا **الأعمش** قال قال عبد الله أيها الناس انكم ستحدثون ويحدث لكم فإذا رأيتم محدثة فعليكم بالأمر الأول قال **حفص** كنت أسند عن **حبيب** عن **أبي عبد الرحمن** ثم دخلني منه شك⁵⁶⁵

213 - أخبرنا **هارون** عن **حفص بن غياث** عن **ليث** عن **الحكم** عن **محمد بن علي** قال لا تجالس أصحاب الخصومات فإنهم يخوضون في آيات الله⁵⁶⁶

214 - حدثنا عبد الله حدثني **أبي** ثنا **يحيى بن آدم** ثنا **حفص بن غياث** ثنا **داود بن أبي هند** عن

⁵⁶¹ Dârimî, *Ferâiz*, 31. (II/469)

⁵⁶² Dârimî, *Ferâiz*, 16. (II/454)

⁵⁶³ Müslim, *Selam*, 138. (IV/1755)

⁵⁶⁴ Müslim, *Selâm*, 138. (IV/1755)

⁵⁶⁵ Dârimî, *Mukaddime*, 20. (I/72)

⁵⁶⁶ Dârimî, *Mukaddime*, 23. (I/82)

عمرو بن سعيد عن سعيد بن جبير عن بن عباس قال قدم ضماد الأزدي مكة فرأى رسول الله صلى الله عليه وسلم وغلمان يتبعونه فقال : يا محمد اني أعالج من الجنون فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الحمد لله نستعينه ونستغفره ونعوذ بالله من شرور أنفسنا من يهده الله فلا مضل له ومن يضل فلا هادي له وأشهد أن لا إله الا الله وحده لا شريك له وأشهد أن محمدا عبده ورسوله قال

فقال رد على هذه الكلمات قال ثم قال لقد سمعت الشعر والعيافة والكهانة فما سمعت مثل هذه

الكلمات لقد بلغن قاموس البحر وأني أشهد أن لا إله الا الله وأشهد أن محمدا عبده ورسوله فاسلم فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم حين أسلم عليك وعلى قومك قال فقال نعم علي وعلى قومي قال فمرت سرية من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم بعد ذلك بقومه فأصاب بعضهم منهم شيئا إداوة أو غيرها فقالوا هذه من قوم ضماد ردوها قال فردوها⁵⁶⁷

215 - حدثنا **عبد الله** حدثني **أبي** ثنا **حفص بن غياث** ثنا **ليث** قال : دخلت على سالم بن عبد الله وهو متكئ على وسادة فيها تماثيل طير ووحش فقلت أليس يكره هذا قال لا إنما يكره ما نصب نصبنا حدثني **أبي** عبد الله بن عمر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من صور صورة عذب وقال حفص مرة كلف أن ينفخ فيها وليس بنافخ⁵⁶⁸

216 - حدثنا عبد الله حدثني **أبي** ثنا **علي بن عبد الله** ثنا **حفص بن غياث** بن طلق بن معاوية النخعي قال سمعت **طلق بن معاوية** قال سمعت أبا زرعة يحدث عن **أبي هريرة** : أن امرأة أتت النبي صلى الله عليه وسلم بصبي لها فقالت يا رسول الله ادع الله له فقد دفنت ثلاثة فقال لقد احتظرت بحظار شديد من النار قال حفص سمعت هذا الحديث من ستين سنة ولم أبلغ عشر سنين وسمعت حفصا يذكر هذا الكلام سنة سبع وثمانين ومائة⁵⁶⁹

217 - حدثنا **عبد الله** حدثني **أبي** ثنا عبد الله بن محمد بن أحمد قال عبد الله بن أحمد وسمعتة أنا منه ثنا **حفص بن غياث** عن **الأعمش** عن **أبي صالح** عن **أبي هريرة** : أن النبي صلى الله عليه

⁵⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 302.

⁵⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 145.

⁵⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 419.

وسلم مر بسعد وهو يدعو فقال أحد أحد⁵⁷⁰

218 - حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا عفان ثنا حفص بن غياث ثنا عاصم الأحول قال سمعت أنسا وقال له قائل بلغك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : لا حلف في الإسلام قال فغضب ثم قال بلى بلى قد حالف رسول الله صلى الله عليه وسلم بين قريش والأنصار في داره⁵⁷¹

219 - حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا العباس الدوري ثنا عمر بن حفص بن غياث ثنا أبي عن الشيباني عن إيراد بن لقيط قال حدثني أبو رمثة انه : دخل على رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعه بن له فقال ابنك هذا قال نعم قال أما انه لا يجني عليك ولا تجني عليه⁵⁷²

220 - حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا عفان ثنا عبد الواحد ثنا سليمان الأعمش ثنا شقيق قال كنت قاعدا مع عبد الله وأبي موسى الأشعري فقال أبو موسى لعبد الله : لو ان رجلا لم يجد الماء لم يصل فقال عبد الله لا فقال أبو موسى أما تذكر إذ قال عمار لعمر ألا تذكر إذ بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم وإياك في إبل فاصابتنى جنابة فتمرغت في التراب فلما رجعت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أخبرته فضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال إنما كان يكفيك أن تقول هكذا وضرب بكفيه إلى الأرض ثم مسح كفيه جميعا ومسح وجهه مسحة واحدة بضربة واحدة فقال عبد الله لا جرم ما رأيت عمر قنع بذلك قال فقال له أبو موسى فكيف بهذه الآية في سورة النساء { فلم تجدوا ماء فتيمموا صعيدا طيبا } قال فما درى عبد الله ما يقول وقال لو رخصنا لهم في التيمم لأوشك أدهم ان برد الماء على جلده ان يتيمم قال عفان وأنكره يحيى بن سعيد فسألت حفص بن غياث فقال كان الأعمش يحدثنا به عن سلمة بن كهيل وذكر أبا وائل⁵⁷³

221 - حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا نوح بن حبيب ثنا حفص بن غياث بن طلق بن معاوية عن عاصم الأحول عن ثعلبة بن عاصم عن أنس بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم عجا للمؤمن لا يقضي الله له شيئا الا كان خيرا له⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Ahmed b. Hnbel, *Müsned*, II, 420.

⁵⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 281.

⁵⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 163.

⁵⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 265.

⁵⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 24.

222 - حدثنا **عبد الله** حدثني **أبي ثنا حفص بن غياث** عن **الأعمش** عن سالم بن أبي الجعد عن عائشة قالت سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : أيما امرأة نزع ثيابها في غير بيت زوجها هتكت ستر ما بينها وبين ربها⁵⁷⁵

223 - حدثنا **عبد الله** حدثني **أبي ثنا حفص بن غياث** قال ثنا **الأعمش** عن **عدي بن ثابت الأنصاري** عن **سليمان بن سرد** : سمع النبي صلى الله عليه وسلم رجلين وهما يتناولان وأحدهما قد غضب واشتد غضبه وهو يقول فقال النبي صلى الله عليه وسلم اني لأعلم كلمة لو قالها ذهب عنه الشيطان قال فاتاه رجل فقال قل أعوذ بالله من الشيطان الرجيم قال هل ترى بأسا قال ما زاده على ذلك⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 41.

⁵⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 394.

ÖZGEÇMİŞ

28.02.1978 tarihinde Bulancak/Giresun'da doğdu. İlköğrenimini Hisarkaya Köyü ilkokulunda, ortaöğrenimini Giresun İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 1994/95 eğitim öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesi'nde başladığı lisans eğitimini 2000 yılında tamamladı. 12.05.2000 tarihinde Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Sınıf Öğretmenliği Formasyonu programını başarıyla bitirdi. 2000–2001 eğitim öğretim döneminde K.T.Ü. Yabancı Diller Bölümü'nde bir yıl süre ile İngilizce öğrenimi gördü. 2003–2004 eğitim öğretim yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim dalında yüksek lisans yapma hakkını kazandı. Halen bu bölümde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Sakarya Müftülüğü'nde Merkez Vaiz'i olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocuğu vardır.